

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MÜBAREK'TEN SİSİ'YE MİSİR'DA OTORİTER REJİMİN
SÜREKLİLİĞİ VE ORDU**

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Hazırlayan
Burcu DEMİR**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER**

İSTANBUL - 2020

TEZ TANITIM FORMU

- ADI SOYADI** : Burcu DEMİR
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : Mübarek'ten Sisi'ye Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek Lisans
- TEZİN TARİHİ** : 28.05.2020
- SAYFA SAYISI** : 148
- TEZ DANIŞMANI** : Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER
- DİZİN TERİMLERİ** : Mısır' da Otoriter Rejim, Askeri Darbe, Mısır Devrimi, Mısır Ordusu, Müslüman Kardeşler Örgütü, Realizm Teorisi.
- TÜRKÇE ÖZET** : Mısır'da 1981 yılında iktidara gelen Mübarek'ten günümüze kadar olan süreç otoriter rejim, ordu ve realizm teorisi ekseninde değerlendirilmiştir.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Burcu DEMİR

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MÜBAREK'TEN SİSİ'YE MİSİR'DA OTORİTER REJİMİN
SÜREKLİLİĞİ VE ORDU**

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Burcu DEMİR

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

İSTANBUL - 2020

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin/projenin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez/proje olarak sunulmadığını beyan ederim.

Burcu DEMİR
...../...../2020

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Burcu DEMİR' in "**Mübarek'ten Sisi'ye Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu**" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan _____
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat Tuncer
(Danışman)

Üye _____
Dr. Öğr. Üyesi Emre GÜNDOĞDU

Üye _____
Dr. Öğr. İskender GÜMÜŞ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

... / ... / 2020

Prof. Dr. İzzet Gümüş
Enstitü Müdürü

ÖZET

Mısır'da 1952 yılında Cemal Abdül Nasır ile başlayan ve Hüsnü Mübarek ile devam eden otoriter rejim yönetimi, 11 Şubat 2011'de Mübarek'in devrilmesiyle kesintiye uğramıştır. 25 Ocak 2011 devrim hareketi sürecinde kararsızmış gibi görünen Mısır Ordusu, siyasetteki ve ekonomideki avantajlı statüsünü devam ettirebilmek için Mübarek'in devrilmesine göz yummuştur. 2012 yılında ülkenin en güçlü muhalefeti olan Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi, iktidara gelmiştir. Ancak Mursi'nin Mısır Ordusunun vesayet gücünü azaltmaya yönelik girişimlerde bulunması neticesinde 3 Temmuz 2013 tarihinde askeri darbe gerçekleştirilmiş ve Mursi iktidarı son bulmuştur. Askeri darbeden yaklaşık bir yıl sonra gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimini Sisi'nin kazanması üzerine Mısır, yeniden asker kökenli bir cumhurbaşkanı tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında, Mısır'da yaşanan siyasal gelişmeler ortaya konularak otoriter rejimin nasıl inşa edildiği, Mübarek iktidarının neden devrildiği ve otoriter rejimin sürekliliğini tetikleyen ordunun Mısır siyasal hayatındaki rolü, realizm teorisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Muhammed Mursi'ye karşı hangi gerekçeler öne sürülerek darbe yapıldığı ve Sisi rejimiyle birlikte otoriter rejimin nasıl süreklilik kazandığı analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır'da Otoriter Rejim, Askeri Darbe, Mısır Devrimi, Mısır Ordusu, Müslüman Kardeşler Örgütü, Realizm Teorisi.

SUMMARY

Authoritarian regime management which started in 1952 Egypt with Gamal Abdel Nasir and continued with Hosni Mubarak, was interrupted by the overthrow of Mubarak on 11th February 2011. The Egyptian army, which seemed to be unstable during the revolutionary movement on 25th January 2011 the army allowed the overthrow of Mubarak in order to maintain the advantageous status in politics and the economy. Mohamed Morsi, the candidate of the Muslim Brotherhood and also country's strongest opposition, came to power in 2012. However, as a result of Morsi's attempts to reduce the tutelage power of the Egyptian army, a military coup was carried out on 3rd July 2013, and the Morsi government ended. Abdel Fattah el-Sisi won the presidential election, which was held a year after the military coup, Egypt was again ruled by a president of military origin. In the light of all this information, how the authoritarian regime was built by revealing the political developments in Egypt, the role of the army in Egyptian political life, which affected why the power of the blessed was overthrown and the continuity of the authoritarian regime, have been evaluated within the framework of realism theory. However, what reasons were put forward against Mohamed Morsi by military coup, and how the authoritarian regime continued with the Sisi regime have been analyzed.

Keywords: Authoritarian Regime in Egypt, Military Coup, Egyptian Revolution, Egyptian Army, Muslim Brotherhood, Realism Theory.

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR LİSTESİ	VI
TABLolar LİSTESİ	VII
HARİTALAR LİSTESİ	VIII
ÖN SÖZ	IX
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
OTORİTER REJİM, ORDU VE REALİZME GÖRE DEVLET	5
1.1. OTORİTE KAVRAMI	5
1.2. SİYASAL REJİMLER: TANIM VE SINIFLANDIRMASI	7
1.2.1. Demokratik Rejim	8
1.2.2. Totaliter Rejim	10
1.2.3. Otoriter Rejim	12
1.3. ORDU KAVRAMI	16
1.3.1. Ordu ve Egemenlik İlişkisi	18
1.3.2. Ordu ve Siyaset İlişkisi	19
1.4. DEVLET	20
1.4.1. Devletin Zorunlu Unsurları	23
1.4.1.1.Devletin Beşeri Unsuru	23
1.4.1.2.Devletin Toprak Unsuru	24
1.4.1.3.Devletin İktidar Unsuru	26
1.5. REALİZM TEORİSİ VE DEVLET	27
1.5.1. Uluslararası İlişkilerde Teorik Yaklaşımlar ve Devlet	28
1.5.2. Realizmin Devlete Bakışı	30
İKİNCİ BÖLÜM	36
20.YÜZYIL'DA MISIR	36
2.1. Mısır'ın Bağımsızlık Mücadelesi	37
2.1.1. Mısır'ın İngilizlerden Kopuş Süreci	38
2.1.2. Vefd Partisi ve Mısır Siyasetindeki Aktörler	39
2.2. CEMAL ABDÜL NASIR DÖNEMİNDE MISIR (1952-1970)	43
2.1.1. Nasır Dönemi ve Mısır'daki Siyasi ve Ekonomik Durum	44
2.2.2. Nasır Döneminde Ordunun Rolü	49

2.3.	ENVER SEDAT DÖNEMİNDE MISIR (1970-1981)	52
2.3.1.	Sedat Dönemi ve Mısır'daki Siyasi ve Ekonomik Durum	52
2.3.2.	Sedat Döneminde Ordunun Rolü	55
2.4.	HÜSNÜ MÜBAREK DÖNEMİNDE MISIR (1981-2011)	57
2.4.1.	Mübarek'in İktidara Gelmesi ve Yönetim Anlayışı	57
2.4.2.	Mübarek Döneminde Ordunun Rolü	59
2.5.	MÜSLÜMAN KARDEŞLER	61
2.5.1.	Müslüman Kardeşler Kimdir?	62
2.5.2.	Müslüman Kardeşlerin Mısır Siyasal Hayatına Etkisi	63
2.5.2.1.	Cemal Abdül Nasır Dönemi Müslüman Kardeşler	64
2.5.2.2.	Enver Sedat Dönemi Müslüman Kardeşler	66
2.5.2.3.	Hüsnü Mübarek Dönemi Müslüman Kardeşler	67
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	70
	MISIR DEVRİMİ VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER	70
3.1.	MISIR DEVRİMİNİ TETİKLEYEN ETKENLER	70
3.1.1.	Arap Baharı	71
3.1.2.	Ekonomi	72
3.1.3.	Sosyal Medya	74
3.2.	25 OCAK MISIR DEVRİMİ	75
3.2.1.	Protestoların Başlaması ve Mübarek Döneminin Sona Ermesi	76
3.2.2.	Devrim Sürecinde İç Aktörler	77
3.2.3.	Devrim Sürecinde Dış Aktörler	84
3.3.	25 OCAK DEVRİMİ SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER	90
3.3.1.	Yüksek Askeri Konsey Dönemi	91
3.3.2.	Halk Meclisi ve Şura Meclisi Seçimleri	93
3.3.3.	Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	95
3.4.	MUHAMMED MURSİ DÖNEMİ (2012-2013)	98
3.4.1.	Mursi'nin Dönemi Mısır	98
3.4.2.	Askeri Darbe	101
3.4.2.1.	Darbe Sürecinde İç Aktörler	102
3.4.2.2.	Darbe Sürecinde Dış Aktörler	110
3.4.3.	Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa	120
3.5.	ABDÜLFETTAH EL-SİSİ DÖNEMİ (2014 -)	122
3.5.1.	Sisi'nin İktidara Gelmesi	122
3.5.2.	Sisi Dönemi İç Politika	123
3.5.3.	Sisi Dönemi Dış Politika	126
	SONUÇ	128

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	AVRUPA BİRLİĞİ
ABD	:	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
AK PARTİ	:	ADALET VE KALKINMA PARTİSİ
BAC	:	BİRLEŞİK ARAP CUMHURİYETİ
BAE	:	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ
BM	:	BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
DB	:	DÜNYA BANKASI
DKK	:	DEVİRİM KOMUTA KONSEYİ
GSMH	:	GAYRİ SAFİ MİLLİ HÂSILA
GSYH	:	GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HÂSILA
IMF	:	INTERNATIONAL MONETARY FUND ULUSLARARASI PARA FONU
MKÖ	:	MÜSLÜMAN KARDEŞLER ÖRGÜTÜ
SSCB	:	SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
UDP	:	ULUSAL DEMOKRATİK PARTİ
YAK	:	YÜKSEK ASKERİ KONSEY

TABLÖLAR LİSTESİ

	SAYFA
Tablo-1 Mısır Ordusu Tarafından Kontrol Edilen Şirketler	73
Tablo-2 Halk Meclisi Seçim Sonuçları (28 Kasım 2011- 11 Ocak 2012)	94
Tablo-3 Şura Konseyi Seçim Sonuçları (29 Ocak 2012- 22 Şubat 2012)	94
Tablo-4 Mısır Cumhurbaşkanlığı İlk Tur Seçim Sonuçları (23-24 Mayıs 2012)	95
Tablo-5 Mısır Cumhurbaşkanlığı İkinci Tur Seçim Sonuçları (16-17 Haziran 2012)	97

HARİTALAR LİSTESİ

	SAYFA
Harita-1 Mısır	36
Harita-2 1967 Savaşı Öncesi ve Sonrası	48

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın her aşamasında taslak metinleri titizlikle okuyan, yorumları ve eleştirileriyle tezimi geliştirmeme yardımcı olan tez danışmanım, değerli hocam Sn. Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat Tuncer'e ve hayatımın bütün kritik dönemeçlerinde desteklerini esirgemeyen, kendilerinden çok beni düşünen annem ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

Burcu DEMİR

GİRİŞ

Mısır'da 1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar darbesinden sonra iktidara gelen Cemal Abdul Nasır, ülkeyi otoriter rejimle yönetmeye başlamıştır. Nasır döneminde kurulan otoriter rejim Enver Sedat'la birlikte devam etmiştir. Sedat döneminde ülkede her ne kadar demokrasinin göstergesi niteliğinde olan çok partili hayata geçilse de iktidarın hiç el değiştirmeden devam etmesi bu uygulamanın göstermelik olduğunu kanıtlar niteliktedir. 1981 yılında iktidara gelen Hüsnü Mübarek, siyasi partilere ve sivil toplum örgütlerine özgürlük alanı yaratmış aynı zamanda basın ve ifade özgürlüğü gibi alanlarda iyileşmeler yaşanmıştır. Mübarek iktidarının ilk zamanlarında yaşanan bu gelişmeler, halk nezdinde Mısır'ın demokratikleşmesine dair umutların yeşermesine yol açsa da ilerleyen süreçte tanınan bu özgürlüklerin oldukça kısıtlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Mısır, uluslararası siyasal yapı içerisinde demokratikleşme yolunda adımlar atıyor gibi gözükse de bu durum içeride oldukça farklıdır. Bu kapsamda Mübarek döneminde tanınan siyasal özgürlük iktidarın kendi gücüne ve otoritesine yönelik tehdidi azaltmayı hedefleyen bir yanıltmacadan ibaret olduğunu söylemek mümkündür.

Mısır'da kötü giden ekonomik gidişattan, siyasi ve sosyal sorunlardan memnun olmayan halk, Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan Arap Baharı sürecinin Mısır'a sıçraması üzerine Mübarek karşıtı protesto gösterilerine başlamıştır. Bu noktada 1952 darbesinden beri ülkede ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Mısır Ordusunun Mısır siyasetindeki etkin rolüne değinmek faydalı olacaktır. Mısır Ordusu, Sedat döneminde başlayan açık kapı politikası ve Mübarek döneminde hızlanan liberalleşme adımlarından siyasi ve ekonomik bağlamda etkilenmemiş aksine bu süreçte daha da güçlenerek kurumsal bir özerkliğe sahip olmuştur. Nasır, Sedat ve Mübarek döneminde rejimle karşılıklı çıkar ilişkisi içerisinde olan Mısır Ordusu, 25 Ocak devrim hareketi karşısında stratejik bir tavır takınmıştır. Mübarek iktidarının devamının kendi gücüne ve ayrıcalıklı konumuna zarar vereceğini düşünen Mısır Ordusu, Mübarek iktidarının yanında yer almayarak gücünü muhafaza etmeyi ve ayrıcalıklı konumu sürdürmeyi amaçlamıştır. Ordunun desteğini arkasına alamayan Hüsnü Mübarek, protesto gösterilerinin başlamasından kısa bir süre sonra devrilmiştir. Dolayısıyla 25 Ocak devrim hareketi neticesinde Mübarek iktidarının son bulmasında halkın başlattığı protesto gösterileri ve ülkedeki iç aktörler kadar ordunun bu süreçte takındığı tavırda Mısır'ın geleceğinde belirleyici olmuştur. Öte yandan çalışmada otoriter rejim ve ordu arasındaki ilişki realizm teorisi üzerinden değerlendirilmiştir. Realizm teorisi, devletlerin hayatta kalmak ve kendi güvenliğini koruyabilmek için bencilce ve çıkarlarına göre hareket ettiğini iddia

etmektedir. Bu kapsamda Mısır'da özerk bir yapıya sahip olan ordu, Nasır ve Sedat dönemlerinde de kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ve bu dönemlerde çıkarları örtüştüğü derecede iktidarın yanında yer almıştır. Ancak Mübarek'le çıkarları çatışan ve Mübarek rejimini kendisine yönelik bir tehdit olarak algılayan Mısır Ordusu Mübarek iktidarının yanında yer almayarak devletin ve kendisinin çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Dolayısıyla ordu ve otoriter rejim arasındaki ilişkide realist paradigmanın izlerine rastlamak mümkündür.

Mübarek'in devrilmesinden yaklaşık bir yıl sonra iktidara gelen Muhammed Mursi, ülkenin ilk demokratik yolla seçilen sivil cumhurbaşkanı olmuştur. Ancak Mursi'nin iktidara geldikten kısa bir süre sonra ordunun ülkedeki vesayet gücünü azaltmaya çalışması ve ülke yönetiminde sivillerin söz hakkına sahip olması gerektiğini savunması orduda rahatsızlığa yol açmıştır. Bu doğrultuda harekete geçen ordu, ülkede yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal sorunları kendi lehine kullanarak halkı Mursi iktidarına karşı kışkırtmayı başarmıştır. Ülkedeki iç aktörlerin yanı sıra dış aktörlerin de desteğini alan Mısır Ordusu, 3 Temmuz 2013 tarihinde yönetime el koymuştur. Askeri darbeden kısa bir süre sonra Abdülfettah el-Sisi iktidara gelmiş ve Mısır yeniden asker kökenli bir liderin yönetimi altına girmiştir. Dolayısıyla Mısır'da 25 Ocak'ta başlayan demokratikleşme süreci, 3 Temmuz 2013 askeri darbesi ile son bulmuş ve Sisi döneminde Mısır yeniden 2011 öncesi döneme dönmüştür.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda çalışmada, Mısır'da 1981 yılında iktidara gelen ve yaklaşık 30 yıl boyunca gücü elinde tutan Hüsnü Mübarek'in Ocak 2011'de başlayan protesto gösterileri sonucunda devrilmesinden, Abdülfettah el-Sisi'ye kadar olan süreç otoriter rejim, ordu ve realizm teorisi kapsamında analiz edilmiştir. Çalışmanın problemi olarak belirlenen ve çözülmesi hedeflenen sorular şu şekildedir; Mısır'da otoriter rejim nasıl ve hangi araçlarla süreklilik kazanmıştır? 25 Ocak devriminin gerçekleşmesinde hangi aktörlerin ve unsurların etkileri olmuştur? 25 Ocak devriminde ordu nasıl bir tutum sergilemiştir? 25 Ocak devriminde iç ve dış aktörler nasıl bir rol üstlenmiştir? Hangi aktörler daha etkin olmuştur? 2013 yılında neden askeri darbe yapılmıştır? Darbe sırasında ordu nasıl bir tutum sergilemiştir? Darbe sürecinde iç ve dış aktörler nasıl bir yol izlemiştir? Abdülfettah el-Sisi döneminde otoriter rejim nasıl ve ne şekilde yeniden inşa edilmiştir?

Bu sorularla Mısır'da yaşanan siyasal gelişmeler ışığında bir taraftan otoriter rejimin nasıl şekillendiğinin ve hangi araçlarla süreklilik kazandığı bir taraftan da ordunun otoriter rejimin sürekliliğinde nasıl bir rol izlediğinin ortaya konulması,

devrim ve darbe sürecinde iç ve dış aktörlerin rolleri analiz edilerek Mısır siyasetinin aktörler üzerinden okunması amaçlanmıştır. Bununla birlikte çalışma, konunun güncelliğini koruması, konu hakkında yeterince Türkçe akademik çalışma bulunmaması ve devrim ile darbe sürecinde iç ve dış aktörlerin rollerini iki farklı süreçte incelenme fırsatı sunması bakımından önem arz etmektedir.

Çalışmada üç hipotez öne sürülmüştür. Bunlar kısaca şu şekildedir:

-Mısır otoriter rejiminin kurulmasında, devamında, çökmesinde veya yeniden inşasında ülkede başat bir konuma sahip olan Mısır Ordusu temel belirleyicidir.

-Mısır devrimi beklenmedik bir şekilde gerçekleşmiş ve devrim sürecinde iç aktörler, dış aktörlere nazaran daha etkin bir rol oynamıştır.

-2013 yılında gerçekleşen askeri darbe sürecinde dış aktörler daha bariz bir rol üstlenmiştir.

Mısır'da 1981 yılında iktidara gelen Mübarek'ten günümüze kadar olan süreci ele alan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışmanın özünü oluşturan kavramlara yer verilmiştir. Bu kapsamda otorite kavramı, siyasal rejim türleri, ordu kavramı, ordu-egemenlik ilişkisi, ordu siyaset ilişkisi, devlet kavramı ve devletin zorunlu unsurları incelenmiştir. Akabinde Liberalizm, İnşacılık, Feminizm, Marksizm, Dünya Sistemi Yaklaşımları'nın devlete bakış açısındaki farklılıklar ele alınmış sonrasında çalışmada faydalanılacak olan realizm teorisinin devlete bakışı incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümüne Mısır'daki otoriter rejimin nasıl süreklilik kazandığının daha net anlaşılması için yaşanan siyasal süreç ve Mısır siyasal hayatında ordunun rolü ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikli olarak 1798 tarihinde Napolyon'un Mısır'ı işgalinden itibaren 1952 Hür Subaylar darbesine kadar olan süreç ele alınmış akabinde sırasıyla Cemal Abdul Nasır, Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemleri ve bu dönemlerde ordunun rolü realizm teorisi ekseninde değerlendirilmiştir. Bu bölümde aynı zamanda 2011 öncesi dönemde ülkedeki sosyo-ekonomik şartlar, muhalefetin durumu ve otoriter rejimin yapısı analiz edilmiştir. Başka bir ifadeyle, Arap Baharı sürecinden sonra otoriter rejimin yeniden nasıl tesis edildiği sorusuna ışık tutması için Mısır'ın 20.yüzyıl siyasi tarihi incelenmiştir. Bölümün devamında 2011 ve 2013 yıllarının en önemli aktörlü olan Müslüman Kardeşler Örgütü ele alınmıştır. Bu bağlamda Müslüman Kardeşler Örgütü'nün kuruluşundan itibaren 2011 yılına kadar yaşanan süreç incelenmiştir. Bu

kısımda örgütün kuruluşu, ideolojisi, içindeki bölünmeler, Cemal Abdul Nasır, Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek döneminde devlet ile olan ilişkisine yer verilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde Arap Baharı'nın Mısır'a sıçraması üzerine başlayan devrim hareketi, devrimi tetikleyen etkenler ve bu süreçte etkili olan iç ve dış aktörlerin rolleri incelenmiştir. Akabinde Yüksek Askeri Konsey dönemi, parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine yer verilmiştir. Sonrasında Muhammed Mursi dönemi ve 2013 askeri darbesi ele alınmış ve bu süreçte rol oynayan iç ve dış aktörler incelenmiştir. Bölümün son kısmında ise Abdülfettah el-Sisi dönemi ve Sisi'nin izlediği iç ve dış politika stratejileri ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OTORİTER REJİM, ORDU VE REALİZME GÖRE DEVLET

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak otorite kavramı hakkında bilgi verilecek sonrasında siyasal rejim türleri ve ordu kavramı incelenmeye çalışılacaktır. Siyasal rejim türlerinin anlatımının ardından devlet kavramı ve devletin zorunlu unsurları anlatılarak teorik bir çerçeve oluşturma amacı güdülecektir. Akabinde Liberalizm, İnşacılık, Feminizm, Marksizm ve Dünya Sistemi yaklaşımlarının devleti ele alış şekline değinilecektir. Daha sonra çalışmanın ana teorisi olan realizmin devlete bakışı ele alınacaktır.

1.1.OTORİTE KAVRAMI

Otorite kavramı, Platon ve Sokrates'ten itibaren tanımlanmaya çalışılmış ancak günümüzde bile ortak bir tanım üzerinde uzlaşmaya varılamamıştır.¹ Fransızca 'autorité', İngilizce 'authority' ile aynı kökten gelen otorite kavramını² Türk Dil Kurumu Sözlüğü, yaptırma, yasak etme, emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü, yetke, sulta, velayet olarak tanımlanmaktadır.³ Robert Sözlüğü ise otoriteyle ilgili şu tanımları yapmıştır;⁴

-“Buyruk verme hakkı veya boyun eğdirme erki

-İktidar organları ya da otoriteyi yürüten kişiler

-Kamu otoritesi ediminin (yasa) zorunlu yaptırımcı gücü

-Otoriter ya da tam güvence altına alınmış davranışlar

-Zorlamasız, saygılı ve güvenli boyun eğmeyi kabul ettiren çekicilik

-Otoriteyi kuran kimse”

Robert sözlüğünün yapmış olduğu ikinci tanımlamada otorite ve iktidar organları eş anlamlı görülse bile her iki kavram da kendi içlerinde farklı anlamlar barındırmaktadır.⁵ İktidar, başkalarının davranışını etkileme yeteneğiyken otorite, başkalarının davranışını etkilemeye ilişkin hakkı ifade etmektedir.⁶

¹ Emel Yiğitceoğlu, Türk Örgüt Kültüründe Otorite ve Otorite İlişkileri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2013, s.44 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

² Hüseyin Bal, “Siyaset Teorisinde ‘Otorite’ Kavramı”, *Turkish Studies*, 2014, Cilt:9, 247-255, s.249.

³ T.C. Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, “Otorite Kavramı”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5d7f881e564561.00205454 (Erişim tarihi: 16.09.2019).

⁴ Recep Özkan ve Bayram Polat, “Toplumsal bir Değer Olarak Otorite”, *ZFWT Dergisi*, 2017, 109-125, s.110.

⁵ Arash Fazılât, Siyasal İslam, Otorite ve Şiddet Söylemi [İran Örneği (2000-2015)], Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2018, s. 15 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

⁶ Andrew Heywood, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Çev.Fahri Bakırcı, BB101 Yayınları, Ankara, 2015, s.221.

Otorite kavramı ile ilgili görüşlerine en sık başvurulanan düşünürlerin başında Max Weber gelmektedir. Weber'e göre otorite, 'meşruluk' esasına dayanır ve söz konusu meşruluk, kendisine uyulma ihtimalinin olması ve bununla ilgili uygulamanın gerçekleşmesi şeklindedir. Ona göre, otorite, insanlar yöneticilerine gönüllü itaat ettikleri zaman var olur. Eğer insanlar itaate zorlanıyorlarsa bunun nedeni yöneticilerin meşru olmamasıdır.⁷ Ayrıca Weber, üç farklı meşruluk şeklinden bahsetmiştir. Bunlar; geleneksel otorite, karizmatik otorite ve yasal otoritedir. Geleneksel otorite, çok eski zamanlardan beri süregelen geleneklere uygun olarak oluşan bir otorite türüdür. Bu otorite türü, emretme gücünü kullananların meşruluğuna olan yerleşik inanca dayalıdır. Ancak Weber'in geleneksel otorite analizi, diğer otorite türlerine nazaran daha az ilgi uyandırmıştır. Çünkü Weber'den önce ve sonra birçok incelemeye konu olmuş bundan dolayı Weber'le sınırlı ya da ona dayanan orijinal bir niteliği olmamıştır.⁸ İkinci otorite tipi ise karizmatik otoritedir. Weber, karizma kavramını, bir insanı diğerlerinden ayıran ve bazı özel güçlere sahip duruma getiren özellikler anlamında kullanmaktadır. Burada önemli olan husus iktidarın bu özelliklere sahip olup olmaması değil, toplum tarafından o şekilde algılanmasıdır. Buradan hareketle karizmatik otoritenin meşruluğunu iktidardaki kişinin sahip olduğu niteliklerden ya da böyle olduğuna inanılan üstün niteliklerden aldığını söyleyebiliriz. Bu otorite tipinin varlığı, toplum tarafından benimsendiği sürece söz konusudur.⁹

Weber'in sunduğu otorite tipleri içerisinde diğer düşünürler tarafından en fazla üzerinde durulan otorite tipi, karizmatik otorite olmuştur. Çünkü bu otorite tipinin, içinden çıktığı toplumdan ve o toplumun sosyal şartlarından ayrı bir şekilde ele alınması söz konusu değildir.¹⁰ Weber'in üçüncü otorite tipi olan yasal otoritenin temel dayanağı, toplumun oluşturduğu kurallar bütünüdür. Weber'e göre, "*Emretme yetkisine sahip olan kişiler, bu kurallar bütününe göre iktidar olurlar, onların sınırları içinde yetkilerini kullanır ve yine bu kurallara göre iktidardan uzaklaşırlar. Dolayısıyla iktidarın, hukuka uygun olarak oluşturduğu ve onun sınırlarını aşmadığı inancı, bu otorite tipinin meşruluğunun kaynağıdır.*"¹¹ Öte yandan Weber'in ortaya koyduğu bu otorite türlerinde "saf" tipler yer almaktadır. Fakat bu düşünce şekillerinin hiçbiri

⁷ Max Weber, **Bürokrasi ve Otorite**, Çev. H. Bahadır Akın, Liberte Yayın Grubu, Ankara, 2017, s.31-32.

⁸ Bilal Eryılmaz, **Bürokrasi ve Siyaset**, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2017, s.65-68.

⁹ Gürbüz Özdemir, "Weberyan Anlamda Türklere Otorite ve Meşruiyet İlişkisi", **Akademik İncelemeler Dergisi**, 2014, Cilt:9, 69-90, s.75.

¹⁰ Eryılmaz, **a.g.e.**, s.69.

¹¹ Özdemir, **a.g.m.**, s.76.

tarihte “saf” biçimde bulunmamış,¹² daha çok bu saf tiplerin karmaşık türlerine rastlanmıştır. Weber’in bu saf tipoloji sınıflandırmasının amacı, farklı toplumlardaki otorite türlerinin ve meşruiyet ilişkilerinin anlaşılması için yararlı bir analitik araç sunabilmektedir.¹³

Otorite konusunda görüş bildiren bir başka isimde Alevandre Kojeve’dir. Kojeve dört farklı otorite kuramından bahseder. Bunlar teolojik kuram, Platon kuramı, Aristoteles kuramı ve Hegel kuramıdır. Teolojik otorite kuramında, mutlak otorite olarak Tanrı’yı işaret eder ve diğer otorite tiplerinin bu kuramın türevleri olduğunu savunur. Platon’un kuramını ise “adalet” temellerine dayandırır ve adaleti içinde barındırmayan her otorite türünün ancak yalancı otorite olabileceğini iddia eder. Aristo’nun kuramını ise “bilgelik” ilkesine dayandırırken Hegel’in otorite kuramını “Efendi ve Köle” ilişkisine indirger. Efendiyi “tanınma uğruna yaşamını tehlikeye atmaya hazır olan” şeklinde ifade ederken, köleyi “boyun eğmeyi ölüme tercih eden” olarak tanımlar.¹⁴ Ayrıca Kojave de Weber gibi otoritenin saf halde bulunmadığını, her zaman karma yapıda olduğunu ve dört saf otorite tipinin birleşmesiyle meydana geldiğini savunmuştur.¹⁵

Richard Sennet’e göre ise otorite, “*iktidar koşullarını yorumlama, bir güç imgesi tanımlamak suretiyle denetim ve nüfuz koşullarına bir anlam verme çabası olduğunu ifade etmektedir.*”¹⁶ Sennet, güç sahibi olmak, bu gücü kullanarak diğer insanları disipline etmek ve daha yüksek bir standarda göre hareket etmelerini sağlamak gibi özelliklerin, bir otoritede bulunabilecek nitelikler olduğunu savunur.¹⁷ Tüm bu tanımlara bakıldığında sadece devlet otoritesi şeklinde algılanan otorite kavramının dinsel, siyasal, askeri, ahlaki, toplumsal ve birçok farklı alanda karşılaşılabileceğimiz çok boyutlu bir kavram olduğu sonucuna varılabilir.

1.2. SİYASAL REJİMLER: TANIM VE SINIFLANDIRILMASI

Devletlerin örgütlenme biçimleri, temel kurumları, bu kurumların iç işleyişini belirleyen yazılı ve yazısız kurallar ile bu kurumların karşılıklı etkileşimleri siyasal rejimleri oluşturur. Devletlerin yönetimi oluşturma şekline, yöneticilerin yönetme

¹² Weber, **a.g.e.**, s. 49.

¹³ Özdemir, **a.g.e.**, s.76.

¹⁴ Alexandre Kojeve, **Otorite Kavramı**, Çev. Murat Erşen, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.8.

¹⁵ Salih Arslan, “Yönetim Sürecinde Otorite Kullanımı ve Ortaya Çıkan Sorunların Değerlendirilmesi: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2018, Cilt:1, 1-18, s.4.

¹⁶ Richard Sennet, **Otorite**, Çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s.32.

¹⁷ Sennet, **a.g.e.**, s.29.

biçimine ve yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkilerin içeriğine bakarak siyasal rejimleri demokratik rejim, totaliter rejim ve otoriter rejim olarak sınıflandırabiliriz.¹⁸

1.2.1. Demokratik Rejim

Demokrasi kelimesi etimolojik olarak 'halk iktidarı' anlamına gelse dahi günümüzde çok farklı anlamlar kazanarak farklı uygulamaları nitelemeye kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu farklılık demokrasi kavramının genel bir tanımının yapılmasını da zorlaştırmaktadır.¹⁹ "Belki daha yararlı bir çıkış noktası, Abharam Lincoln'ın 1873'te yaptığı 'halkın, halk tarafından ve halk için yönetimi' olarak adlandırdığı şeyin erdemlerinin yüceltildiği Gettysburg Söylevi olabilir. Bu ifade, demokrasinin üç temel özelliğinin önemini aydınlatmaktadır. İlk olarak 'halka' yapılan vurgu siyasal eşitliği, siyasal iktidar ve etkinin eşit dağılımını ima etmektedir. İkinci olarak halk 'tarafından' yönetim, halk katılımının önemini vurgulamaktadır. Üçüncü olarak, halk 'için' yönetim demokrasinin kamu yararına yönetmeyi gerektirdiği gerçeğini aydınlatmaktadır." Buna rağmen farklı demokrasi modelleri de bulunmaktadır.²⁰ Bunlar; doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı doğrudan demokrasidir.

Kökeni halk egemenliği ve egemenliğin devredilmezliği ilkesine dayanan doğrudan demokrasi kavramı halkın yönetimle ilgili kararları kendisinin alması ve bunu yine bizzat uygulaması anlamına gelmektedir. Doğrudan demokrasinin tam anlamıyla uygulanması kolay değildir. Çünkü doğrudan demokrasilerde her bireyin toplumu ilgilendiren kararlara ve yapılan uygulamalara bizzat katılımı söz konusudur. Bu yüzden günümüz toplumlarında uygulanması oldukça zordur.²¹

Temsili demokrasi kavramı ise halkın kendisini yönetecek temsilcilerini seçmesi ve onlara yönetme yetkisini devretmesi anlamına gelmektedir.²² Temsili demokrasilerde seçim temel araçtır. Bu yönetim şekli, iktidar ile halk arasında güvenilir ve etkili bir bağ kurduğu ölçüde demokratiktir.²³ Dolayısıyla demokrasi, sadece bireyler arasındaki ilişkiyi değil aynı zamanda bireyin devletle olan ilişkisini de düzenleyebildiği ölçüde vardır.²⁴

¹⁸ Ersin Kalaycıoğlu, "Karşılaştırmalı Siyaset: Giriş", Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağncıoğlu, (ed.), **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, 2-37, s.18.

¹⁹ Şafak Ural, "Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1999, Cilt:52, 451-459, s.451.

²⁰ Heywood, **a.g.e.**, s.74

²¹ Coşkun Can Aktan, "Temsili Demokrasilerde İdeal Bir Siyasal Rejim (Hükümet Sistemi) Arayışı", **Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, 2016, Cilt:8, 18-35, s.20.

²² Aktan, **a.g.m.**, s.20.

²³ Heywood, **a.g.e.**, s.75.

²⁴ Şafak Ural, **a.g.m.**, s.455.

Yarı doğrudan demokrasi ise egemenliğin kullanılmasının halk ile temsilcileri arasında paylaştırıldığı demokrasi türüdür. Bu demokrasi türünde egemenliğin kullanımı halkın seçtiği temsilcilere bırakılmasından dolayı temsili demokrasiye, referandum gibi araçlarla seçmenlerin egemenliğin kullanılması doğrudan katılmaları bakımından doğrudan demokrasiye benzemektedir. Dolayısıyla yarı doğrudan demokrasi temsili ve doğrudan demokrasinin birleşimi olarak algılanabilir.²⁵ Kısacası, demokrasi kendine has siyasi ve hukuki bir sistem üzerine inşa edilir. Bu sistem içerisinde devletin yapısı ve işleyişi biçimlenir. Dolayısıyla devleti temsil eden kurumlar, bu sistem içerisinde meydana gelirler.²⁶

Bütün bu tartışmaları Mısır üzerinden yorumlayacak olursak; İngiliz egemenliğinin kısmen bitmesiyle (1922) krallık rejimi hayata geçmiştir.²⁷ 1952 yılında Hür Subaylar tarafından gerçekleştirilen darbe ile birlikte kraliyet dönemi sona ermiş ve Cumhuriyet dönemine geçilmiştir. Cemal Abdul Nasır'dan sonra iktidara gelen Enver Sedat döneminde çok partili yaşama kısmen olarak geçilmiş ancak getirilen kısıtlamalar nedeniyle bu uygulama demokratik olmaktan çıkmış ve iktidar tek bir siyasi organda toplanmıştır.²⁸ Enver Sedat'a yapılan suikastın ardından Mısır Devlet Başkanlığına ve Ulusal Demokratik Parti'nin liderliğine seçilen Mübarek, "*geleceğimizin en iyi garantisi demokrasidir*" söyleminde bulunarak iktidara gelişinin ilk yıllarında kendisini demokrasinin savunucusu olarak göstermiştir.²⁹ Mübarek'in böyle bir açıklama yapması halk nezdinde Mısır'ın demokratikleşeceğine dair umutların yeşermesine yol açmış ancak ilerleyen süreçte ülkede yaşanan insan hakları ihlalleri, olağanüstü hal kanunları, anti demokratik uygulamalar gibi meseleler Mısır gündemini işgal etmeye başlamıştır. Bakıldığı zaman, Mübarek döneminde siyasal partilerin sayısında artış olmasına rağmen seçimlerde Mübarek yönetimine muhalefet edecek olan siyasal örgütlerin baskı politikaları ile susturulması, Mübarek'in her zaman seçimlerden galip çıkmasını garanti altına alarak demokratik sürecin işleyişini durdurmuştur.³⁰

²⁵ Hasan Tunç, "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, Cilt:12, 1113-1132 s.1117.

²⁶ Ural, *a.g.m.*, s.457.

²⁷ T.C Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası "Mısır'ın Siyasi Görünümü" <http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim tarihi: 18.09.2019).

²⁸ Milliyet Blog, "Mısır Demokrasinin Neresinde?", <http://blog.milliyet.com.tr/misir-demokrasinin-neresinde-/Blog/?BlogNo=174517> (Erişim tarihi:19.09.2019)

²⁹ William J. Dobson, "Mubarak Was Convicted, But Egypt's Political System Isn't Close To Reformed", <https://slate.com/news-and-politics/2012/06/mubarak-sentenced-to-life-egypts-political-system-is-still-a-mess.html> (Erişim tarihi: 19.09. 2019).

³⁰ Milliyet Blog, "Mısır Demokrasinin Neresinde?", <http://blog.milliyet.com.tr/misir-demokrasinin-neresinde-/Blog/?BlogNo=174517> (Erişim tarihi:19.09.2019)

1.2.2. Totaliter Rejim

Totalitarizm kavramı, İtalyanca bütün, mutlak anlamına gelen “totalitario” kelimesinden türetilmiş ve ilk kez 20. Yüzyılda İtalyan düşünür Giovanni Gentile tarafından kullanılmıştır. Giovanni Gentile totalitarizm kavramını faşist rejimin kudretini tasvir etmek için kullanmıştır.³¹ Totalitarizm kavramı, Hitler döneminin ve Stalin döneminin özelliklerini ifade ettiğinden dolayı hızla olumsuz bir anlam kazanmıştır.³² Totalitarizmi, kendi toplumlarını ellerinde tutarak kontrol etmeyi hedefleyen siyasal partilerin, ideolojilerin ve devletlerin, toplumu bir bütün olarak ele alması şeklinde ifade etmek doğru olacaktır. Bu kapsamda totalitarizmi, toplumun bütünü siyaset olarak kontrol altına alınması şeklinde tanımlayabiliriz. Bununla birlikte totalitarizm, devleti ve toplumu birbirine sınıksız bağlayan ve bu sayede ortak bir dünya görüşü çıkaran siyasal bir sistemdir.³³

Branchet-Marquez, totaliter sistemleri iki dünya savaşı arası dönem iktidarlarıyla sınırlı tutarak bu rejimlerin 20. Yüzyıla ait özellikleriyle birebir tekrarlanmayacağını savunmaktadır. Buna karşın, sosyal bilimler için bu rejimlerin açıklanmasının ve kavramlar geliştirilmesinin önemli bir yere sahip olduğu öne sürülmüştür.³⁴ Amerikalı siyaset bilimcisi Hannah Arendt, totaliter rejimi diğer baskıcı siyasal sistemlerden ayıran özelliğın, insan hayatının tüm niteliklerinin rejimin hâkimiyeti altına alınması olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü diğer baskıcı rejimlerde bu hâkimiyet sınırlıdır. Totaliter olmayan rejim türlerinde hükümetler açık ve güçlü bir muhalefetle karşılaşmadıkça müdahale etmezken, totaliter rejimlerde hükümetler resmi kolluk kuvvetlerinin yanı sıra resmi olmayan paramiliter oluşumları bile müdahale durumunda kullanabilir.³⁵

Zbigniew Brzezinski ve Carl Friedrich ise totaliter rejimi diğer rejim türlerinden ayıran 6 özellik olduğunu vurgulamaktadır.³⁶

- Totalist bir ideolojinin varlığı
- Diktatör liderliğinde bir tek parti

³¹ Mücella Sakman, “İdeolojik Hegemonya İçerisinde Örgütlenen Siyasal Bir Sistem Olarak Totalitarizm”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, Cilt:55, 117-126, s.117-118.

³² Sakman, *a.g.m.*, s.,117-118.

³³ Veli Rauf Velibeyoğlu, Egemen İdeoloji ve Mimarlık: Totaliter Rejimlerin Mimari Üzerindeki Etkileri, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul, 2018, s.10 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

³⁴ Ahmet Kurnaz, Totaliter Rejimlerde İktidar İlişkilerinin İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2017, s.9-10 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

³⁵ Hasret Dikici Bilgin, “Totaliter Rejimler”, Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağınıcıoğlu, (ed.), *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, 164- 185, s.166.

³⁶ Heywood, *a.g.e.*, s.303.

- Terörcü polislik sistemi
- Kitle iletişim araçları tekeli
- Silahlı çatışma araçları tekeli
- Ekonomik hayatın devlet tarafından kontrolü

Totaliter rejimlerin ayırt edici özellikleri tartışılrsa da şiddetin bu rejimlerin temel bir unsuru olması totaliterlik kuramcılarında olan Schapiro tarafından da belirtilmektedir. Çünkü rejimin kurumsallaşması zor kullanarak insanların sindirilmesine dayanır. Fakat şiddetin varlığı bir rejimi totaliter olarak tanımlamak için yeterli bir unsur değildir. Devlet terörü rejimi kurumsallaştırdıktan sonra azalabilir. Bundan dolayı şiddete başvuran her rejim totaliter değildir ve şiddetin zaman içerisinde azalması rejimin totaliterliğini kaybettiği anlamına gelmez.³⁷

Linz, bir sistemi totaliter olarak nitelendirebilmek için zorunlu boyutların varlığından bahseder. Bunlar; ideolojinin var olması, kitlesel bir tek parti ile diğer mobilize edici örgütler ve iktidarın, halka hesap vermek zorunda olmayan bir kişide toplanması. Bu kıstasların hepsinin bir arada bulunması bir rejimi totaliter bir rejim yapar. Dolayısıyla bütün tek parti sistemleri totaliter değildir. Aktif bir tek partiye sahip olmayan demokrasi dışı sistemler de totaliter sayılamaz.³⁸

Brezizinski, totaliter rejimlerin amacını şöyle tanımlamıştır: “*Totalitarizm, diktatörlük genel kategorisine giren yeni bir hükümet şeklidir, bu sistemde siyasal iktidarın teknolojik yönden ileri araçları, topyekûn bir sosyal devrimi gerçekleştirmek amacıyla, bir elit hareketinin merkezi liderliği tarafından, bir kayıt ve şartı bağlı olmaksızın kullanılır; tüm halkın zorla sağlanan oy birliği atmosferi içinde liderlikçe ilan edilen bu devrim, insanın birtakım keyfi ideolojik varsayımlara göre şartlandırılmasını da kapsar.*”³⁹ Dolayısıyla totalitarizm, tek bir düşünsel yapı içinde toplumu kurmak, tek bir amaca tek bir otorite altında ulaşmak için organize olmuş siyasal düzendir. Totaliter sistemde ideoloji dışında alternatif yönetim seçenekleri yoktur. Bu durum bize siyasal iktidarın ve toplumsal rızanın tekçi bir organizmik örgütlenme içerisinde bütünleştiğini göstermektedir. Burada bireysel özgürlük değil bireysel uyum, toplumsal rıza değil toplumsal itaat, sivil ve özgür siyasal katılım değil tekçi ve aktif bir boyun eğiş söz konusudur.⁴⁰ Ancak toplum üzerinde bu denli baskı kurulan bir sistemde siyasal katılımın oluşması mümkün değildir. Sistem tarafından

³⁷ Bilgin, **a.g.m.**, s.166-167.

³⁸ Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çev. Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, Ankara,2012, s.37.

³⁹ Linz, **a.g.e.**, s.36.

⁴⁰ Sakman, **a.g.m.**, s.122.

cezalandırılan insanlar siyasetten uzaklaşırlar. Oysa siyasal katılma bireyin siyasete duyduğu ilgi ile başlar ve bilgi toplamasıyla devam eder. Ancak totaliter sistemlerde insanlar siyasetin tehlikeli bir uğraş haline gelmesinden dolayı siyasete olan ilgilerini kaybedebilirler. Yine de rejim ihtiyaç duyduğunda insanları rejimi desteklemeye zorlar.⁴¹

Totaliter rejimin tanımı ve içeriği üzerine farklı görüşler öne sürülse de toplumdaki bütün yapılar ve kurumlar üzerinde denetim kurulması kavramın tanımlanmasında siyaset bilimcilerinin üzerinde uzlaştığı ortak noktadır. Ancak yine de baskıcı bir rejimi totaliter rejim olarak adlandırmak için hangi ölçütlerin kullanılacağı konusunda ortak bir kaniya varılamamıştır.⁴²

1.2.3. Otoriter Rejim

Hükümete halkın katılımını engelleyen siyasal sistemler otoriter rejimler olarak tanımlanmaktadır. Bu tip rejimlerde iktidarların görevden uzaklaştırılmasını sağlayacak yasal düzenlemeler mevcut değildir. Aynı zamanda siyasal baskı rejimi olan otoriter yönetimler de muhalif gruplar çeşitli yollarla engellenir.⁴³ Otoriter rejimlerin ortaya çıkmasının sebeplerini araştıran siyaset bilimciler, iki etken üzerinde durmuşlardır: ekonomik etkenler ve sosyokültürel etkenler.⁴⁴ Ekonomik etkenlerin temelinde pazar-siyasal rejim ilişkisi bulunmaktadır. Şöyle ki, pazarların verimli çalıştığı ülkelerde fakirlik düzeyi azalacak ve güçlü bir orta sınıf çıkacaktır. Ortaya çıkan bu sınıf ise siyasal isteklerini barışçıl ve etkili bir şekilde dile getirme şansına sahip olacaktır. Bu durum zaman içerisinde yöneticilerin yetkilerini kısıtlamaya yönelik demokratik reformlara yol açacaktır. Örnek vermek gerekirse, "kişi başı milli gelir 5000 Amerikan doları ve üzerinde olan ülkelerin %50'si otoriter bir siyasal rejimle yönetilirken, kişi başı 10.000 Amerikan doları ve üzerinde olan ülkelerin sadece %10'u bu şekilde yönetilmektedir. Ancak zengin olup otoriter rejimlerle yönetilen ülkeler (Suudi Arabistan-Katar) ve fakir ülkeler grubunda yer almasına rağmen demokratik düzene sahip olan (Hindistan) ülkeler de vardır."⁴⁵ Sosyokültürel yaklaşımlarda, geleneksel ve bekasını sağlamaya odaklanmış toplumlar hiyerarşi, itaat ve cemaatçilik gibi otoriter sistemlerin yapısıyla benzerlik gösteren özellikleri özgürlük, demokrasi, eşitlik gibi ilkelere tercih etmektedirler.

⁴¹ Bilgin, *a.g.m.*, s.178.

⁴² Bilgin, *a.g.m.*, s.169.

⁴³ Güner Gamze Kiremitçi, Otoriter Rejimlerde Karizmatik Meşruiyet: Nasır Dönemi Mısır Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, 2012, s.6 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

⁴⁴ Emre Hatipoğlu, "Otoriter Rejimler", Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağnıcıoğlu, (ed.), **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, 144-162, s.145-146.

⁴⁵ Hatipoğlu, *a.g.m.*, s.146.

Dolayısıyla bu durum otoriter rejimlerin ortaya çıkmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır.⁴⁶

Otoriter rejimleri, kendisine özgü bir rejim tipi olarak kavramlaştıran siyaset bilimci Juan J. Linz'dir. Linz'in 1964'te yaptığı otoriter rejim tanımı şu şekilde:

*"Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemlerdir."*⁴⁷ Bu tanım üç unsuru içermektedir. Sınırlı plüralizm, bir ideolojiden çok bir zihniyetin varlığı ve siyasal mobilizasyonun düşük oluşu.⁴⁸

Linz'e göre, *"Plüralizmin sınırlandırılması, hukuki veya fiili olabilir; uygulamanın etkinliği az veya çok olabilir; bu sınırlama, salt siyasal gruplara inhisar ettirilebileceği gibi, menfaat gruplarını da kapsayabilir; yeter ki, devletçe yaratılmamış veya ona bağımlı olmayan ve siyasal süreci şu ya da bu yönde etkileyen bir takım gruplar mevcut olsun. Bazı rejimler, sınırlı sayıda bağımsız grupların veya kurumların siyasal katılmasını kurumsallaştırmak, hatta bunların ortaya çıkmalarını teşvik etmek noktasına kadar gidebilirler; ancak bunu yaparken, hangi grupların varlığına hangi şartlar altında müsaade edileceği konusundaki nihai kararın yöneticilere ait olduğunda da kuşkuya yer bırakmazlar. Üstelik siyasal iktidar, bu gruplara karşı hayli duyarlı olsa bile, bunlar aracılığıyla vatandaşlara karşı hukuken ve/veya fiilen hesap verme durumunda değildir."*⁴⁹

Linz, yukarıda bahsedilen sınırlı plüralizm ve sınırlı mobilizasyon unsurlarını vurgulayarak otoriter rejimlerin alt tiplerinden bahsetmiştir: Bürokratik-askeri otoriter rejimler, organik devletçilik, demokrasi sonrası toplumlarda mobilize edici otoriter rejimler, bağımsızlık sonrası mobilize edici otoriter rejimler, ırksal ve etnik demokrasiler, eksik ve totalitarizm öncesi otoriter rejimler ve totalitarizm sonrası otoriter rejimler.⁵⁰

⁴⁶ Hatioğlu, **a.g.m.**, s.146.

⁴⁷ Linz, **a.g.e.**, s.161.

⁴⁸ Ergun Özbudun, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s.5.

⁴⁹ Linz, **a.g.e.**, s.164.

⁵⁰ Linz, **a.g.e.**, s.183.

Bürokratik-askeri otoriter rejimler; 20. Yüzyıl'da Latin Amerika'da yaygın bir tip olarak ortaya çıkmıştır.⁵¹ Linz bu tip rejimleri şu şekilde açıklar:

*“otoriter rejimlerin en sık rastlanan alt tipi, subaylarla bürokratların tek başlarına olmamakla birlikte üstünlük taşıdıkları bir koalisyonun hükümete hâkim olduğu, belirli bir ideolojiye bağlanmaksızın diğer grupları yönetime kattığı veya dışarıda bıraktığı, tek bir kitle partisi yaratmadığı veya böyle bir partinin hâkim rol oynamasına izin vermediği rejimlerdir. Bunlarda hiçbir partinin mevcut olmaması da mümkündür; ancak daha sık görülen durum, hükümetin desteğinde resmi bir parti yaratılmasıdır; bu parti halkın kontrollü bir mobilizasyonunu amaçlamaktan çok onun güdümlü biçimde bile olsa siyasa hayata katılmasını azaltmak eğilimindedir.”*⁵²

Organik devletçilik (korporatizm), totaliter sistemleri ve liberal demokrasi ilkelerini reddederek bir üçüncü yol oluşturma iddiasıyla iki dünya savaşı arası dönemde ortaya çıkan otoriter rejim tipidir.⁵³ Bu tip en saf haliyle değil, askeri bürokratik rejimlerin veya tek parti sistemlerinin tamamlayıcı bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁴ Phillippe Schmitter, organik devletçiliği şöyle tanımlamaktadır: *“Sistemi oluşturan birimlerin, tek zorunlu, yarışmacı olmayan, hiyerarşik düzenli, fonksiyonel bakımdan farklılaşmış az sayıda kategoriler halinde örgütlendirildiği; bunların devletçe yaratılmasa bile, devletçe tanındığı ve ondan ruhsat aldığı; liderlerinin seçiminde, istek ve desteklerinin ifadesinde belli denetimlere uymaları karşılığında, kendilerine o kategoriler içinde temsil yetkisi tekelinin verildiği bir menfaatlerin temsili sistemi.”*⁵⁵

Demokrasi sonrası toplumlarda mobilize edici otoriter rejimler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Bu tip “bürokratik askeri veya organik devletçi rejimlere oranla daha az plüralist, daha ideolojik ve daha katılımcıdır; liberalizmden daha uzak demokrasiye daha yakındır, bireyin siyasal engellerden kurtulma hürriyetinden daha uzak, fakat vatandaşlara bir katılma fırsatı verilmesine daha yakındır; daha az tutucu ve daha değişime yöneliktir.”⁵⁶

Bağımsızlık sonrası mobilize edici otoriter rejimler, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra sömürgeciliğin tasfiyesi ile birlikte, bağımsızlığını kazanan

⁵¹ Özbudun, **a.g.e.**, s.16.

⁵² Linz, **a.g.e.**, s.195.

⁵³ Özbudun, **a.g.e.**, s.22.

⁵⁴ Özbudun, **a.g.e.**, s.22.

⁵⁵ Phillippe C. Schmitter, **Still the Century Of Corporatism?**, Beverly Hills: Sage, 1979; **aktaran** Linz, **a.g.e.**, s.229-230.

⁵⁶ Linz, **a.g.e.**, s.252.

devletlerde ortaya çıkmıştır. Afrika ve Mağrip ülkeleri* bu tipin örneklerindedir.⁵⁷ Bağımsızlığını kazanan devletler kendilerine has nitelikler taşıyan tek parti rejimleri oluşturmuşlardır. Bu partilerin liderleri, sömürge yönetiminin kurduğu okullarda iyi eğitim görmüş aydınlardır. Bu liderler, yerli halkın sömürge yöneticilerine karşı tepkilerini mobilize etme imkânı bulmuştur. Ancak halkı mobilize etme yeteneğinin zayıflaması bu rejim tipini bürokratik askeri otoriter rejime dönüştürmüştür.⁵⁸

İrksal ve etnik demokrasiler, paradoks bir anlam taşısa da bu kavramla anlatılmak istenen husus, bir toplumda belli bir irksal grubun hukuksal veya siyasi eşitliği söz konusuysen, onun dışındaki grupların hukuki veya de facto zorlama yöntemleriyle sürekliliği olarak dışlanmalarıdır. Güney Afrika Cumhuriyetini bu rejim tipine örnek olarak gösterebiliriz.⁵⁹ Öte yandan günümüzde İsrail'in bu tipe benzer olup olmadığı tartışmalıdır. Çünkü Arap kökenli İsrail vatandaşları hukuki ve siyasi eşitliklerden yararlınsa bile birçok fiili ayrımcılık politikalarının uygulandığı da bir gerçektir.⁶⁰

Totalitarizm öncesi otoriter rejimlerden kısaca bahsetmek gerekirse, Linz, Sovyet ve Nazi rejimlerinin iktidara ilk adımı atmaları ile gerçek bir totaliter rejimi pekiştirmeleri arasında geçen döneme 'totalitarizm öncesi dönem' adını vermektedir. Bu belirsiz dönemde totaliter parti demokrasiye ancak yarı sadık denilebilecek başka parti ya da kurumların desteğini kazanmak adına taktiksel anlaşmalar yapabilir ve bazı devrimci politikalarından geçici tavizler verebilir.⁶¹

Totalitarizm sonrası otoriter rejimler ise, farklı özelliklere sahiptir. Linz'e göre, burada "*totaliter kontrolünü pekiştirmiş ve uzun süre sürdürmüş, yenik sosyal gücü tasfiye veya özümleme yoluyla az çok odayşmacı bir toplum yaratmış olan yerleşik bir totaliter rejimin, daha çok ekonomik ve sosyal değişkenlerin etkisiyle bir adaptasyon ve dönüşüm sürecine girmeleri kastedilmektedir.*"⁶²

Kısacası yaşanan sosyal ve siyasi değişimler sonrası otoriter rejimler kavramı değil ama onun alt tiplerinin çoğu günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Totaliter rejimler birkaç ülke ile sınırlı kalmış, organik devletçilik teorisi gözden düşmüş, demokrasi dışı rejimlerin önünü açacak faşist ve komünist rejimler

*Cezayir, Libya, Moritanya, Fas, Tunus. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Harekât, "Mağrip" **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/magrib> (Erişim tarihi: 21.10.2019)

⁵⁷ Linz, **a.g.e.**, s.253.

⁵⁸ Özbudun, **a.g.e.**, s.31.

⁵⁹ Linz, **a.g.e.**, s.261.

⁶⁰ Özbudun, **a.g.e.**, s.32.

⁶¹ Özbudun, **a.g.e.**, s.32.

⁶² Özbudun, **a.g.e.**, s.33.

yıkılmıştır. Özellikle Afrika ülkelerinde bağımsızlık sonrası kurulan tek parti rejimleri askeri bürokratik rejim tipine dönüşmüştür. Yine de bu durum otoriter rejimlerin tamamıyla ortadan kalktığını göstermemektedir. Hala dünya nüfusunun kayda değer bir kısmı demokratik olmayan rejimler tarafından yönetilmektedir. Ancak bu rejimlerin çoğu demokratik sembollere ve bu sembollerin başında gelen seçimlere sahte bir bağlılık göstermektedir.⁶³ Örnek vermek gerekirse, Mısır Batılı demokrasilerle stratejik düzeyde ilişkiler kurmuş, ülkede uzun yıllar düzenli olarak seçimler yapılmış, bu seçimlerde farklı partiler yarışabilmiş, hatta muhalefet parlamentoda sandalye sahibi olabilmıştır. Ancak parlamento ve başkanlık seçimlerinin tarihçesine bakıldığında iktidarın hiç el değiştirmeden devam ettiği görülür. Yani çok partili seçimler yanında demokrasinin bir diğer önemli şartı olan iktidarın barışçıl yöntemlerle el değiştirebilmesine olanak veren yasal ve kurumsal düzenleme Mısır'da mevcut değildir.⁶⁴

1.3. ORDU KAVRAMI

Eski Türklerde ordu kavramı, hakanın otağının bulunduğu yer ve oturduğu şehre verilen isim anlamında kullanılmaktaydı.⁶⁵ Orta Asya kaynaklı olan bu kelime, kurulu düzen, intizam, asayiş, emir, komuta, sıra, yol, yöntem, kural, takım ve sınıf anlamlarında kullanılmaktadır.⁶⁶ Türk Dil Kurumu'na göre ise ordu kelimesi, bir ülkenin silahlı kuvvetlerinin bütünü ifade etmektedir.⁶⁷ Günümüzde ordu, bir ülkenin sınırlarını ve uluslararası güvenliğini sağlamak amacıyla kara, deniz ve hava kuvvetlerinden oluşan yüksek bir uyum içerisinde hareket edebilen hiyerarşik bir kurumdur.⁶⁸

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana süregelen toplumlararası mücadele zaman içerisinde düzenli orduların oluşumunu gerekli kılmıştır. Bununla birlikte toplumda savaş teknikleri geliştirmek ve savaş aletleri üretebilmek için teknolojik bir gelişim göstermişlerdir. Savaşı teknik ve stratejik yönden bir sanat haline

⁶³ Özbudun, *a.g.e.*, s.35.

⁶⁴ Edip Asaf Bekaroğlu ve Veysel Kurt, "Mısırda Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2015, 1-36, s.3-4.

⁶⁵ Mustafa Zeki Terzi, "Ordu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ordu> (Erişim tarihi: 21.10.2019)

⁶⁶ Niran Cansever, Hakan Mehmet Kiriş, "Türkiye'de Ordu – Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti-TSK Etkileşimine Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2015, Cilt: 20, 361-384, s.361-362.

⁶⁷ Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, "Ordu", <https://sozluk.gov.tr/?kelime=sivil%20ordu> (Erişim tarihi: 21.10.2019).

⁶⁸ Abdul Rezak Bilgin, *Arap Baharı Sürecinde Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, Birleşik Yayıncılık, Ankara, 2014, s.5.

dönüştüren insanoğlu, her koşulda uyum içinde hareket edebilecek düzenli orduların kurulmasına da ayrı bir önem vermiştir.⁶⁹

Bu kapsamda ordular, insanoğlunun kendini dıştan gelebilecek müdahalelere karşı korumak ya da diğer toplumlarla mücadele etme amaçlarından kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Toplumların gelişimiyle birlikte birçok değişim yaşayan ordular, ilk zamanlar günümüz teknolojisine nazaran son derece basit olan ok, yay, kalkan gibi savaş aletleri kullanırken, zaman içerisinde nükleer silahlara kadar varabilecek teknolojiye sahip olmuşlardır. Dolayısıyla teknolojinin bu denli gelişmesi modern orduların ortaya çıkışında etkili olmuş ve devlet yapısı içerisinde önemli bir yer edinmişlerdir.⁷⁰

Ordu, diğer devletlerin ordularına bakar ve olası düşmanları ile kendi gücünü mukayese ederek eksiklerini gidermeye çalışır. Büyük dış tehditlere maruz kalmayan ülkeler küçük bir ordu bulundurmaya tercih ederken büyük dış tehditlere maruz kalan ülkeler ise yüksek kapasiteye sahip orduyu hazır tutma ihtiyacı hissederler. Bunun yanı sıra dış tehditlerle karşılaşan otoriter rejimler ise hem güçlü bir ordu bulundurmaya hem de ordunun iktidar için tehdit oluşturmamasını sağlamaya çalışır. Bu nedenle orduları kontrol altında tutabilmek için farklı yaptırımlar söz konusu olabilir. Bu kapsamda iktidar orduyu parçalara ayırabilir veyahut paralel komuta zinciri kurabilir.⁷¹

Barry Rubin, ordunun mevcut iktidar için tehdit oluşturmamasını sağlamak adına altı yöntemden bahsetmiştir.⁷²

- Ordunun gücünün kontrol altında tutulabilmesi için farklı kollara ayrılması ve istihbarat servisinin kurulması gerekmektedir.
- Ordu içindeki atamalar ve görev dağılımı siyasi bağlılığa uygun olmalıdır.
- Yüksek rütbeli subayların alt kademedeki subaylarla bağ kurmalarını engellemek adına sık sık görev yerlerinde değişiklik yapılmalıdır.
- Yüksek rütbeli ordu subayları arasındaki sorumluluk bilincinin zayıflatılması, karşılıklı güvenin azaltılması, görev alma konusunda isteksizlik yaratılması ve komuta kademesindeki senkronizasyonun bozulması ordunun operasyon kabiliyetini en aza indirger.
- Ordunun haricinde profesyonel silahlı kuvvetler oluşturularak mevcut iktidarın öngördüğü noktalarda bu kuvvetler konuşlandırılmalıdır.

⁶⁹ Cansever ve Kiriş, **a.g.m.**, s.362.

⁷⁰ Cansever ve Kiriş, **a.g.m.**, s.362.

⁷¹ Bilgin, **a.g.e.**, s.6.

⁷² Bilgin, **a.g.e.**, s.6-7.

- Ordu içerisinde muhalif gruplarla irtibatı olduğu şüphelenilen ordu mensupları sistematik bir biçimde ordudan uzaklaştırılmalıdır.

Uluslararası ilişkiler literatüründeki realizm teorisine göre, devletin birinci önceliği varlığını dış tehditlere karşı koruyabilmek ve devam ettirebilmektir. Bu kapsamda, askeri güç kapasitesi ile caydırıcılık arasında bağlantı kuran realistler, bir ülkenin askeri gücü ne kadar yüksekse dış tehditlere karşı caydırıcılık oranı diğer devletlere kıyasla daha yüksek olduğunu savunur. Realizm, askeri güce başat bir önem atfetmesine rağmen, dış tehditlere maruz kalmamak ve ülke güvenliğini sağlamak adına kurulan ordu elindeki gücü kendi toplumuna karşı da kullanabileceği ya da ulusal güvenlik bahanesiyle ordunun harekete geçirilebileceği de bir gerçektir. Böyle bir durumda dış tehditleri caydıracak güce sahip olan ordunun, sivil iradeye ve hukuka uygun hareket etmesi gerekmektedir.⁷³

1.3.1. Ordu ve Egemenlik İlişkisi

Sınıflı toplumlarda, yönetici kesim kendi konumunu koruyabilmek için çeşitli güvenlik aygıtlarına ihtiyaç duymuşlardır. Bu aygıtların en başında ordu gelmektedir. Bu durum her sınıflı toplum için hemen hemen aynıdır. Bu kapsamda devletler, kendi güvenliğine ve egemenliğine karşı oluşabilecek tehditlerin önüne geçebilmek için orduya yüksek bir önem atfetmişlerdir.⁷⁴Bu anlamda devletler egemenliklerini ordu gücüyle güvence altına almışlardır.⁷⁵ Ancak ordu üyeleri kendilerini egemenliğin koruyucusu ve mevcut rejimin garantörü olarak gördükleri için ülke yönetiminde de söz sahibi olmaları gerektiğine inanmışlardır. Dolayısıyla ordu, sadece ülkelerinin egemenliğini korumakla yetinmemiş aynı zamanda siyasetle alakalı konulara da müdahalede bulunmuştur.⁷⁶

Nitekim Mısır'da da ordu, egemenlik ve siyaset ilişkisi bu parametreler üzerine kurulmuştur. Otoriter rejimle yönetilen Mısır'da ülke egemenliğine ve güvenliğine karşı gelebilecek tehditleri bastırma gücüne sahip olan ordu, bir yandan ülkenin egemenliğini korurken bir yandan da rejimle işbirliği yaparak kendi çıkarları çerçevesinde hareket etmiştir.⁷⁷ Nasır, Sedat ve Mübarek döneminde ordu, ulusal egemenliğin teminatı olmaktan aldığı güçle birlikte, kendi çıkarlarını ön planda

⁷³ Bilgin, **a.g.e.**, s.8.

⁷⁴ Atilla Altaylı, "Ordu, Devlet Üzerine", <https://www.evrensel.net/haber/10924/ordu-devlet-uzerine> (Erişim tarihi: 10.03.2020)

⁷⁵ Ali Yaşar, "Devlet, Ordu ve 'Vesayet' Sorunu", <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/5-sayi-209/26-devlet-ordu-ve-vesayet-sorunu> (Erişim tarihi: 10.03.2020)

⁷⁶ Mehmet Zeki Duman, "Türkiye'de Ordu- Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri", **İnsan&İnsan Dergisi**, 2019, Cilt:6, 145-164, s.146.

⁷⁷ Bekaroğlu ve Kurt, **a.g.m.**, s.8.

tutarak hareket etmiş ve otoriter rejimlerin dayanağı olmuştur. Bu realite içerisinde otoriter yöneticiler, iktidarlarını güvence altına almak için orduya belli hâkimiyet alanları oluşturmuşlardır.⁷⁸ Steven Cook'un ifade ettiği gibi, “*Mısır siyaset sisteminin bekasını sağlayan şey, ordu ile Cumhurbaşkanı arasındaki kritik ve yakın işbirliğidir. Eğer subay heyetleri ihtiyaç duyarsa, Cumhurbaşkanı aracılığıyla siyasi olayları etkileyebilirler.*”⁷⁹ Ülke yönetimi ile ordu arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisi çerçevesinde devam eden yaklaşık 60 yıllık dönemin ardından ordu, kendi menfaatlerini tehdit altında hissettiğinde ülke egemenliğini gerekçe göstererek Mısır tarihinde demokratik yolla seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi'ye karşı darbe gerçekleştirmekte tereddüt etmemiştir.⁸⁰

1.3.2. Ordu ve Siyaset İlişkisi

Tarih boyunca ordu ve siyaset ilişkisi en önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Düzenli orduların oluşmasıyla gelişen askeri bürokrasi, silahlanma yarışı ve artan savunma harcamaları gibi gelişmeler, ordunun siyaset üzerindeki etkisini arttırmış ve ordu üzerindeki sivil denetimi zorlaştırmıştır. Bu nedenle ordu, başta siyaset ve güvenlik alanı olmak üzere ekonomik ve sosyal konularda belirleyici bir güç konumuna yükselmiştir.⁸¹

Silahlı güce sahip olmak, orduyu diğer kurumlardan farklı ve ayrıcalıklı bir konuma getirmiş ve orduya toplumsal ve siyasal olaylarda inisiyatif kullanma fırsatını vermiştir. Bu kapsamda ordu, kendilerine verilen sorumluluk alanlarının dışına çıkarak ülke yönetiminde hüküm kurmaya çalışmıştır.⁸² Dolayısıyla ordunun siyasallaşması, iktidarların ülke sorunlarına çözüm getirememesi ve sivil siyasi örgütlerin zayıflığı ordunun siyasete müdahalesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra toplumdan ve ekonomiden kaynaklanan sorunlar neticesinde de ordu siyasete müdahalede bulunabilir. Dolayısıyla ordunun siyasete müdahalesi ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilmektedir.⁸³

Konuyu Mısır özelinde değerlendirmek gerekirse, Mısır'da iktidara gelen liderlerin ordu üyelerinin içinden gelmesi, ülke kaynaklarından elde edilen kazancın büyük bir kısmının askeri harcamalara ayrılması gibi durumlar ordunun siyasetle yakın bir ilişki içinde olmasına yol açmıştır. Bu şekilde ordu, ülke içinde ayrıcalıklı bir

⁷⁸ Bilgin, **a.g.e.**, s.132.

⁷⁹ Steven Cook, **Yönetmeden Hükmeden Ordular**, Çev.Bahar Şahin, Hayygrup Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.183.

⁸⁰ Bilgin, **a.g.e.**, s.132-133.

⁸¹ Bilgin, **a.g.e.**, s.10.

⁸² Duman, **a.g.m.**, s.145-146.

⁸³ Bilgin, **a.g.e.**, s.10-11.

konuma sahip olurken, iktidar sahipleri de ordunun desteğini alarak mevcut konumlarını koruyabilmişlerdir. Ordu ve iktidar arasında yaşanan işbirliği ordunun büyümesine yol açmış ve böylece ordu ülkenin temel aktörü haline gelmiştir. Bu kapsamda Mısır Ordusunun hem iktidarın bir ortağı ve hem de koruyucusu olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁴

1.4. DEVLET

Devlet kelimesinin, kelime olarak ne anlama geldiğini kısaca ele almak gerekirse, “devlet” kelimesi Arapça “devle” kelimesinden Türkçeye geçmiştir.⁸⁵ Türk Dil Kurumu devleti “toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık” olarak tanımlamıştır.⁸⁶ Devlet kelimesinin İngilizce karşılığı ‘state’, Fransızca karşılığı ‘etat’, Almanca karşılığı ‘staat’, İtalyanca karşılığı ‘stato’dur. Bunların hepsinin kökeni ise Latince ‘status’ kelimesidir. Ancak status terimi, hal, durum ve vaziyet anlamına geldiğinden dolayı devleti tam anlamıyla ifade etmez.⁸⁷

Eski çağlardan beri dikkat çeken bir konu olan devlet, Platon ve Aristoteles’den beri tanımlanmaya çalışılmıştır. Platon için devlet birlikte yaşama zorunluluğundan doğmuştur. Ona göre, insanlar kendi kendilerine yeterli varlıklar değildirler. Bu yetersizlik insanları bir arada yaşamaya itmektedir. Platon, devleti, zorunlu olarak birbirine gereksinim duyan insanların aralarındaki işbölümünün kaçınılmaz bir sonucu olarak gördüğünden dolayı ideal devlet tasarımını bu temele yerleştirmiştir.⁸⁸ Platon’a göre ideal devlet, işçiler (köylü ve zanaatkarlar) bekçiler (askerler) ve yöneticiler olmak üzere üç sosyal sınıftan oluşur. İşçiler, devletin maddi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışırlar. Bekçiler, devletin güvenliğini korumakla sorumludur. Yönetici sınıfı ise, yurttaşların ahlaki bir düzen içerisinde yaşamalarını sağlamak için kanun yapmakla ve devleti yönetmekle yükümlüdürler. Dolayısıyla Platon’a göre birey toplum dışında var olamaz. Toplum bireylerle var olur.⁸⁹

Aristoteles’e göre devleti anlamak için onu oluşturan parçaların yapısını bilmek gerekir. İnsanı tek başına yeterli görmeyen Aristoteles, aileyi günlük gereksinimlerin

⁸⁴ Veysel Kurt, “Ortadoğu’da Ordu-Siyaset İlişkilerinin Dönüşümü”, Veysel Kurt (ed.), *Ortadoğu’da Ordu ve Siyaset*, SETA Yayınları, İstanbul, 2017, 7-40, s.7-11.

⁸⁵ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2012, .s.6.

⁸⁶ Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, “Devlet”, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=DEVLET> (Erişim tarihi: 21.10.2019).

⁸⁷ Gözler, *a.g.e.*, .s.7.

⁸⁸ Ayhan Yalçınkaya, “Büyük Sokratesçi Okullar ve Siyaset”, Mehmet Ali Ağaoğulları, (ed.), *Sokrates’ten Jakobenlere: Batı’da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011,91-153, s.98-99.

⁸⁹ Yalçınkaya, *a.g.m.*, s.99-100.

sağlanması için kurulmuş en ilkel birlik olarak görür. İkinci aşamada ise günlük gereksinimlerin ötesinde bir amacın karşılanması için aileler bir araya gelerek köyü oluşturur. Ama köy de bazı bakımlardan yeterli değildir. Bu yüzden birçok köy kendine yeterli toplum oluşturmak için bir araya gelerek polisi (devlet) kurmuştur.⁹⁰ Dolayısıyla devlet, en yüksek varoluş yani günlük gereksinimlerin dışına çıkan bir yapıdır. Devletle insan topluluğu kendi kendine yeter hale gelir. Bu yüzden Aristoteles devleti, doğal bir oluşum olarak değerlendirir.⁹¹

Cicero ise devleti şu şekilde tanımlar: “*devlet, halktan başka bir şey değildir. Halk deyince herhangi bir biçimde bir araya toplanmış olan rastgele bir yığılı değil, ortak bir yararla, ortak bir amaçla birbirleriyle uyum içine girmiş bulunan, hukuksal bağlarla birleşmiş insanlar topluluğunu anlatmış oluruz.*” Dolayısıyla Cicero, dağınık ve göçebe yaşam süren insanların, toplumsallık güdüsü ile bir araya gelerek devleti oluşturduklarını savunur.⁹²

Hobbes, egemen bir güç ya da devlet altında toplanmayan insanların daima savaş halinde olacağını iddia eder. Bu savaş halini insanların doğa durumunda eşit bir yaşam sürdürdüğü tezine dayandıran Hobbes'a göre, eşitlik ortamından güvensizlik ve şiddet doğar. İki kişi aynı şeye sahip olmak istediğinde birbirlerine karşı tavır takınır ve her biri diğeri üzerinde egemenlik kurmaya çalışır. Bu güvensizlik ortamının bertaraf edilmesi için insanların egemenlik altına alınması zorunludur. Dolayısıyla devlet olmadan geniş bir kitle üzerinde egemenlik kurmanın mümkün olmayacağını savunan Hobbes, insanların tamamını korku altında tutacak bir mekanizmanın varlığını öngörmektedir. Bu varlık Hobbes'un deyiimiyle 'Leviathan'dır.⁹³ Devletin kurulması ve insanların karşılıklı güveni sağlaması toplum sözleşmesi ile sağlanmıştır. Bu yüzden Hobbes, devleti yapay bir oluşum olarak değerlendirmiş ancak devletin varlığının elzem olduğunu savunmuştur.⁹⁴

Locke, Hobbes'un aksine doğa durumunun barış, eşitlik ve özgürlük durumu olduğunu savunur. Özgürlük, başıboşluk anlamına gelmez. Çünkü insanlar doğal yasaya karşı gelme noktasında özgür değildirler. Dolayısıyla özgürlük, doğal yasanın izin verdiği şeyleri yapma özgürlüğüdür.⁹⁵ İnsanların barış ve güven içinde

⁹⁰ Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2014, s.181-182.

⁹¹ Yalçınkaya, *a.g.m.*, s.140.

⁹² Şenel, *a.g.e.*, s.215.

⁹³ H. Gökçe Zabunoğlu, “Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2016, Cilt:7, 431-456, s. 437-438.

⁹⁴ Donald G. Tannenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, BB101 Yayınları, Ankara, 2017, s.210.

⁹⁵ Filiz Zabcı, “Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürlüğe”, Mehmet Ali Ağaoğulları, (ed.), *Sokrates'ten Jakoblenere: Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011,457-515, 153, s.485.

yaşaması ve doğal yasanın yürütülmesi için herkesin bu yasaya karşı gelenleri cezalandırma yetkisi vardır. Ancak herkesten verilecek cezanın oranını vicdaniyla belirlemesi beklenemez.⁹⁶ Dolayısıyla bu cezalandırma yetkisi bazı sorunları beraberinde getirebilir. Örneğin, intikam duygusu gibi insani zaafı yüzden aşırı bir durum meydana gelebilir. Bunun sonucu ise karışıklık ve düzensizliktir. İşte bu durum insanların siyasal toplumu oluşturmalarına neden olmuştur.⁹⁷ Locke'a göre mutlak olmaması şartıyla siyasal iktidar elzemdir, çünkü otorite yokluğu bütün insanları savaş durumuna sürükler. Bu durumda insanlar çıkarları gereği, kendi aralarında bir anlaşma yaparak canlarını, özgürlüklerini ve mallarını korumak için devleti oluşturmuşlardır. Bundan dolayı Locke'da Hobbes gibi devleti yapay bir oluşum olarak değerlendirmiştir.⁹⁸

Beşeri coğrafyanın kurucularından olan Friedric Ratzel, devleti, canlı bir organizma olarak tasvir etmiştir. Ona göre, devletler doğar, büyür, gelişir ve ölür. Devletlerin büyümesine ve genişlemesine dikkat çeken Ratzel, sadece geniş ülkeye sahip devletlerin güçlü devlet olabileceklerini savunmuştur.⁹⁹ Siyasi coğrafyacı Glassner' göre ise devlet, "*sınırları belirlenmiş mekâna bağlı bir örgütlenme şeklidir.*"¹⁰⁰ Siyaset bilimcisi olan Esat Çam'a göre de devlet; "*kendine bağlı insanların güvenliğini sağlamak üzere kurulmuş etkin bir sosyal örgütlenme biçimi, egemenliğe sahip, uygulanması belirli hukuk kurallarına bağlı, sivil toplumun kendi iradesi ile oluşturulan ve belirli bir toprakla sınırlı bir örgüt, bir siyasal iktidardır.*"¹⁰¹

Bu tanımların içinde en dikkat çekenini ise Georg Jellinek'in 'üç unsur teorisi' kapsamında zorunlu unsurları bir araya getirmek suretiyle yapmış olduğu tanımdır. Dolayısıyla devletin, insan, toprak ve egemenlik olmak üzere üç ana unsuru bulundurması gerektiği hususunda herkesin birleştiğini söylemek mümkündür. Bu unsurları birbirine bağlamak suretiyle şöyle bir formüle varabiliriz: "*Devlet, belli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlıktır.*"¹⁰² Devletin sadece zorunlu unsurlarına yer veren tanımların yanında, bu kısa tanımları da içeren daha kapsamlı tanımların da olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, şu şekilde bir devlet tanımı yapılabilir: "*Devlet, belirli bir insan topluluğunun, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde egemen olmasıyla oluşan,*

⁹⁶ Zabci, **a.g.m.**, s.487.

⁹⁷ Müzeyyen Eroğlu, "John Locke'un Devlet Teorisi", **Akademik Bakış Dergisi**, 2010, Cilt: 21, 1-15, s.4.

⁹⁸ Zabci, **a.g.m.**, s.493-494.

⁹⁹ Kamil Günel, "Siyasal Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar", **Türk Coğrafya Dergisi**, 1995, Cilt:30, 457-461, s.458.

¹⁰⁰ Servet Karabağ, **Mekânın Siyasallaşması**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, s.13.

¹⁰¹ Karabağ, **a.g.e.**, s.13.

¹⁰² Gözler, **a.g.e.**, s.4.

hukuki kişiliğe sahip devamlı bir teşkilattır.” Bu tanımda, yukarıda bahsedilen üç unsurun yanında, devletin teşkilatlanma özelliği, hukuki kişiliğe sahip olma özelliği ve devamlılık özelliğine de yer verilmiştir.¹⁰³ Görüldüğü üzere devlet, yüzyıllardan beri araştırılan bir konu olmuş ve devlet kavramı üzerine birçok farklı tanım yapılmıştır. Ancak yine de devletin net bir tanımı yoktur. Bu yüzden devleti tanımlamak yerine devletin unsurlarından hareketle devleti açıklama yoluna gidilmiştir.

1.4.1. Devletin Zorunlu Unsurları

Bir devletin var olabilmesi için gerekli olan beşeri ve fiziki değerlerin tümüne devlet unsurları denir. Devletin, yukarıda verilen tanımından da anlaşılacağı üzere üç zorunlu unsuru olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu kısımda konuyu kavrayabilmek adına millet (insan topluluğu), ülke (toprak), ve egemenlik (iktidar) kavramlarına yer verilecektir.

1.4.1.1. Devletin Beşeri Unsuru

Bir devletin kurulabilmesi için gerekli olan ilk şey insan topluluğudur. İnsan topluluğunun olmadığı bir alan ne kadar geniş olursa olsun, devletin varlığından söz edilemez. Bununla birlikte bir kişinin tek başına bir devlet kurması mümkün değildir. Dolayısıyla devletin kurulabilmesi için birden fazla insana ihtiyaç vardır. Ancak insan sayısının çokluğu ya da azlığı devlet olma açısından önem teşkil etmez.¹⁰⁴ Bir tarafta nüfusu yüz binden az Andora, Nauru, Vatikan Devleti gibi mikro devletler varken, diğer tarafta nüfusu milyar’ı geçen Çin ve Hindistan gibi çok büyük devletlerde vardır.¹⁰⁵

İnsan topluluğunu unsurunu ifade etmek için, ‘halk’, ‘ahali’, ‘cemaat’, ‘heyet’ gibi değişik terimler kullanılıyor olsa da bu çalışmada “millet” terimi kullanılacaktır.¹⁰⁶ Bir arada yaşayan insanların bir devlet kurabilmeleri için bir takım bağlar ile birbirine bağlanmış olmaları gerekir. Bu niteliği taşıyan insan topluluklarına ise millet denir. İnsanları birbirine bağlamak suretiyle milletin oluşumuna olanak veren bağların niteliğine göre iki tür millet anlayışı ortaya çıkmaktadır: Objektif millet anlayışı ve sübjektif millet anlayışı.¹⁰⁷

¹⁰³ Gözler, **a.g.e.**,s.5-6.

¹⁰⁴ Karabağ, **a.g.e.**, s.106.

¹⁰⁵ Gözler, **a.g.e.**, s.50.

¹⁰⁶ Recai G. Okandan, “Devletin Beşeri Unsuru”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1947, Cilt:13, 1281-1326, s.1283.

¹⁰⁷ Ankara Üniversitesi, “Genel Hukuk-1 Dersleri”,

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/49480/mod_resource/content/1/%C4%B0GHP%20genel%20hukuk%201-9.pdf (Erişim tarihi:22.10.2019)

Objektif millet anlayışına göre, milleti oluşturan insanlar birbirine objektif, yani elle tutulur, gözle görülür nitelikteki bağlar ile bağlanır. Bu tür bağlara, ırksal, dilsel ve dinsel bağlar örnek gösterilebilir. Ancak bazen farklı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, aralarında ırk, din ve dil birliği olmasına rağmen kendilerini ayrı milletten hissetmiş insan toplulukları da vardır. Örneğin, Araplar aynı ırktan, aynı dinden olmalarına ve aynı dili konuşmalarına rağmen aynı devlet çatısı altında birleşmeye razı olmamışlardır. Öte yandan bazen aralarında ırk ve dil bakımından birlik olmamasına rağmen kendilerini aynı milletten hissetmiş insan toplulukları da vardır. Örneğin Türk milleti kısmen böyledir. Türkçeden başka bir dil konuşmalarına rağmen, Boşnaklar, Arnavutlar, Çerkezler kendilerini Türk milletinin bir parçası olarak hissetmiş ve Türk devleti çatısı altında yaşamayı kabul etmişlerdir. Bu gibi durumlarda önemli olan bu tarz insan topluluklarının hangi özellikleri taşıdıkları değil, sübjektif olarak kendilerini hangi milletten hissettikleridir. Bu anlayış sübjektif millet anlayışıdır.¹⁰⁸ Kemal Gözler 'Devletin Genel Teorisi' adlı eserinde sübjektif millet anlayışını şu şekilde izah etmiştir: "Milleti oluşturan insanlar birbirine sübjektif bağlar ile yani manevi bağlarla bağlanabilirler. Bu manevi bağları, mazi, hatıra, amaç, ideal, istikbal, ülkü birliği, geçmişte yaşanan ortak acılar ve ortak tehlikelere karşı birlikte mücadele gibi unsurlar oluşturur."¹⁰⁹

1.4.1.2. Devletin Toprak Unsuru

Kamu hukukçuları ile siyaset bilimcilerinin birçoğu, bir devletin varlığından söz edebilmek için onun üstün kudretinin geçerli sayılacağı bir kara parçasının mevcudiyeti üzerinde durmuş ve ülke unsurunu ön planda tutacak şekilde devlet tanımları yapılmıştır. Alman hukukçusu Seydel'e göre devlet: "*belli bir sayıdaki insanın bir toprak parçasına sahip olup onun üzerinde üstün bir iradeye tâbi olarak yaşama isteklerini açıklamaları suretiyle birleşmeleri sonucunda meydana gelmektedir.*"¹¹⁰ Bluntschli'ye bakarsak, "*Devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde kurulmuş organize bir milli topluluk, kişidir.*" Aynı şekilde Rivier de "*belirli bir toprak parçası üzerinde de devamlı olarak yaşayan organize bir topluluğu*" devlet saymaktadır.¹¹¹Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere sadece toprak parçası bir devletin kurulabilmesi için yeterli değildir. Diğer unsurlara da gereksinim vardır.¹¹² Ancak ülkenin yüzölçümü, devletin hukuki varlığı bakımından herhangi bir önem

¹⁰⁸ Gözler, **a.g.e.**, s.51-57.

¹⁰⁹ Gözler, **a.g.e.**, s.57.

¹¹⁰ Yahya Kâzım Zabunoğlu, **Kamu Hukukuna Giriş**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973, s.96.

¹¹¹ Zabunoğlu, **a.g.e.**, s.96.

¹¹² Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2013(a), s. 40.

taşımaz.¹¹³ Yeryüzünde Rusya, ABD gibi çok büyük ülkelere sahip devletler bulunurken, ülkesi çok küçük olan (Vatikan, Nauru, Tuvalu) devletler de vardır.¹¹⁴ Öte yandan ülke, devletin egemenliğine tabi olan ve üzerinde insan topluluğunun var olduğu “üç boyutlu maddi çevredir”.¹¹⁵ Bu kapsamda ülke kara sahası, deniz sahası ve hava sahası olmak üzere üç bölümden oluşur.¹¹⁶

Devletin kara sahası (ülkesi), toprak ve toprak altından oluşur. Kara sahası, devletin egemenliği altındaki toprak parçası ve ülkenin temel kısmıdır. Kara sahası olmadan deniz veya hava sahası devletin ülke unsurunu oluşturamaz. Dolayısıyla devlet mutlaka bir kara ülkesine sahip olmalıdır.¹¹⁷

Bir devletin su sahası, devletin egemenliği altındaki su parçasıdır. Su sahasına sadece suyun yüzeyi değil, aynı zamanda altı da dâhildir. Su sahası kavramı deniz, kanal, akarsu, boğaz, liman, göl ve barajı kapsar. Devlet, kıyısında bulunan deniz üzerinde çeşitli miktarlarda egemenlik hakkına sahiptir. Kıyı devletinin egemenlik hakkı bakımından denizler üç alana ayrılmaktadır. Birinci alanda kıyı devletinin egemenliği tam, ikinci alanda sınırlı, üçüncü alanda ise yoktur.¹¹⁸

Birinci alanda tamamen kıyı devletinin hukuki düzeni uygulanır. Bu alana, iç sular, karasuları ve boğazlar girer. İkinci alan, ‘Bitişik Bölge’, ‘Münhasır Ekonomik Bölge’, ‘Kıta Sahaneliği’ ve ‘Balıkçılık Bölgesi’ni kapsar. Bu alanda kıyı devleti tam değil, sadece belirli egemenlik haklarına sahiptir. Bu alan kural olarak devlet ülkesine dâhil değildir. Üçüncü alan ise diğer bölgelerin dışında kalan deniz alanını kapsar. Buna “açık deniz” denir. Açık deniz, hiçbir devletin ülkesine dâhil olmamakla birlikte hiçbir devlet egemenlik hakkına sahip değildir. Bu alanda “açık denizin serbestliği” ilkesi geçerlidir.¹¹⁹

Bir devletin hava sahası, devletin kara ve deniz ülkesi üzerinde yer alan atmosfer tabakasını kapsamaktadır. Buna “ulusal hava sahası” da denmektedir.¹²⁰ Açık denizlerin üstündeki hava sahasının serbest olmasına karşın farklı görüşlerde

¹¹³ Ankara Üniversitesi, “Genel Hukuk-1 Dersleri”, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/49480/mod_resource/content/1/%C4%B0GHP%20genel%20hukuk%201-9.pdf (Erişim tarihi: 22.10.2019)

¹¹⁴ Gözler, **a.g.e.**, s.67.

¹¹⁵ Gözler, **a.g.e.**, s.68.

¹¹⁶ Karabağ, **a.g.e.**, s.107.

¹¹⁷ Karabağ, **a.g.e.**, s.107.

¹¹⁸ Gözler, **a.g.e.**, s.70.

¹¹⁹ Gözler, **a.g.e.**, s.71.

¹²⁰ Hasret Çomak, “Uluslararası Hukuk ve Hava Sahası İhlalleri”, **BİLGESAM**, <http://www.bilgesam.org/incele/2314/-soylesi--uluslararasi-hukuk-ve-hava-sahasi-ihlalleri/#.XeLacugzZPY> (Erişim tarihi: 23.10.2019)

bulunmaktadır. Kimilerine göre devletlerin kara ve deniz ülkeleri üzerine isabet eden hava sahası üzerinde egemenliği yoktur. Yani hava sahası serbesttir. Başka bir görüşe göre ise devlet ulusal sınırların üzerindeki hava sahasında tam bir egemenlik hakkına sahiptir.¹²¹ 1944'te Chicago'da imzalanan Uluslararası Sivil Havacılık Konvansiyonu'na* göre her devletin kendi ülkesi üzerindeki hava sahasında tam ve münhasır egemenliğe sahip olduğu kabul edilmiştir.¹²²

1.4.1.3. Devletin İktidar Unsuru

Bir devletin tamamlayıcı unsurlardan birisi de egemenliktir. Diğer iki unsuru taşısa da bile bir devlet diğer devletler tarafından tanınmadıkça ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından üyeliğe kabul edilmedikçe* egemen bir siyasal teşkilat olarak bir uluslararası hukuk kişisi ve uluslararası toplumun meşru bir üyesi olarak görülmemektedir.¹²³ Kelime anlamı olarak egemenlik, "hâkim otoritenin hiçbir denetime tabi olmamasını, kesin emir ve yetki gücüne sahip olmasını ifade eder."¹²⁴ Buna göre egemenliği kısaca hukuki iktidar olarak tanımlayabiliriz. Egemenlik kavramının Fransızca karşılığı olan "souverainete" kelimesi, kökünü Latince "en üstün iktidar" anlamına gelen superanus sözcüğünden alır. Egemenlik kavramının ilk defa tanımlayan ve bir teori haline getiren kişi Jean Bodin'dir.¹²⁵ Bodin'e göre egemenlik kelimesi, en yüksek buyurma gücüne sahip kişiler için kullanılır. Ona göre, "*devletin niteliği olan bu mutlak, sürekli, sınırlanamaz güç devlete ait olduğundan bölünemez ve devredilemezdir*". Bodin'den beri devletin niteliği olarak kullanılan egemenlik kavramı, iç egemenlik ve dış egemenlik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹²⁶

İç egemenliğin karşılığı, devletin toplumdaki siyasal otoritenin en üst mercii olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla iç egemenlik kavramı devletin, ülkesi ve vatandaşları üzerinde en üstün ve tek otorite olmasını ifade eder.¹²⁷ İç egemenlik kavramı kendi içinde iki farklı anlamda kullanılmaktadır. İlk anlamı, devlet iktidarının

¹²¹ Turhan Esener, **Hukuka Giriş**, Vedat Kitapçılık, 2015, s.288.

*Ayrıntılı bilgi için bkz. Resmi Gazete, "Kanun", <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6029.pdf> (Erişim tarihi: 23.10.2019)

¹²² BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, "Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması", http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/ICAO.pdf (Erişim tarihi:23.10.2019).

*Bazen bir devlet Birleşmiş Milletlere üye olarak kabul edilmediği halde çok sayıda devlet tarafından tanınabilmektedir. Örneğin, 1988'de Filistin Kurtuluş Örgütü, Cezayir'de bağımsız bir Filistin Devleti kurulduğunu ilan ettiğinde yeni Filistin devleti 40 civarında devlet tarafından tanınmış ülkelerinde büyükelçilik açılmasına izin vermiştir. (Ari, **a.g.e.**, 2013(a), s. 42.)

¹²³ Ari, **a.g.e.**, 2013(a), s. 42.

¹²⁴ Karabağ, **a.g.e.**, s.107.

¹²⁵ Münci Kapanı, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, s.59-60.

¹²⁶ Mustafa Bayram Mısır, "Egemenlik", Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin, (ed.), **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2012, 57-71, s. 56-57.

¹²⁷ Alexander Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, Çev. Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner, Küre Yayınları, İstanbul, 2016, s.259.

kendisini ifade ederken ikinci anlamı, sınırsız, bölünmez ve devredilmez olması gibi özelliklerini belirtir.¹²⁸

Dış egemenlik kavramı ise, bir devletin diğer devletlerle ilişkilerini, herhangi bir fiziksel sınırlamayla karşılaşmadan yürütme yetkisini ifade eder. Siyasal karşılığı bağımsızlık olan dış egemenlik kavramı, bir devletin kendi halkını diğer devletler karşısında temsil etme yetkisi anlamına gelmektedir.¹²⁹ Burada devletin bağımsızlığı ilkesinden kaynaklanan iki önemli unsur vardır. Bunlar, 'Devletin egemen eşitliği ilkesi' ve 'iç işlerine karışmama ilkesi'dir. Devletin egemen eşitliği ilkesi, uluslararası hukuk bakımından bütün devletlerin aynı hukuksal statüye sahip oldukları anlamını ifade ederken, iç işlerine karışmama ilkesi, her devletin kendi siyasal, sosyal ve ekonomik sistemini kendisinin belirlemeye hakkı olduğunu ifade etmektedir.¹³⁰

Egemen devlet anlayışı, iç işlerine karışmama ilkesi ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü bu ilke, devletin iç ve dış ilişkilerinin ayrı olduğu düşüncesine dayanır. Fakat günümüzde bir devletin mutlak egemenliğe sahip olduğunu söylemek oldukça güçtür.¹³¹ Çünkü uluslararası ilişkiler disiplininde ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık olgusu egemenlik kavramına nispi bir anlam yüklemiştir. Bu durum özellikle dış politika konularında devletin mutlak egemenliğine sınırlamaların getirilmesine yol açmıştır. Uluslararası alanda söz konusu olan askeri ve siyasi bağımlılıklar devletlerin kendilerinin istemediği bir takım davranışlara yönelmelerini gündeme getirmiştir. Dolayısıyla günümüzde devletler, ittifakların kararları doğrultusunda hareket etmek zorunda kalmaktadır. Bunların hepsi mutlak egemenlik anlayışının farklılaştığının kanıtı niteliğindedir. Ancak yine de bu gelişmeler egemenlik ilkesini ortadan kaldırmaz. Çünkü bu ilişkiler devletlerin kendi egemen iradeleriyle gerçekleştiği için onların egemenliğe zarar vermez.¹³²

1.5. REALİZM TEORİSİ VE DEVLET

Çalışmanın bu kısmında uluslararası ilişkiler teorilerinden olan 'Liberalizm', 'İnşacılık', 'Feminizm', 'Marksizm' ve 'Dünya Sistemi Yaklaşımları'nın devlete bakış açısındaki farklılıklar ele alındıktan sonra ayrı bir başlık altında çalışma boyunca yer yer faydalanılacak olan realizm teorisinin devlete bakışı incelenecektir.

¹²⁸ Gözler, **a.g.e.**, s.81.

¹²⁹ Arı, **a.g.e.**, 2013(a), s. 45.

¹³⁰ Gözler, **a.g.e.**, s.79-80.

¹³¹ Karabağ, **a.g.e.**, s.111.

¹³² Arı, **a.g.e.**, 2013 (a), s. 46.

1.5.1. Uluslararası İlişkilerde Teorik Yaklaşımlar ve Devlet

Jeremy Bentham tarafından ortaya atılan uluslararası ilişkiler kavramının temel odak noktası, devletlerin uluslararası alandaki politikalarını ve stratejik ilişkilerini anlamak ve yorumlamaktır.¹³³ Bu amaçla disiplin içinde, sosyal bilimlerin özellikle siyaset bilimi, toplum bilimi ve tarih alanlarıyla etkileşen birçok kurumsal yaklaşım ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle çalışmanın bu bölümünde 'Liberalizm', 'İnşacılık', 'Feminizm', 'Marksizm' ve 'Dünya sistemi Teorisi'nin devlete bakışı kısaca ele alınacaktır.¹³⁴

Liberalizm, bireyin özgürlüğünü, özerkliğini, temel haklarını garanti altına almayı amaçlayan ve bu nedenle siyasal iktidarın sınırlandırılması üzerinde duran bir düşüncedir.¹³⁵ Sınırlı minimal devlet şeklini savunan Liberalistler'e göre, bireyin özgürlüğüne yönelebilecek en büyük tehdit devlettir.¹³⁶ Eğer devlet sınırlandırılmazsa bireye müdahalede bulunacaktır ve birey arka plana itilecektir. Bu yüzden devlet anayasa ile sınırlandırılmalıdır. Liberalistler, devlet birey içindir düşüncesinden hareketle devletin amacının topluma hizmet etmek ve bireyin çıkarını korumak olduğunu savunurlar.¹³⁷

İnşacılık (Konstruktivizm) teorisi ise devletlerin, onlara atfedilen anlam ve değerlerden ötürü var olduğunu savunur. Şöyle ki, maddi olarak sadece kâğıt parçası olan para, nasıl insanların ortak anlayışları sonucu değer kazanıyorsa devletlerde egemenlik ve münhasır hükümlerlik gibi ortak anlayışlar sonucu var olmaktadır.¹³⁸ Ancak gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmesi öznel ve hayali olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla inşacılar, farklı bir dünya hayal edip, onu inşa edebileceğimizi iddia etmez. Sosyal inşa süreçleri sosyal gerçekler yaratır ve bu gerçekler aktörleri derinden etkiler. Egemenliğin sosyal olarak inşa edilmiş olması, devletlerin isterlerse egemenliğe değer vermekten ve fiziksel tehditler karşısında onu savunmaktan vazgeçeceği anlamına gelmez.¹³⁹

¹³³ Heywood, **a.g.e.**, s.311.

¹³⁴ Özlem Kaygusuz, "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", Evren Balta, (ed.), **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 25-50, s. 25.

¹³⁵ Halis Çetin, "Liberalizmin Temel İlkeleri", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, 219, 236, s.220.

¹³⁶ Çetin, **a.g.e.**, s.221.

¹³⁷ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, Çev. Uğur Pektaş, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2016, s.133.

¹³⁸ Bahar Rumelili, "İnşacılık (Konstruktivizm)", Evren Balta (ed.), **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 151-173, s.154.

¹³⁹ Rumelili, **a.g.m.**, s.154.

Feminizm teorisi ise, uluslararası ilişkiler disiplininin temel aktörlerinden biri olan devletin bağımsızlık, güç, özerklik, kendi, kendine yetme gibi olumlu özelliklerinin erkek karakterine benzetilmesini eleştirmektedir. Ayrıca devletin ve devletin uluslararası alandaki faaliyetlerinin hep erkekle özdeşleştirilmesini, güvenliğin sağlanması, gücün elde edilmesi gibi hususların maskülen olmasını sorgulamaktadırlar.¹⁴⁰ Feministler, devletin uluslararası alandaki davranışlarının açıklanabilmesinde devlet içindeki birimlerinde dikkate alınmasını özellikle toplumsal cinsiyetin de analiz birimi olarak sürece dâhil edilmesini vurgulamaktadır. Bununla birlikte feministler, uluslararası sistemin anarşik bir yapıda olduğunu reddeder. Çünkü işbirliği ve karşılıklık temelinde uluslararası ilişkilerin devletler arasındaki ilişkilerinde ötesinde tüm insanlar arasındaki ilişkileri kapsadığını, bunun da feministlerin dünyanın her yerinde kurdukları iletişim ağları ve kadın örgütlenmeleri sayesinde gözlenebileceğini belirtmektedir. Özetle, feministler toplumsal cinsiyet baz alınarak tüm uluslararası askeri, ekonomik, politik ve ideolojik süreçlerin tekrar analiz edilerek, kavramların yeniden oluşturulması gerektiğinin altını çizmektedirler.¹⁴¹

Sınıflı toplum yapısına vurgu yapan Marksizm teorisi, devleti burjuvazinin proletaryayı sömürmek için oluşturduğu bir aygıt olarak görmektedir. Marksizm, kapitalizmin sınıflar arasındaki farkı körükleyeceğini ve burjuvazi ile proletarya arasındaki çatışmanın artacağını ve son aşamada işçi sınıfının bir devrimle burjuvazinin egemenliğine son vereceğini savunmaktadır. Marksizm'e göre, sosyalist devrim önce ulusal düzeyde olacaktır. Her ülkenin proletaryası kendi burjuvasını alt edecek, böylelikle devlet ortadan kalkacaktır.¹⁴²

Son olarak dünya sistemi teorisi üzerinden kapitalist sistemi anlamlandırmaya çalışan ve bu açıdan analizleri ile merak uyandıran Immanuel Wallerstein'den bahsedilecektir. Dünya sistemi teorisi, temel olarak bütüncül bir bakış açısıyla kapitalizmin, ulusal temelden çok, ulus devletleri aşan küresel çerçevede örgütlenişini ve bir dünya sistemi olarak yayılmasını analiz eden bir çerçeve sunmaktadır.¹⁴³ Wallerstein'e göre, kapitalizm, kapitalistler ile devletler arasında sıkı bir ilişkinin olduğu kurumlardan oluşur. Çünkü kapitalistler sınırsız genişlikte bir

¹⁴⁰ Özlem Tür ve Çiğdem Aydın Koyuncu, "Uluslararası İlişkilerde Toplumsal Cinsiyet", Evren Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 221-240, s.226.

¹⁴¹ Tür ve Koyuncu, *a.g.m.*, s.226-228.

¹⁴² Tayyar Arı, "Marksizm ve Merkez Çevre Teorileri", Tayyar Arı ve Elif Toprak, (ed.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları-I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013(b), 44-61, s.46.

¹⁴³ Mesut Şöhret "Dünya Sistemi Teorisi", Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, (ed.), *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, Beta Yayınları, İstanbul, 2013, 325-377, s. 335.

pazara ihtiyaç duyarlar ama aynı zamanda bir devletler çokluğuna da ihtiyaçları vardır. Bu nedenle 'merkez', 'yarı çevre' ve çevre' devletlerinden oluşan bir iş bölümü mevcuttur.¹⁴⁴ Bu iş bölümüne göre merkez devlet, küresel ölçekteki sermayenin asıl sahipleridir. Bu devletler istikrالی politikaya, yüksek teknolojiye ve büyük bir askeri güce sahiptir. Çevreyi oluşturan devletler ise, merkez devletlerin hammadde ihtiyaçlarını karşılar. Bu devletlerin istikrالی politikaları ve katma değeri yüksek ürünler üretecek teknolojileri yoktur. Bununla birlikte darbeler ve totaliter yönetimlerle anılan siyasal geçmişleri vardır. Merkez ve çevre devletleri birbirine bağlayan yarı çevreyi oluşturan devletlerin nihai amacı ise, çevre devletlerdeki istikrالسızlıkların küresel boyuta taşınmasını engellemek ve merkez adına çevreyi devletleri denetlemektir. Yarı çevre devletler orta ölçekli bir teknolojiye sahiptir. Merkez devletlere kıyasla daha düşük bir askeri güce sahiptirler. Yine de bu askeri güç, yarı çevre devletlerinin ekonomik ve siyasal istikrالını korumaya yeterlidir. Wallerstein'e göre dünya sisteminde son yıllarda gerçekleşen ekonomik ve siyasal değişimler yarı çevrede yer alan devletlerin merkeze geçmesine, fakir ve yeni bağımsızlığını kazanmış sömürge devletlerinin ise çevreye yayılmasına neden olmuştur. Özetle, dünya sistemi yaklaşımı, devlet yerine çıkar gruplarından oluşan devletleri analiz birimi olarak kabul eder.¹⁴⁵

1.5.2. Realizmin Devlete Bakışı

Realizm teorisi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında idealizmin uluslararası barışı sağlamadaki başarısızlığına istinaden Edward H. Carr ve Hans Morgenthau'nun akademik çabalarıyla yeni bir teorik yaklaşım olarak uluslararası ilişkiler literatüründeki yerini almıştır.¹⁴⁶ Realist yaklaşımının güçlü savunucuları arasında Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes, Hans J. Morgenthau, Reinhold Niebuhr, Edward H. Carr, Kenneth Waltz, George Kennan, Henry Kissinger, Hedley Bull, Barry Buzan sayılabilir.¹⁴⁷ İki savaş arası dönemde gelişen realizm, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Soğuk Savaş ortamında uluslararası sistemde ön plana çıkmış ve uluslararası olay ve olguları açıklayıcılığı yüksek bir teori olarak sistemi derinden

¹⁴⁴ Didem Özdemir Albayrak, "Marksizm ve Güvenlik", Emre Çıtak ve Osman Şen, (ed.), **Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Teorik Değerlendirmeler**, Röle Akademik Yayıncılık, 2014, 47-65, s. 61.

¹⁴⁵ Hakan Övünç Ongur ve Başak Yavçan, "Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar", Ramazan Gözen (ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, 257-290, s.266-277.

¹⁴⁶ Özgün Erler Bayır, "Uluslararası İlişkilerde Neorealist Ekolden Neoklasik Realist Ekole", Sibel Turan ve Nergiz Özkural Köroğlu (ed.), **Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar**, Dora Basım-Yayın, 2015, s.45-63, s.47.

¹⁴⁷ Mehmet Keyik ve Mehmet Seyfettin Erol, "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, 2019, Cilt:1, 12-49, s.37.

etkilemiş ve 1990'lı yıllara kadar realizm kuramı uluslararası sisteme hâkim olmuştur.¹⁴⁸

Realistler, insanların doğuştan bencil olduklarını ve çıkarları peşinde koştuklarını kabul eder. Uluslararası sistemde kendi çıkarlarını maksimum seviyeye getirmeyi, güç elde etmeyi, elde ettiği gücüde korumayı ve arttırmayı amaçlayan devleti rasyonel ve birincil aktör olarak değerlendiren realistler, uluslararası sistemin anarşik bir yapıda olduğunu vurgularlar.¹⁴⁹ Dolayısıyla realistler, devlet için öncelikli amacın anarşik ortamda hayatta kalma olduğu düşüncesindedirler. Çünkü beka, devletlerin sahip olabileceği diğer tüm amaçlara ulaşmak için bir ön şarttır. Ayrıca realistlere göre, devletlerin amaçlarına ulaşmak için kullandığı başlıca araç güçtür. Onlar için güç birincil amaçtır ve gücü elde etmek için gerçekleştirilen faaliyetler siyasi eylemin tekniklerini belirlemektedir.¹⁵⁰ Realizm, bu ortak noktaların temelinde şekillenmiş bir teori geleneği olsa da devlet/sistem analizi düzeyinde farklılaşan üç farklı akım mevcuttur. Klasik realizm insan yapısından, yapısal (neo) realizm uluslararası sistemden, neoklasik realizm ise devlet içi etkenlerden yola çıkar.¹⁵¹

Klasik Realizm, uluslararası ilişkileri belirleyen en önemli unsurun insan doğası olduğu varsayımından hareketle devletlerin dış politikasını ve devletlerarası ilişkileri inceler. Klasik realizm teorisinin en önemli düşünürleri, Thucydides, Nicola Machiavelli, Thomas Hobbes, Carl Von Clausewitz, Edward H. Carr ve Hans J. Morgenthau'dur.¹⁵² Klasik realizm, insan doğasında var olan olumsuz özelliklerin devletlerin davranış biçimlerini belirlediği ve uluslararası ortamın anarşik yapısında temel belirleyicinin 'güç' olduğu varsayımına dayanmaktadır.¹⁵³ Çünkü uluslararası sistemde öngörülen bu anarşi durumunda devletler güçleri ölçüsünde sisteme hâkimdir. Çünkü devletlerin sahip olduğu kapasiteler uluslararası çatışmaların sonuçlarının belirlenmesinde ve devletlerin davranışını etkileme konusunda büyük bir öneme sahiptir.¹⁵⁴ Öte yandan, güç ve ulusal çıkar arasında önemli bir bağlantı vardır.

¹⁴⁸ Feyza Hilal Koraltan, Realizm Kuramı Çerçevesinde Arap Baharı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arel Üniversitesi, İstanbul, 2016, s.7 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

¹⁴⁹ Bayır, **a.g.m.**, s.47.

¹⁵⁰ Eyüp Ersoy, "Realizm", Ramazan Gözen (ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, 159-188, s.162-165.

¹⁵¹ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, 2004, Cilt:1, 33-60, s. 37.

¹⁵² Ersoy, **a.g.m.**, s.166.

¹⁵³ Sertif Demir ve Ali Bilgin Varlık, "Realist ve Liberal Teorilerde 'Güç' Anlayışı", Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, (ed.), **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Beta Yayınları, İstanbul, 2013, 67-88, s.70.

¹⁵⁴ Gizem Nida Mercan, "Realizm", **TUİÇ Akademi Dergisi**, <http://www.tuicakademi.org/realizm/> (Erişim tarihi: 24.10.2019)

Uluslar, çıkarlarını güçleriyle uyumlu hale getirirlerse, ulusal hedeflerini sahip oldukları kaynaklarla en iyi şekilde gerçekleştirme imkânı elde etmiş olurlar.¹⁵⁵ Klasik realizmin en etkili ve meşhur temsilcisi Hans J. Morgenthau'ya göre uluslararası alanda geçerli olan tek gerçek güç unsurudur.¹⁵⁶ Morgenthau, güç kavramına birçok farklı anlam (coğrafya, nüfus, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite vb.) yüklemişse de askeri güce üstün bir önem atfetmiştir. Bununla birlikte klasik realizm, güç kavramını caydırıcılık yeteneği olarak yorumlamaktadır. Güvenlik ve gücün eş anlamlı olarak kullanılmasının nedeni budur.¹⁵⁷ Çünkü klasik realizm'e göre, anarşik yapıda bulunan devletler, ulusal çıkarlarını ancak rakip devletlerin saldırılarını caydırarak sağlayabilirler. Bu sebeple Morgenthau askeri gücü caydırıcılık kapasitesi açısından başat güç olarak nitelendirmiştir.¹⁵⁸

Morgenthau'ya göre siyasal realizmin altı önemli ilkesi bulunmaktadır. Bu ilkeler uluslararası ilişkiler literatüründe realizm paradigmasının oluşmasında başat bir rol oynamıştır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür;¹⁵⁹

- Siyaset, kökleri insan tabiatında bulunan nesnel yasalarla yönetilir.
- Ulusal çıkarlar, güç perspektifinden tanımlanmalıdır. Devletin amacı gücünü arttırmaktır. Dolayısıyla devlet adamları, güç açısından tanımlanan menfaat temelinde hareket ederler.
- Realizmin anahtar kavramı olan güç sabit ve değişmezdir. Ancak çıkarın içeriği ve bu çıkarı gerçekleştirmek için uygulanması gereken politikalar zamana ve içinde bulunulan ortama göre değişiklik gösterebilir.
- Uluslararası politikada ahlaki değerlerin herhangi bir rolü ve etkisi yoktur.
- Realizm, evreni yöneten ahlaki kanunları, belirli bir milletin ahlaki hevesleri ile özdeşleştirmeyi reddeder.
- Realizm özellikle ekonomi ve hukuktan farklı olmak üzere siyasi alanın özerkliğine inanır. Esas olan devletlerin askeri gücü ve çıkarlarıdır.

Özetle, Morgenthau, uluslararası politikayı insan doğasından kaynaklanan, güç tanımlı çıkarların var olduğu, devletlerin temel aktör olduğu bir sistem olarak

¹⁵⁵ Bülent Uğrasız, "Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, Cilt:5, 139-145, s.144.

¹⁵⁶ Rövsen İbrahimov, Uluslararası İlişkilerde Realistler ve Realizm Paradigması", https://www.academia.edu/9894311/ULUSLARARASI_%C4%B0L.%C4%B0C5%9EK% C4%B0LERDE_REAL% C4%B0STLER_VE_REAL% C4%B0ZM_PARAD% C4%B0GMASI_R% C3%B6 v% C5%9Fen_% C4%B0brahimov (Erişim tarihi: 24.10.2019)

¹⁵⁷ Haluk Özdemir, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2008, Cilt:3, 113-144, s.127.

¹⁵⁸ Keyik ve Erol, *a.g.m.*, s.20.

¹⁵⁹ Ozan Örmeci, "Uluslararası İlişkilerde İki Temel Yaklaşım: Realizm ve İdealizm", *Uluslararası Politika Akademisi Dergisi*, <http://politikaakademisi.org/2014/05/22/uluslararasi-iliskilerde-iki-temel-yaklasim-realizm-vs-idealizm/> (Erişim tarihi: 24.10.2019)

tanımlayarak klasik realizme bilimsel bir temel oluşturmuştur. Fakat 1970'li yılların gelişmelerini ve dünyadaki dönüşümleri açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu durum realist teori geleneğinin ikinci ana akımı olan yapısal realizm'in ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁶⁰

Neorealizmin öncüsü ve kurucusu olarak kabul edilen Kenneth Waltz'un 1979 yılında yayımladığı 'Uluslararası Politika Kuramı' (Theory Of International Politics) adlı eseri 1980 sonrası döneme egemen olacak bir tartışmanın önünü açmıştır.¹⁶¹ Neorealizm, klasik realizme benzemekle birlikte uluslararası sisteme/yapıya yaptığı vurgu ile farklılaşmaktadır. Bu nedenle yapısal realizm olarak da isimlendirilmektedir. Waltz, iki temel siyasal düzenleyici ilke olduğunu savunur. Bu ilkeler, hiyerarşi ve anarşidir. Buradan hareketle Waltz, uzlaşmış kuralların geçerli olduğu bir ortamda yürütülen siyasetle anarşik bir ortamda yapılan siyasetin arasında çok belirgin farkların olduğunu öne sürmüştür. Çünkü anarşinin devletler arasındaki fonksiyonel farklılaşmayı büyük ölçüde ortadan kaldırdığını savunur. Ona göre, anarşik uluslararası sistemde her devlet kendi başının çaresine bakabilecek durumda olmalıdır çünkü bunu yerine getirebilecek herhangi bir üst yönetim yoktur.¹⁶² Devletler arasında oluşan farklar güç ve yeteneklerle alakalıdır. Eğer uluslararası sistemlerin tamamı anarşik yapıya sahipse ve bu fonksiyonel farklılığı ifade ediyorsa, uluslararası siyasal yapılar sadece güç ve yeteneklerin dağılımı açısından değişiklik gösterir. Başka bir deyişle, uluslararası düzenler büyük güçlerin sayısına göre değişiklik gösterir.¹⁶³ Bu kapsamda Waltz, iki kutuplu sistemi çok kutuplu sistemden ayırarak iki kutuplu sistemin daha dengeli olduğunu ve çok kutuplu bir sistemden daha istikrarlı ve daha öngörülebilir olduğunu savunmuştur.¹⁶⁴ Neorealizm kuramı, devletlerarası işbirliğinin gerçekleşebileceğini fakat bunun sınırlı olacağını varsaymaktadır. Bu sınırlar, işbirliğinin düzeyinden bağımsız olarak güvenlik meseleleri üzerinden şekillenecektir. Dolayısıyla uzun soluklu kalıcı bir barıştan veyahut güç mücadelelerinden arınmış bir uluslararası sistemden söz etmek mümkün değildir.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Ahmet Ateş, "Fikir Babalarının Işığında Realizm ve Neorealizm", *TUİÇ Akademi Dergisi*, <http://www.tuicakademi.org/fikir-babalarinin-isiqinda-realizm-ve-neorealizm/> (Erişim tarihi: 24.10.2019)

¹⁶¹ Tayyar Arı, "Realizm ve Neorealizm (Gerçeklik ve Yeni Gerçekçilik)", Tayyar Arı ve Elif Toprak, (ed.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları- I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013(b), 2-24, s.14.

¹⁶² Jack Donnelly, "Realizm", Keith Povey, (ed.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Çev. Muhammed Ağcan- Ali Aslan, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, 53-84, s.60.

¹⁶³ Donnelly, *a.g.m.*, s.60.

¹⁶⁴ Emine Tezel, "Kenneth Waltz ve Neorealizm", *TUİÇ Akademi Dergisi*, <http://www.tuicakademi.org/kenneth-waltz-ve-neorealizm/> (Erişim tarihi: 25.10.2019)

¹⁶⁵ Özgü Kalkan Küçüksolak, "Güvenlik Kavramının Realizm, Neorealizm ve Kopenhag Okulu Çerçevesinde Tartışılması", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 2012, Cilt:4, 202-208, s204.

Neorealist yaklaşım, gücü sadece askeri güç olarak kısıtlamayıp ekonomik, politik, teknolojik, sosyal vb. kapasiteleri de güç unsuru içerisinde kabul etmiştir. Bununla birlikte gücü, güvenliği sağlamak için bir amaç olarak değil araç olarak görmektedir. Bu noktada, 'devletler için bir araç olarak ne kadar güç yeterlidir?' sorusunu sormak doğru olacaktır. Bu soru bizi savunmacı realistler ve saldırgan realistler arasındaki en temel farka götürmektedir.¹⁶⁶ Saldırgan realistler, devletlerin her zaman daha fazla güç kazanmak için her fırsatı değerlendirmesi gerektiğini savunurlar. Yani devletler gücünü maksimum seviyeye çıkarmalıdır çünkü hayatta kalmayı garantilemenin en iyi yolu budur.¹⁶⁷ Saldırgan realizmin önde gelen savunucusu John J. Mearsheimer'in ifadesiyle, "*devletler için güç bir amaçtır ve devletler güvenlik değil güç azamileştiricileridir.*"¹⁶⁸ Waltz'a göre ise devletler sahip oldukları gücü arttırmayı değil, korumayı tercih etmelidirler. Waltz ve kendisiyle aynı fikirde olanların savunmacı realist olarak adlandırılmaları buradan kaynaklanmaktadır. Savunmacı realistlere göre devletler güçlerini maksimize etmemelidir. Bunun yerine makul miktarda güç aramalıdır.¹⁶⁹

Stephen G. Brooks'a göre realizmin bu şekilde iki kola ayrılması teorinin daimi olarak iki kampa bölünmesi anlamına gelmemelidir. İki yaklaşım arasındaki bir yarışmayı andıran mevcut ayrışma ancak ampirik olarak gözlemlenebilir ve hangi yaklaşımın varsayımlarının daha yararlı olduğuna da bu şekilde karar verilebilir. Örneğin, uluslararası siyasette bir kriz söz konusu olduğunda olay saldırgan realizm ile analiz edildiğinde çatışmayı başlatan taraf açısından, savunmacı realizm ile analiz edildiğinde ise saldırgan politikalara cevap veren taraf açısından değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle krizi başlatan taraf saldırgan realizmin ilgi alanına girerken, düşmanca harekete maruz kalan taraf ise savunmacı realizmin ilgi alanına girmektedir.¹⁷⁰ Realist literatürde savunmacı ve saldırgan realizm tartışması devam ederken neorealizmin, Soğuk Savaş'ın sona ermesini açıklanma noktasında yeterli teorik bilgiye sahip olmaması ve böyle bir gelişmeyi analiz edememesi

¹⁶⁶ Levent Dalkılıç, "Uluslararası İlişkilerde Yapısal Realist Yaklaşımlar: Bir Savunmacı Realizm-Saldırgan Realizm Karşılaştırması", https://www.academia.edu/33411331/ULUSLARARASI_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER_DE_YAPISAL_REAL%C4%B0ST_YAKLA%C5%9EIMLAR_B%C4%B0R (Erişim tarihi: 25.10.2019)

¹⁶⁷ John J. Mearsheimer, "Yapısal Realizm", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith, (ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik**, Çev. Özge Kelekçi, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2010,86-106, s.91.

¹⁶⁸ Ersoy, **a.g.m.**, s.177.

¹⁶⁹ Mearsheimer, **a.g.m.**, s.91.

¹⁷⁰ Yeldar Barış Kalkan, Uluslararası İlişkilerde Disiplininde Realist Teorinin Gelişimi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arel Üniversitesi, İstanbul, 2017, s.169 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

üzerine neoklasik realizm ortaya çıkmıştır.¹⁷¹ Neoklasik realizm olarak bilinen yaklaşım, hem klasik realizmin hem de neorealizmin katkılarını önemsemektedir. Bundan dolayı neoklasik realizmin her iki yaklaşımın dengeli bir şekilde sentezlenmesiyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür.¹⁷²

Neoklasik realizm, uluslararası ilişkiler disiplinin en temel uygulama alanlarından biri olan dış politika analizi konusunda yeni ve bütüncül bir yöntem ortaya koymaktadır.¹⁷³ William Wohlforth, Tom Dyson, Fareed Zakaria, Randall Schweller, Thomas J. Christensen, Alastair J.H. Murray, Gideon Rose, gibi isimlerin katkılarıyla 1990'lar ve 2000'lerde yaşanan gelişmelere paralel olarak şekillenen neoklasik realizm kuramı, yapısal realizmin temel varsayımlarını kabul eder.¹⁷⁴ Yapısal Realizm gibi sistemi anarşik görür, göreceli gücün önemini vurgular ve rakip güç merkezleri karşısında gücün önemine dikkat çeker.¹⁷⁵ Buna rağmen aralarında farklı bakış açılarının da olduğunu söylemek mümkündür. Neoklasik realizm kuramı, devlet davranışlarının politika oluşumunda devlet, karar vericiler ve kurumlar olarak görülen iç faktörlere yer verir. Buradan hareketle aynı yapı içerisinde bulunan farklı devletlerin neden farklı politikalar sergilediklerini iç faktörleri de dâhil ederek açıklamaya çalışır.¹⁷⁶ Bu bağlamda, neoklasik realizm dış politika analizini bağımsız değişkenlerin ara değişkenler vasıtasıyla bağımlı değişkene dönüştürdüğü bir model olarak açıklanabilir. Neoklasik realistlere göre sistem ve devlet arasında dış politika davranışını doğrudan etkileyen herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Dış politika davranışı, karar alıcıların ve iç faktörlerin sistemin etkisini yorumlaması sonucu ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁷ Neoklasik realistler, güç seviyesi düşük olan bir devletin daha sınırlı ve dikkatli bir dış politika benimseyeceğini iddia etmektedir. Ancak bu husus neoklasik realizmin sadece büyük güçlere odaklı bir kuram olduğunu ve diğer devletlerin dış politika davranışını açıklamada yetersiz kaldığını ifade etmemektedir. Aksine büyük güçler kadar küçük ve orta ölçekli güçlerinde dış politika davranışlarına yön verdiği bilinmektedir.¹⁷⁸

¹⁷¹ Sami Kiraz, "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, 417-440, s.419.

¹⁷² Özgün Erler Bayır, *a.g.m.*, s.58.

¹⁷³ Kiraz, *a.g.m.*, s.421.

¹⁷⁴ Bayır, *a.g.m.*, s.58.

¹⁷⁵ Ersoy, *a.g.m.*, s.179.

¹⁷⁶ Kerem Türk, "Uluslararası İlişkiler Teorileri", https://www.academia.edu/38267014/Neo-Klasik_Realizm.pdf (Erişim tarihi:26.10.2019)

¹⁷⁷ Kiraz, *a.g.m.*, s.421.

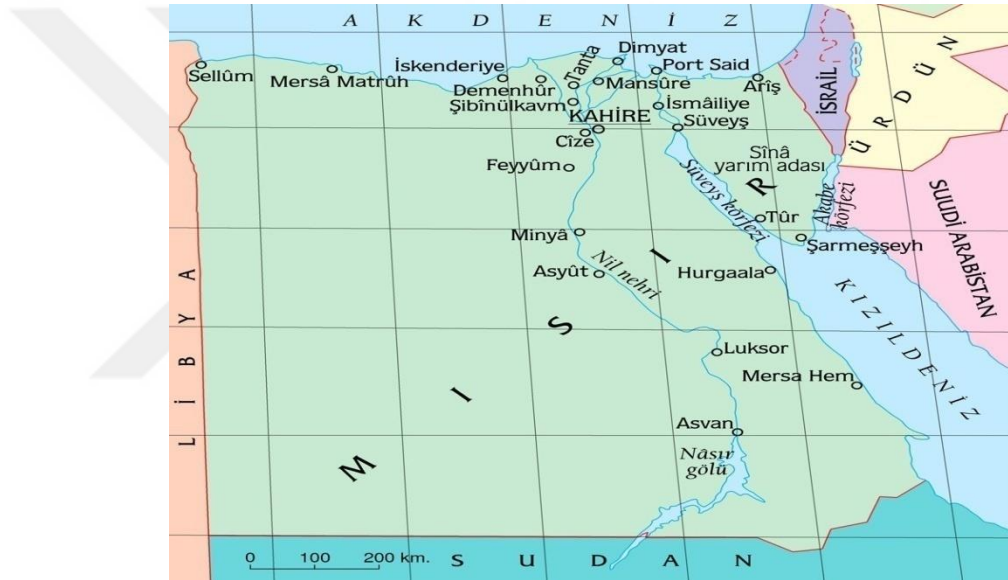
¹⁷⁸ F. Didem Ekinci, "Türkmenistan Dış Politikasında İç Faktörler: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme", *Alternatif Politika Dergisi*, 2019, Cilt:1, 32-58, s.35-36.

İKİNCİ BÖLÜM

20.YÜZYIL'DA MISIR

Mısır'ın diğer Arap ülkelerinden farklı olarak öne çıkmasını sağlayan hiç şüphesiz coğrafi konumudur. Mısır, Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan, Akdeniz ve Kızıldeniz'e kıyısı olan; batıda Libya, güneyde Sudan, kuzeyde Akdeniz, doğuda Sina Yarımadası üzerinden İsrail ve Filistin ile komşu olan yaklaşık 1 milyon km² büyüklüğünde bir ülkedir. Topraklarının büyük bir kısmı Afrika'da, kalan kısmı ise Sina Yarımadası'nda bulunmaktadır. Mısır'ın sahip olduğu bu coğrafi özellik onu aynı zamanda bir Asya ülkesi de yapmaktadır.¹⁷⁹

Harita-1 Mısır¹⁸⁰

Başkenti Kahire olan Mısır yaklaşık 95 milyon nüfusuyla Afrika'nın en kalabalık ülkesidir.¹⁸¹ Çok karmaşık bir etnik yapıya sahip olmamakla beraber nüfusun %90'ını oluşturan Müslüman Arapların büyük bir kısmı Sünni, nüfusun %10'unu oluşturan Kıptiler ise Ortodoks ve Katolik olarak ayrılmaktadır.¹⁸² Mısır Ordusu, 440.000 aktif personel, 480.000 yedek asker sayısı ve 4.400.000.000 dolarlık bir savunma

¹⁷⁹ Arap Republic Of Egypt "Geography", <https://www.mfa.gov.eg/English/InsideEgypt/Pages/Geography.aspx> (Erişim tarihi:12.12.2019).

¹⁸⁰ Suna Doğaner, "Mısır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/misir> (Erişim tarihi:12.12.2019)

¹⁸¹ Egypt State Information Service "Population", <http://www.sis.gov.eg/section/10/9400?lang=en-us> (Erişim tarihi: 12.12.2019).

¹⁸² Shadan Yaseen, "Mısır'ın Temel Dinamikleri ve Beklentiler", *Stratejik Öngörü 2023: Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye ve Dünya Kongresi, Bildiriler*, 9-13 Ekim 2006, Cilt:1, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s.226.

bütçesiyle Arap dünyasının en büyük ve en güçlü ordusudur.¹⁸³ Özellikle 1952 darbesinden sonra büyük bir ilerleme kaydederek günümüze kadar gücü ve etkinliğini sürekli olarak arttırmıştır.¹⁸⁴

Çalışmanın bu bölümünde Mısır'ın 20. Yüzyıl siyasi tarihine değinmeden önce konuyu daha iyi kavrayabilmek adına Mısır'ın tarihsel arka planı ele alınacaktır. Bölümün ilerleyen kısımlarında otoriter rejimin Cemal Abdül Nasır ile nasıl inşa edildiği, Enver Sedat ve özellikle Hüsnü Mübarek ile otoriter yapının hangi araçlarla süreklilik kazandığı sorularına cevap aranacaktır. Bununla birlikte Mısır siyasi hayatında ordunun rolüne değinilecek ve Mısır'ın önemli siyasi aktörlerinden olan Müslüman Kardeşler Örgütü'ne (MKÖ) yer verilecektir.

2.1. MISIR'IN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

Tarihin en eski ve köklü devletlerinden biri olan Mısır, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve farklı yönetim biçimleri ile yönetilmiştir. Bilinen tarihi Aşağı ve Yukarı Mısır Krallıkları ile başlamaktadır. Bu dönemden sonra Menes Hanedanlığının, Asurluların ve Perslerin yönetimine girmiştir. Ülkenin Bizans ve Roma hâkimiyetine girmesiyle Hıristiyanlık yayılmaya başlamış fakat Arapların Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte bölgeye Müslümanlık hâkim olmuştur.¹⁸⁵ 1517 yılında Osmanlı yönetimine giren Mısır, bu zamana kadar Abbasiler, Fatımiler, Eyyubiler ve Memlûkler gibi farklı devletler tarafından yönetilmiştir.¹⁸⁶

1798 yılında Fransa lideri Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti buraya Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın komutan yardımcılığını yaptığı bir ordu göndermiştir.¹⁸⁷ Fransa'nın üç yıl süren işgali Osmanlı ve İngiliz güçleri ile bertaraf edilmiş ve 1805 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya Osmanlı Sultanı tarafından 'Mısır valisi' unvanı verilmiştir. Bu gelişme ile birlikte Kavalalı Mehmet Ali Paşa bağımsız bir yapılanma geliştirmiş ve Mısır'da kendi hanedanlığını* ilan etmiştir.¹⁸⁸

¹⁸³ Global Fire Power, "Egypt Military Strength", https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=egypt (Erişim tarihi: 12.12.2019).

¹⁸⁴ Taha Kılıç, *Ortadoğu'ya Dair 20 Tez*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, s.73-74.

¹⁸⁵ Ahmet Ali Bayhan, "Kuzey Afrika'da Bir Türk Yurdu: Mısır", *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler*, 10-15 Eylül 2007, Cilt:I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2011, s.77-78.

¹⁸⁶ İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, "Mısır", https://insamer.com/tr/misir_840.htm (Erişim tarihi: 12.12.2019).

¹⁸⁷ Fahir Armanoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s.208

* Kavalalılar Hanedanı, 1805-1953 yılları arasında Mısır'ı yönetmiştir. Bu hanedan, 1805'ten 1914'e kadar Mısır Hıdivliği, 1914'ten 1922'ye kadar Mısır Sultanlığı, 1922'den 1953'e kadar ise Mısır Krallığı adıyla anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arnavut Haber, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa", <http://www.arnavut.com/kavalali-mehmed-ali-pasa/> (Erişim tarihi:12.12.2019)

¹⁸⁸ Hazım Serbest, *ABD Gölgesinde Arap Baharı ve Mısır*, Parana Yayınları, İstanbul, 2018, s.58.

1882 yılında İngilizlerin işgali ile Mısır İngilizler tarafından kontrol edilmeye başlansa da 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olarak kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngilizler ilhakını resmen ilan etmiştir. Bu duruma öfkelenen halk, meydanlara çıkarak protesto gösterileri yapmıştır.¹⁸⁹ Bunun üzerine İngiliz hükümeti 1922'de tek taraflı olarak Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak 1922 Anlaşmasına İngilizler, kendi geleceklerini garanti altına almak adına dört çekince koymuşlardır. Bunlar; Sudan'ın statüsü, Mısır'ın yabancı müdahaleye karşı İngiltere tarafından savunulması, Süveyş Kanalı'nın güvenliği ve azınlıkların menfaatlerinin himaye edilmesidir. Dolayısıyla tanınan bu 'sözde' bağımsızlıktan sonra İngilizler politikalarını sürdürmeye devam ettirmiş ve Mısır'da refah ortamı sağlanamamıştır.¹⁹⁰

2.1.1. Mısır'ın İngilizlerden Kopuş Süreci

1922'de tanınan 'kısmi' bağımsızlıktan sonra Mısır'da Krallık dönemine geçilmiş ve Kavala Hanedanı'ndan olan I.Fuad (Ahmed Fuad) kral ilan edilmiştir.¹⁹¹ 1923 yılında oluşturulan anayasayla Mısır iki meclisli bir parlamentoya dayanan anayasal bir monarşi haline gelmiştir.¹⁹² 1924 yılında yapılan seçimlerde Vefd Partisi sandalyelerin %90'ını alarak ilk hükümeti kurmuştur. Böylece Mısır'ın kısa süreli parlamenter deneyimi başlamıştır.¹⁹³

Mısır demokrasisinin işlemesine engel olan başlıca dört unsur şu şekilde sıralanabilir;¹⁹⁴

- Anayasa yapısının, krala çok geniş yetkiler vermesi (başbakan atama, parlamentoyu feshetme) ile yasama gücünün zayıflaması
- İngilizler, Mısır politikasına karışmaya devam ettikleri için parlamenter sistemin bütüncül yapısının sürekli olarak baltalanması
- Vefd ve diğer partilerin parlamenter devlet için doğru yol olan uzlaşma ve muhalefete saygı ilkelerini benimsememeleri
- Mısır'a tanınan bağımsızlığın dört çekince ile kısıtlanması

¹⁸⁹ Sümeyra Güloğlu, Arap Baharı ve Toplumsal Hareketler: Mısır Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2015, s.70 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

¹⁹⁰ Afaf Lutfi Al- Sayyid Marsot, **Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne**, Çev.Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 83.

¹⁹¹ İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, "Mısır", https://insamer.com/tr/misir_840.htm (Erişim tarihi: 12.12.2019)

¹⁹² Bilgin, **a.g.e.**, s.86.

¹⁹³ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 221.

¹⁹⁴ Cleveland, **a.g.e.**, s.221.

Bu unsurlar Vefd, Kral Fuad, ve İngiltere hükümeti arasında sürekli bir güç mücadelesi yaşanmasına yol açmıştır.¹⁹⁵

1936 yılında ölen Kral Fuad'ın yerine oğlu Kral Faruk geçmiş ve aynı yıl İngiltere ile Mısır arasında Savunma ve İttifak Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, İngiltere 1956 yılına kadar Süveyş Kanalı'nın savunmasını yürütecek birlikler dışında Mısır'dan askerlerini çekecek, Mısır Ordusu İngiliz subayları ve silahlarıyla eğitilip donatılacaktı.¹⁹⁶ Ancak İkinci Dünya Savaşı başlayınca İngiltere'nin Mısır'ı Akdeniz savunmasının merkezi yapması ülkenin ekonomik ve siyasi hayatını olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁹⁷

1948 Arap-İsrail savaşı sonrasında Mısır üzerinde daha fazla baskı kuran İngiltere'nin, bölgedeki askeri yığınak sayısını artırması ülkede İngiliz karşıtlığını daha da arttırmıştır. Bu gelişme üzerine General Muhammed Necib ve Yarbay Cemal Abdül Nasır liderliğinde 23 Temmuz 1952'de 'Hür Subaylar' darbesi gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁸ Darbeden üç gün sonra Kral Faruk, yeni Mısır kralı ilan edilen çocuk yaştaki oğlu Ahmed Fuad'ın (II.Fuad) lehine tahtan feragat ettiğine dair belge imzalayarak (II.Fuad) Mısır'dan ayrılmıştır.¹⁹⁹

Mısır'da Hür Subaylar darbesi ile başlayan yeni dönemde General Muhammed Necib başkanlığında bir hükümet kurulmuştur. Diğer taraftan 13 kişilik Devrim Komuta Konseyi (DKK) ülkenin yönetimini üstlenmiştir. 1953 yılında monarşi kaldırılarak Cumhuriyet ilan edilmiş ve General Necib Mısır'ın ilk cumhurbaşkanı olmuştur.²⁰⁰

2.1.2. Vefd Partisi ve Mısır Siyasetindeki Aktörler

Mısır'da siyasi parti oluşumlarının tarihi 1900'lerin başlarına kadar gitmektedir. 1907'de Mustafa Kamil'in kurduğu Vatan Partisi (Hizbu'l Vatani), siyasi hayatın güçlü bir yer edinmiştir. Kısa bir süre Ahmed Lütfi'nin kurduğu Ümmet Partisi de (Hizbu'l Ümme) ülkenin İngiliz işgalinden kurtulması için mücadele başlatmıştır. Bu partilerle birlikte kurulan ve Mısır'ın siyasi ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip olan Vefd Partisi, Mısır'daki güçlü çevrelerce desteklenmiştir. 1922'de Hüsnü Urabi'nin kurduğu Mısır Komünist Partisi (el Hizbu'ş-Şuyui'yyu'l-Mısri) ve Şeyh Ali

¹⁹⁵ Bilgin, *a.g.e.*, s.86.

¹⁹⁶ Bilgin, *a.g.e.*, s.87.

¹⁹⁷ Cleveland, *a.g.e.*, s. 227.

¹⁹⁸ Muhammed Örtlek, *Mısır'da Siyasal İslamcılık, Müslüman Kardeşler ve Arap Baharı*, Sage Yayıncılık, Ankara, 2017, s.130-132.

¹⁹⁹ Davut Dursun, "Cemal Abdünnasır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal-abdunnasir> (Erişim tarihi:12.12.2019)

²⁰⁰ Örtlek, *a.g.e.*, s.133.

Yusuf'un kurduğu İslah Partisi gibi birçok parti de Mısır'ın siyasi hayatı üzerinde etkili olmuştur.²⁰¹

Bu partiler içerisinde ön plana çıkmış olan Vefd Partisi, Mısır siyasal hayatında önemli bir yere sahiptir. Kasım 1918'de Mısır'ın büyük toprak sahipleri ve hukukçuları Mısır'ın tam bağımsızlığını hedefleyerek Arapça Vefd sözcüğüyle tanımladıkları bir heyet oluşturmuşlardır.²⁰² Heyet, Mısır'ı temsil etmelerine ve Paris Barış Konferansı'na katılmalarına izin vermelerini istemek üzere İngiliz Yüksek Komiseri General Reginald Wingate'e gitmiş, fakat toplantı sırasında delegelerden biri asıl amaçlarının tam bağımsızlık istemek olduğunu söylemesi üzerine istekleri reddedilmiştir.²⁰³ Halk desteği olmadan bağımsızlığın kazanılmayacağını farkında olan parti lideri Saad Zaglul, ülkeyi dolaşarak bağımsızlık mesajları vermiş ve bu sayede büyük bir halk desteği sağlamıştır. Fakat bağımsızlık tehdidiyle karşılaşan İngiltere, Vefd partisinin liderlerini Mart 1919 yılında Malta'ya sürgüne göndermiştir.²⁰⁴

Zaglul'un Malta'ya sürülmesi halkın ayaklanmasına yol açmış ve General Reginald Wingate ayaklanmaları güç kullanarak dağıtmaya çalışınca ülkede 1919 devrimi adı verilen bir iç karışıklık meydana gelmiştir.²⁰⁵ Olayların giderek tırmanması üzerine İngiliz Hükümeti, Lord Allenby'yi özel yüksek komiser olarak Mısır'a göndermiş ve Nisan 1919'da Zaglul ve arkadaşları serbest bırakılarak Paris Barış Konferansı'na katılmalarına izin verilmiştir. Mısır heyeti Paris'te sempatiyle karşılanmadıysa da Zaglul birçok Avrupalı siyasetçiyle görüştüktan sonra İngiliz yetkilerle görüşmek için Londra'ya gitmiştir.1921'de Mısır'a dönmesinin ardından, ülkenin tam bağımsızlığını kazanması yönündeki faaliyetlerine devam eden Zaglul bir kez daha tutuklanarak önce Aden'e sonra Cebelitarık'a sürülmüştür.²⁰⁶ Bu olay üzerine halk tekrar ayaklanmış ve İngiliz hükümeti 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat bu bağımsızlık onu sifira indiren dört çekince ile kuşatılmıştı. Söz konusu dört çekince şunlardır; Mısır'ın yabancı müdahalesine karşı savunulması, Süveyş Kanalı'nın denetimi, Sudan ve statüsü, yabancı azınlıkların himayesidir.²⁰⁷

²⁰¹ Ramazan Yıldırım ve Tarık Abdulcelil, *Mısır Siyaset Haritası Raporu*, SETA Yayınları, İstanbul, 2011, s.4.

²⁰² Cleveland, *a.g.e.*, 219.

²⁰³ Marsot, *a.g.e.*, s. 81.

²⁰⁴ Cleveland, *a.g.e.*, s. 219-220.

²⁰⁵ Mehmet Mazlum Çelik, "Bir Ülkenin Doğuşu:1919 Mısır Devrimi", <https://www.gzt.com/mecra/bir-ulkenin-dogusu-1919-misir-devrimi-3493672> (Erişim tarihi:17.12.2019)

²⁰⁶ Hilal Görgün, "Sa'd Zağlul" *TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sad-zaglul> (Erişim tarihi:17.12.2019)

²⁰⁷ Marsot, *a.g.e.*, s. 81-83.

1923 yılında serbest bırakılan Saad Zaglul ve arkadaşları kısa bir süre sonra yapılması kararlaştırılan seçim için hazırlıklara başlamış ve Ocak 1924'te yapılan seçimlerde sandalyelerin 151'ini alarak Mısır'ın seçilen ilk başbakanı olmuştur. Zaglul, Mısır'ı İngiliz müdahalesinden kurtaracak bir İngiliz-Mısır anlaşmasını müzakere etmek olduğuna inanansa da böyle bir anlaşmayı müzakere etmeyi başaramamıştır.²⁰⁸ Kısa bir süre sonra İngiltere'nin Sudan genel valisi Sir Lee Stack'ın öldürülmesiyle bir kriz meydana gelmiş ve Yüksek Komiser Allenby olaydan hükümetin sorumlu olduğunu belirterek 7 maddelik ultimatomu hükümete iletmesi üzerine Zaglul, istifa etmiştir. Fakat İngiliz hükümeti temsilcisinin eylemlerini hoş karşılamayarak yerine Lord Lloyd'u atamıştır.²⁰⁹

Şubat 1925'de yapılan seçimlerden Vefd en güçlü parti olarak çıktıysa da hükümeti kuracak çoğunluğa ulaşamamıştır. Mart 1925'de Zaglul'un meclis başkanı seçilmesinin ardından Kral Fuad Meclisi lağvedip ülkeyi tek başına yönetmiştir. Lord Lloyd'un baskısıyla 1926 yılında yenilenen seçimlerde Vefd Partisi seçimden yine birinci olarak çıkmıştır. Ancak Zaglul, sağlık durumundan dolayı hükümetin başına geçmeyerek meclis başkanlığında kalmayı tercih etmiştir.²¹⁰ 1927'de Zaglul'un hayatını kaybetmesinin ardından Vefd Partisi başkanlığına Mustafa el-Nahas geçmiştir. Nahas, 1928 yılında ilk kez getirildiği başbakanlık görevinden Kral Fuad'ın baskısından dolayı kısa bir süre sonra ayrılmak zorunda kalmıştır. Vefd hükümetinin devrilmesinden sonra kurulan Liberal Anayasal Parti'nin başarısızlığı üzerine seçimler yenilenmiş ve 1930 yılında Nahas, ikinci kez başbakan olmuş ancak Kral Fuad ile yaşadığı anlaşmazlık sonucunda istifa etmiştir.²¹¹

1936 seçimlerini Vefd'in kazanması üzerine üçüncü kez başbakanlığa atanan Nahas, İngilizlerle Mısır'ın bağımsızlığını tanıyan bir anlaşma imzalamıştır. Ancak anlaşma maddeleri arasında İngilizlerin Süveyş Kanalı bölgesindeki askeri varlıklarını korumaları ve saldırı durumunda Mısır'ı savunma hakları yer almaktaydı. Böylelikle İngiltere 1922 deklarasyonunun avantajlarını korumuştur. Aradaki tek fark 1936 anlaşmasının seçimle başa gelmiş Vefd hükümeti tarafından imzalanması ve Mısır topraklarında İngiliz varlığına resmen izin verilmiş olmasıydı. Bu duruma ek olarak Avrupa devletleri, Montrö Anlaşmasını imzalayarak kapitülasyonları kaldırmış ve karma mahkemelerin 1949'a kadar kaldırılmasına karar verilmiştir.²¹²

²⁰⁸ Marsot, *a.g.e.*, s.85.

²⁰⁹ Marsot, *a.g.e.*, s.85.

²¹⁰ Hilal Görgün, "Sa'd Zağlul" *TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sad-zaglul> (Erişim tarihi:17.12.2019)

²¹¹ Marsot, *a.g.e.*, s.86-88.

²¹² Cleveland, *a.g.e.*, s. 222.

Fuad'ın ölümü üzerine tahta geçen Kral Faruk, yetkilerini sınırlandırma girişiminde bulunan Başbakan Nahhas'ı 1937'de görevden almıştır. 1938 yılındaki seçimlerde Vefd Partisi büyük oy kaybına uğrayarak muhalefette kalırken,²¹³ partiden ayrılan bazı üyeler Vefd'in ilkelerinden sapmış olduğunu göstermek için Saadçı Parti adıyla bir örgüt kurarak, Nazi Almanyası yanlısı hükümetle işbirliğine gitmişlerdir.²¹⁴ İkinci Dünya savaşı sırasında Mısır'ın Almanyaya tarafına yönelmesinden endişe duyan İngiltere, Almanyaya Ordusunun Mısır'a ilerlemesini öne sürerek 1942 yılında Abidin sarayını kuşatmış ve Kral Faruk'a baskı yaparak Nahhas başkanlığında bir Vefd Partisi hükümeti kurulması sağlanmıştır. İngiltere'nin müdahalesiyle başbakanlığa dönen ve İngiltere yanlısı politika izlemeye başlayan Nahhas, ciddi bir itibar kaybına uğramıştır.²¹⁵ Dördüncü başbakanlığında Nahhas, Arap Birliği'nin ön anlaşması sayılan ve 1944'te Arap ülkelerinin devlet başkanları tarafından imzalan İskenderiye Protokolü'ne öncülük etmesinin ardından Kral Faruk tarafından görevden alınmıştır. Akabinde Arap birliği ülkelerinin Filistin'i kurtarmak için İsrail'e karşı başlattıkları savaş sırasında Kral Faruk ile Nahhas Paşa arasındaki gerilim son bulmuştur.²¹⁶

Nahhas, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle İngiliz aleyhtarı çizgisine dönmüş ve 1948 Arap-İsrail Savaşı sonrasında yapılan seçimleri kazanmıştır. 1950 yılında beşinci kez başbakan olmasının ardından İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndaki üslerini boşaltmasını ve Sudan yönetimini Mısır'a devretmesini istediye de bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine 1951'de, 1936 anlaşmasını feshetmiştir. Bu kararı İngiltere'nin reddetmesi üzerine Mısır'daki İngiliz karşıtlığı daha da şiddetlense de kanal bölgesinde tutunmakta kararlı olan, İngiltere 1952 yılında İsmailiye'deki polis karakolunu kuşatmıştır.²¹⁷ Çok sayıda Mısır polisinin ölümüyle sonuçlanan bu saldırı ülkede büyük bir krize yol açmış ve ertesi gün Kahire'de büyük bir kalabalığın İngilizlere ait binaları ateşe vermesi üzerine Nahhas sıkıyönetim ilan etmiştir. Ancak olayları önleyemediği gerekçesiyle Kral Faruk tarafından 1952'de başbakanlıktan azledilmiştir.²¹⁸

Mısır iç siyasetinde yaşanan bu siyasal gerilim devam ederken 1952 yılında Hür Subayların gerçekleştirdiği askeri darbeyle krallığa son verildikten sonra tüm

²¹³ Ş. Tufan Bozpınar, "Nehhas Paşa", *TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nehhas-pasa> (Erişim tarihi:17.12.2019)

²¹⁴ Marsot, *a.g.e.*, s. 99

²¹⁵ Marsot, *a.g.e.*, s.100-101.

²¹⁶ Ş. Tufan Bozpınar, "Nehhas Paşa", *TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nehhas-pasa> (Erişim tarihi:17.12.2019)

²¹⁷ Marsot, *a.g.e.*, s.104-105.

²¹⁸ Ş. Tufan Bozpınar, "Nehhas Paşa", *TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nehhas-pasa> (Erişim tarihi:17.12.2019)

siyasi partiler kapatılmıştır. İktidarı ele geçiren Cemal Abdül Nasır, Arap Sosyalist Birlik Partisini kurmuş ve böylece ülkede tek partili bir siyasi döneme girilmiştir. 1976 yılında Mısır devlet Başkanı Enver Sedat kısmen de olsa çok partili hayata geçildiğini ve üç eğilimin öncülüğünde partilerin kurulacağını duyurmuştur. Üç ana eğilim ve kurulan partiler şunlardır, sol eğilimi temsilen Sosyalist Birlik Partisi (Hizbu't Tecemmu'l-İştiraki), sağ eğilimi temsilen Delegasyon Partisi (Hizbu'l Vafd), ılımlı-orta eğilimi temsilen Demokratik Vatan Partisi (el-Hizbu'l Vataniyu'd-Dimukrati). Bu partilerin yanı sıra Sosyalist İşçi Partisi (Hizbu'l Amelu'l İştiraki) ve Özgür Anayasacılar Partisi (Hizbu'l Ahraru'd Dusturiyyin) gibi partilerde siyasi hayatta varlık göstermiştir. Bunların dışında hukuki zeminde partileşmeleri yasaklanan, daha sonra detaylı olarak ele alacağımız, Müslüman Kardeşler Örgütü birçok alanda varlığını sürdürmüştür. Mübarek döneminin sona ermesiyle beraber yeni bir siyasal süreç başlamıştır. Yeniden şekillenen bu siyaset tablosunda yer alan MKÖ'nün bünyesinde birkaç parti kurulmuştur. 1924 yılından beri faaliyette bulunması yasak olan Mısır Komünist Partisi ise 2011 yılında tekrar aktif siyasete geri dönmüştür.²¹⁹

2.2. CEMAL ABDÜL NASIR DÖNEMİNDE MISIR (1952-1970)

Hür Subayların 1952'de Mısır'da iktidarı ele geçiren askeri darbesi, 1954'te Nasır'ın öne çıkması ve 1956 yılında tüm iktidarı ele almasıyla belirginleşen gelişmeler sonrasında Mısır, Nasır ideolojisine göre şekillenmiştir.²²⁰ Nasır iktidar yıllarında emperyalizme karşı mücadele ederek bağlantısızlık politikası izlemiş ve toprak reformu, Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Baskıcı bir tutum sergileyen Nasır, iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra tek partili sisteme dayalı yeni anayasayı yürürlüğe koymuştur. 1954 yılında Nasır'a yönelik yapılan suikast sonucu başta MKÖ olmak üzere İslami cemiyetlerin siyasal faaliyetleri yasaklanmıştır. Nasır'ın Süveyş kanalını millileştirmesi halkın takdirini kazanmasına yol açmış ve Nasır'ı emperyalizme karşı mücadele edecek, Arap Birliği'ni kuracak bir lider konumuna yükseltmiştir. Ancak 1967 savaşındaki yenilgi MKÖ'nün yükselmesine sebep olurken Nasır'ın düşüşünü de beraberinde getirmiştir.²²¹

²¹⁹ Yıldırım ve Abdulcelil, **a.g.e.**, s.4.

²²⁰ Majed Sabra, Arap Baharı: Mısır Örneği, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Polis Akademisi, Ankara, 2013, s.27 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

²²¹ Güloğlu, **a.g.e.**, s.71.

2.2.1. Abdül Nasır Dönemi ve Mısır'daki Siyasi ve Ekonomik Durum

23 Temmuz 1952 yılında Cemal Abdül Nasır liderliğinde gerçekleştirilen Hür Subaylar darbesi ile Mısır'da yeni bir süreç başlamıştır. İktidara gelen Subaylar tarafından DKK kurulmuş, akabinde Kral Faruk tahttan indirilip sürgüne gönderilmiştir.²²² DKK'da, Nasır'a karşı çıkacak kimsenin olmamasından kaynaklı olarak darbe yönetimi yavaş yavaş Nasır'ın diktatörlüğüne doğru evrilmiştir. Büyük toprak sahiplerinin güç kaybetmeleri adına toprak mülkiyetini sınırlayan yasanın çıkarılması toprak sahibi olmayan Mısır halkını sevindirirse de büyük toprak sahipleri bu durumu hoş karşılamamıştır. Bu durumun neticesinde Ali Mahir Paşa istifa etmiş, DKK başkanı Necip'in önderliğinde yeni bir hükümet kurulmuştur.²²³ DKK, üç yıllık geçiş dönemi ilan ettikten sonra eski anayasayı kaldırmış ve tüm siyasi partileri kapatmıştır.²²⁴ Siyasal partilerin kapatılmasıyla oluşan boşluğu doldurmak adına 'Özgürlük Birliği' adıyla bir yeni bir parti kurulmuştur.²²⁵ İlerleyen süreçte Başbakan Necip ve Nasır arasında yeni yönetiminin niteliği konusunda önemli görüş ayrılıkları çıkmıştır. Başbakan Necip ve onu destekleyenler parlamenter yaşamı isterken Nasır ve destekçileri askeri idarenin devamından yana olmuşlardır.²²⁶

1953 yılında monarşi kaldırılarak Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Muhammed Necip olurken, Nasır başbakan yardımcısı ve içişleri bakanı olmuştur.²²⁷ Fakat kısa bir süre sonra Nasır, Necip'ten habersiz olarak DKK'dan ve başbakanlıktan istifa ettiğini açıklamıştır. Bunun üzerine halk sokaklara dökülmüş ve ayaklanmalar vuku bulmuştur. Bu ayaklanmalara Müslüman Kardeşlerin de destek vermesi üzerine DKK, Necip'i görevine iade etmek zorunda kalmıştır.²²⁸ 1954 yılında Nasır'a karşı düzenlenen başarısız suikast girişiminden MKÖ sorumlu tutulmuş ve binlerce üyesi tutuklanmıştır.²²⁹ Demokratik sisteme geçilmesini isteyen Necip, DKK tarafından Müslüman Kardeşleri desteklemekle suçlanarak ev hapsine alınmış ve başbakanlığa Nasır getirilmiştir.²³⁰ Böylece Nasır,

²²² Cleveland, *a.g.e.*, s. 339-340.

²²³ Davut Dursun, "Cemal Abdünnasır", *TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal-abdunnasir> (Erişim tarihi: 18.12.2019)

²²⁴ Hasan Gürbüz, Mısır Özelinde Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Sosyolojik Analizi (İngiliz İşgalinden Arap Baharına), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2014, s.104 (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*).

²²⁵ Marsot, *a.g.e.*, s.108- 109.

²²⁶ Mohammed Mousa, "Kışla, Ekonomi ve Siyaset Üçgeninde Mısır Ordusu", Veysel Kurt, (ed.), *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, SETA Yayınları, İstanbul, 2017, 77-102, s.82-83.

²²⁷ Cleveland, *a.g.e.*, s. 339-340.

²²⁸ Davut Dursun, "Cemal Abdünnasır", *TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal-abdunnasir> (Erişim tarihi: 18.12.2019)

²²⁹ Nazım Abbasov, *Arap Baharı*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2019, s.59.

²³⁰ Cleveland, *a.g.e.*, s. 341.

Mısır'ı sosyalist, tek partili ve resmi dini İslam olan bir devlet olarak ilan etmiştir.²³¹ Nasır, emperyalizmi ve İsrail devletini tehdit olarak niteleyerek siyasal ve ekonomik politikalarında milliyetçiliği ön planda tutmuştur.²³²

Yönetimin başına geçen Nasır, Mısır siyasetine hâkim olunca iç politikadaki İngilizlerin etkisini ortadan kaldırmaya ve dış politikaya odaklanmıştır.²³³ Bu kapsamda Kanal bölgesinde bulunan İngiliz askerlerinin Mısır'dan çekilmesi konusunda sürdürülen görüşmeler sonuçlandırılmış ve 1954'te ilk ülke arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayla İngiliz askerlerinin 1956 yılına dek bölgeyi boşaltması kararlaştırılmıştır.²³⁴

1955 yılında Nasır'ın, emperyalizmin Ortadoğu'daki egemenlik aracı ve İsrail'in çıkarlarına hizmet eden bir ittifak olarak gördüğü Bağdat Paketi'ne Mısır'ı dâhil etmemesi kendisini bölgede öne çıkarmış fakat Batı ittifakından uzaklaştırmıştır.²³⁵ Aynı zamanda Bağdat Paketi, Nasır'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'ne (SSCB) yaklaşmasının başlangıcı olarak da değerlendirilmektedir.²³⁶

İsrail'in 28 Şubat'ta Mısır'ın askeri denetiminde bulunan Gazze Şeridi'ne saldırı gerçekleştirmesi Mısır'ın askeri pozisyonunun zayıflığını ve silah ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.²³⁷ Diğer taraftan Nisan 1955'de Hindistan, Mısır ve Çin başta olmak üzere 24 devletin katıldığı Bandung Konferansı'nda²³⁸ üçüncü dünya temsilcileri Nasır'a dünya lideri muamelesi yapmış ve bağlantısızlar hareketinin önde gelen liderlerinden olmuştur. Üçüncü Dünya ülkelerine iki süper güç arasındaki kavgaların dışında kalma olanağı veren konferansta Mısır'ın olmasına ve Nasır'ın öne çıkmasına Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tepki göstermiş ve kendi müttefiki olmayan her ülke, SSCB'nin müttefikidir şeklinde bir tutum sergilemiştir.²³⁹ İsrail'in gerçekleştirdiği Gazze saldırısı üzerine Nasır ABD, Fransa ve İngiltere'den askeri yardım talep etmiş fakat Mısır'ın Batı ittifakında yer alması koşulunun arandığı iletilmesi, Nasır'ı SSCB'ye yönlendirmiştir.²⁴⁰ Bunun üzerine Nasır, SSCB'nin izniyle

²³¹ Shadan Yaseen, *Mısır Arap Cumhuriyeti Raporu*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.7.

²³² Emre Cakova, "Dünden Bugüne Mısır Arap Cumhuriyeti", https://www.academia.edu/8139228/D%C3%BCnden_Bug%C3%BCne_M%C4%B1s%C4%B1r_Arap_Cumhuriyeti (Erişim tarihi: 18.12.2019)

²³³ Sabra, *a.g.e.*, s.24.

²³⁴ Marsot, *a.g.e.*, s.109-110.

²³⁵ Emre Cakova, "Dünden Bugüne Mısır Arap Cumhuriyeti", https://www.academia.edu/8139228/D%C3%BCnden_Bug%C3%BCne_M%C4%B1s%C4%B1r_Arap_Cumhuriyeti (Erişim tarihi: 18.12.2019)

²³⁶ Hazım Serbest, *ABD Gölgesinde Arap Baharı ve Mısır*, Parana Yayınları, İstanbul, 2018, s.64.

²³⁷ Marsot, *a.g.e.*, s.112.

²³⁸ R.Kutay Karaca ve Barış Özdal, *Diplomasi Tarihi II*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016, s.266.

²³⁹ Marsot, *a.g.e.*, s.111.

²⁴⁰ Yaseen, *a.g.e.*, s.8.

Çekoslovakya ile silah anlaşması yapmıştır. Ancak bu anlaşma ABD ve İngiltere’de rahatsızlığa yol açmıştır.²⁴¹

Diğer yandan ülkede ki siyasal durum tek parti sistemi yönünde gelişmişti. Şöyle ki, Nasır 1956 yılında tek partili sisteme dayalı yeni anayasayı yürürlüğe koymuş ve aynı yıl yapılan plebisitle oyların %99.95’ini alarak Mısır’ın ikinci cumhurbaşkanı ilan edilmiştir.²⁴² Dolayısıyla devletin bütün iktidar alanlarını ele geçiren Nasır hem içeride hem de dışarıda daha rahat hareket edebilme imkânına sahip olmuştur.²⁴³ İlk yıllarda kurulan Özgürlük Birliği yerine içerisinden Ulusal Meclis’in seçileceği Ulusal Birlik kurulmuştur.²⁴⁴

Ayrıca bu dönemde, Mısır hükümeti baraj projesi planlamış ancak baraj maliyeti Mısır’ın mali kapasitesinin çok üstünde olması sebebiyle hükümet dış yardım aramaya başlamıştır. Dünya Bankası (DB), ABD ve İngiltere’nin kredi paketlerini onaylamışsa da ABD Temmuz 1956 yılında kredi desteğini geri çektiğini ilan etmiştir.²⁴⁵ Bu duruma misilleme olarak 26 Temmuz 1956’da Süveyş Kanalı’nı millileştiren Nasır, bu girişimi ile emperyalizme karşı açık bir tavır almıştır. Nasır’ın bu girişimi onu sadece Mısır’ın değil tüm Arap dünyasının lideri konumuna getirmiştir. Kanal’ın millileştirilmesine tepki gösteren Fransa ve İngiltere, Mısır’a ekonomik baskı yapmış fakat sonuç alamamışlardır.²⁴⁶ Bunun üzerine İsrail, İngiltere ve Fransa Mısır’a karşı askeri harekât gerçekleştirmek için gizli bir anlaşma yapmışlardır. Anlaşma gereği, İsrail, Ekim 1956’da Sina Yarımadasını, İngiltere Kahire yakınlarını ve kanal bölgesini, Fransa ise Port Sait kentini bombalamıştır. Tüm bu olaylar üzerine ABD ve SSCB üç ülkenin de Mısır istilasını kınamış ve 6 Kasım’da Birleşmiş Milletler (BM) tarafından ateşkes anlaşması müzakere edilmiştir.²⁴⁷ Aralık 1956’da İngiltere-Fransa kuvvetleri, Mart 1957 yılında ise İsrail kuvvetleri Mısır topraklarından çekilmiştir.²⁴⁸

Mısır’ın askeri yenilgisi Nasır adına siyasal bir zafere dönüşmüştür. Mısır saldırı karşısında düşmemiş, Mısır Süveyş Kanalı üzerinde tam denetim sağlamış ve kanalda yıllardır süren İngiliz hâkimiyeti sona ermiştir. Süveyş Krizinin bir sonucu olarak Mısır’da yaşayan çok sayıdaki İngiliz ve Fransız vatandaşı sınır dışı edilmiş

²⁴¹ Cleveland, **a.g.e.**, s.345.

²⁴² Abbasov, **a.g.e.**, s.59.

²⁴³ Davut Dursun, “Cemal Abdünnasır”, **TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal-abdunnasir> (19.12.2019).

²⁴⁴ Marsot, **a.g.e.**, s. 122.

²⁴⁵ Cleveland, **a.g.e.**, s.345.

²⁴⁶ Anıl Çeçen, “Arap Dünyasında Nasır Önderliği”, **Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 2000, Cilt:6, 186-200, s.189.

²⁴⁷ Cleveland, **a.g.e.**, s.345.

²⁴⁸ Karaca ve Özdal, **a.g.e.**, s.263.

ve İsrail saldırısının yarattığı Yahudi karşıtlığı sonunda da pek çok Yahudi ülkeden ayrılmıştır.²⁴⁹

Nasır Süveyş Krizinden siyasi bir zaferle çıktıktan sonra toplumun ekonomik hayatını düzeltmek için bazı uygulamalar gerçekleştirmiştir. Nasır ilk olarak hem tarımsal hem de elektrik üretimi bakımından kalkınmaya önemli katkısı olacak Asvan Baraj projesinin inşasını gerçekleştirmek istemiş ve 1960 yılında SSCB'nin desteği ile barajın inşasına başlanmıştır. 1950'lerin başlarında ülkedeki ticari ve finansal kuruluşların büyük bir kısmı yabancı devletlere aitken Nasır yönetimi, Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinden sonra İngiliz, Fransız ve İsraili firmaları da millileştirmiştir. Yeni kurulan Ekonomik Kalkınma Teşkilatı hükümetin hissesinin olduğu şirketlerin yönetimini üstlenmiştir. 1957 yılında Mısır'ın (1960-1965) ilk beş yıllık kalkınma planı yürürlüğü konulmuştur.²⁵⁰

1958'de Suriye Mısır'la birleşme talebinde bulunmuştur. Nasır başlarda bu fikre şüpheyle yaklaşırsa da birleşmeyi Ortadoğu'da kurmak istediği Arap Birliği'nin ilk adımı olarak değerlendirmiş ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulmasını kabul etmiştir.²⁵¹ Suriye tarafında birleşmenin şekli konusunda huzursuzlukların artmaya başlamasıyla beraber Suriyeli bir grup subay yönetime el koyarak Suriye'yi BAC'dan geri çekmiştir.²⁵² Ancak Mısır, BAC adını kullanmaya devam etmiştir.²⁵³

1962 yılında Arap Sosyalist Birliği Partisi kurulmuş ve başkanlığını Nasır üstlenmiştir. Akabinde ikinci beş yıllık kalkınma planı yürürlüğe konulmuştur. Bu yıllarda Mısır ekonomisi, Afrika'nın ve Ortadoğu'nun en güçlü ekonomisi haline gelmiştir. Devletin siyasi yapısı 1964'te yapılan anayasayla bir daha değişmiştir. Anayasa millet meclisine seçilecek milletvekillerinin %50'sinin işçi ve köylü olması gibi düzenlemeler getirmiştir. Fakat bunlara rağmen millet meclisi cumhurbaşkanının yasalarını onaylayan danışma kurulundan ileriye gidememiştir.²⁵⁴

1962 yılında Yemen'de kraliyet karşıtı subaylar devrim hareketi başlatmıştır. İmam Ahmet'in öldüğünün duyurulmasının ardından başa geçen İmam Bedir'e biat etmeyip bu durumu fırsata çeviren subaylar Abdullah el- Sallah önderliğinde devrim

²⁴⁹ Marsot, **a.g.e.**, s.115.

²⁵⁰ Hakan Akyol, Demokratikleşme Yaklaşımları Açısından "Arap Baharı ve Geleceği: Mısır Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2019, s. 72 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

²⁵¹ Marsot, **a.g.e.**, s.117.

²⁵² Kiremitçi, **a.g.e.**, s.49.

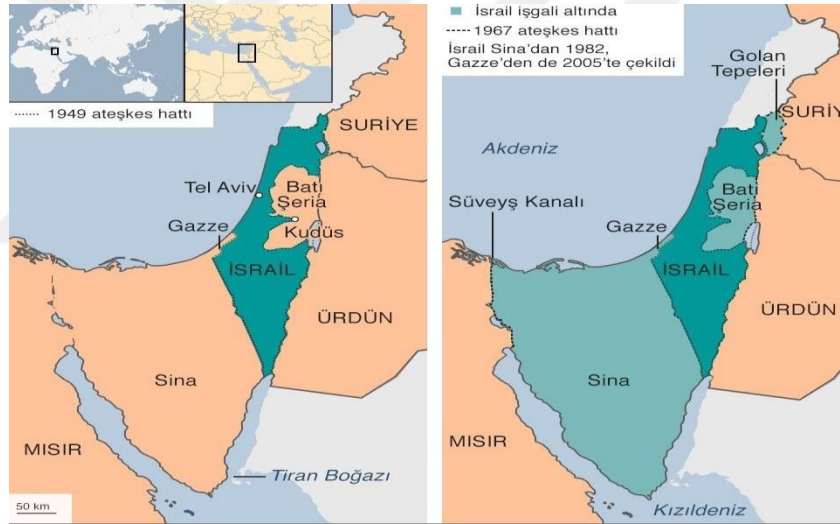
²⁵³ Suna Doğaner, "Mısır", **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/misir> (Erişim tarihi: 22.12.2019)

²⁵⁴ Cleveland, **a.g.e.**, s.354.

hareketi başlatmış²⁵⁵ ve Mısır'dan yardım istemişlerdir. İmam Bedir ve kabilesi ise Suudi Arabistan'ın mali ve askeri yardımlarıyla bir karşı devrim gerçekleştirmiştir. Fakat Mısır Ordusuna büyük kayıplar verdiren bu savaş ülkenin ekonomik büyümesini yavaşlatmış ve Mısır ile Suudi Arabistan'ı karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca ABD'nin müttefiki olan Suudi Arabistan'ı desteklemesi ve Mısır'a baskı yapması Nasır'ın daha da Batı'dan uzaklaşmasına yol açmıştır.²⁵⁶

5 Haziran 1967 yılında İsrail, Mısır'a karşı hava üslerini yerle bir eden bir saldırı düzenlemiştir. Sina'ya karadan saldırıda bulunan İsrail sürdürdüğü bu harekât sonucu 9 Haziran'da Mısır'daki Sina Yarımadasını, Ürdün'deki Batı Şeria'yı ve Suriye'deki Golan Tepelerini ele geçirmiştir. Bu saldırı karşısında Mısır hava kuvvetlerinin dörtte üçü tahrip edilmiş ve binlerce asker ölmüştür. Arap güçlerinin %80'nini etkisiz hale getiren İsrail ise topraklarını dört katına çıkarmıştır.²⁵⁷

Harita-2 1967 Savaşı Öncesi ve Sonrası²⁵⁸

1967 savaşını yenilgisi üzerine istifa eden Nasır'ın yerine 9 Haziran 1967'de Zakariyah Mohey Al Din Cumhurbaşkanlığı'na getirilmiştir. Fakat halkın, Nasır'ın istifasını kabul etmemesi üzerine 11 Haziran 1967'de Al Din istifa etmiş ve Nasır tekrar cumhurbaşkanı olmuştur.²⁵⁹ Marsot, Nasır'ın istifasından sonra halkın ayaklanmasına neden olan duygunun çaresizlikten başka bir şey olmadığını ileri sürmüştür. Nasır'ın istifasına halkın yaklaşımı, "Bizi bu belaya sen soktun, sen

²⁵⁵ Şehmus Kızıllan, "Mısır'ın Vietnamı: 1962 Kuzey Yemen İç Savaşı", *Stratejik Ortak Dergisi*, <https://www.stratejikortak.com/2019/06/misirin-vietnam.html> (Erişim tarihi:25.12.2019)

²⁵⁶ Marsot, *a.g.e.*, s. 119.

²⁵⁷ Karaca ve Özdal, *a.g.e.*, s.280.

²⁵⁸ Jeremy Bowen, "1967 Arap-İsrail Savaşı: Orta Doğu'yu Sarsan 6 Gün", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650> (Erişim tarihi:28.12.2019).

²⁵⁹ Örtlek, *a.g.e.*, s.442.

çıkarmalısın” şeklinde olmuştur. Nasır istifasını geri alsa da eski imajı sarsılmıştır.²⁶⁰ 1967 savaşını bir diğer sonucu da Mısır’ın askerlerini Yemen’den geri çekmesi olmuştur. Suudi Arabistan ile yapılan anlaşma ve ekonomik yardım sözüyle Mısır askerleri Yemen’den çekilmiştir.²⁶¹

Önce Süveyş Savaşı, sonra Yemen’deki savaşa müdahil olma ve son olarak 1967 savaşı Mısır ekonomisine darbe vurmuş²⁶² ve Doğu Bloğu olan ülkelere bağımlılık döngüsünü hızlandırmıştır. 1967 yılından sonra askeri gücünün büyük bir kısmını yitiren Mısır, silah donanımını yeniden oluşturmak için Suudi Arabistan’dan destek almıştır. Böylelikle Yemen’de Mısır’la Suudi Arabistan arasında başlayan gerilim 1967 savaşıyla son bulmuştur.²⁶³ BM Güvenlik Konseyi, 22 Kasım 1967’de 242 Sayılı Kararla İsrail’in işgal altındaki topraklardan çekilmesini öngörmüştür. Ancak İsrail’in çekilmeyi reddetmesi üzerine düşük yoğunluklu bir savaş başlatılmıştır. Zaman zaman ağır sonuçlara neden olan bu yıpratma savaşı, 1973’te Mısırlıların beklenmedik saldırısıyla savaşa dönüşmüştür.²⁶⁴

2.2.2. Nasır Döneminde Ordunun Rolü

1952 yılında Hür Subaylar darbesi ile temeli atılan Mısır otoriter rejimi, ilk yıllarda Nasır’ın önderliğinde siyasi ve ekonomik revizyonlar gerçekleştirme iddiasında olan bir devrim hareketiydi. Ancak otoriter rejimin bu kurumsallaşma döneminde Nasır otoritesinin inşasında ordunun gücünü çok etkili bir şekilde kullanmıştır. Orduyu hem yeniden düzenlemiş hem de sistemin ana unsurlarından biri haline gelmesini sağlamıştır. 1952 darbesinden sonra Cumhurbaşkanı olan General Muhammed Necip’i saf dışı bırakan Nasır, yeni rejimin nasıl şekilleceğine dair görüşü elemiştir. Çünkü Necip demokrasiyi ve ordunun politikadan uzak durması gerektiğini savunmuştur. Fakat bu düşüncede olmayan Nasır iktidara gelince hem ordunun kontrolünü elinde tutmaya çalışmış hem de kendine bağlı bir komuta kademesi oluşturmuştur. Ayrıca Nasır iktidardayken asker kökenli bakanların oranında ciddi bir artış olmuştur. İzlenen bu politikaların sonucu olarak Hür Subaylar Nasır’ın mutlak kontrolü altında devleti yöneten bir gruba dönüşmüştür.²⁶⁵ 1954 yılında Nasır, Mısır Ordusunun asker sayısını arttırmıştır.

²⁶⁰ Marsot, *a.g.e.*, s.125.

²⁶¹ Şehmus Kızıllan, “Mısır’ın Vietnamı: 1962 Kuzey Yemen İç Savaşı”, *Stratejik Ortak Dergisi*, <https://www.stratejikortak.com/2019/06/misirin-vietnam.html> (Erişim tarihi:25.12.2019)

²⁶² Akyol, *a.g.e.*, s.82

²⁶³ Marsot, *a.g.e.*,s.127.

²⁶⁴ Karaca ve Özdal, *a.g.e.*, s.281.

²⁶⁵ Bekaroğlu ve Kurt, *a.g.m.*, s.12-13

Böylelikle hem ordunun dışarıya kaşı caydırıcılığı artmış hem de kurulan yeni rejimin halk kesiminde destek bulması sağlanmıştır.²⁶⁶

1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinden sonra Nasır'ın, İngiliz, Fransız ve diğer yabancı kökenli bankaları da devletleştirmesiyle Mısır'ın kamu sektörü önemli derece gelişmiştir. Millileştirilen kanal şirketinin subaylar tarafından etkili bir şekilde yönetilmesi ilerleyen süreçte ordunun ekonomik faaliyet yürütmesinde etkili olmuştur.²⁶⁷ Mısır Ordusunun komutanı ve Nasır'ın yakın arkadaşı olan Abdülhakim Amr'la Nasır'ın arasında 1960'ların ortasında gerginlik başlamıştır. Nasır, Amr'ın ordudaki gücünün kendisine bir tehdit oluşturmaya başladığını düşünerek orduyu dengelemek adına 'muhaberat' adında bir istihbarat teşkilatı kurmuştur. Fakat orduya daha rahat hâkim olmak adına kurduğu teşkilat, ülkeyi kutuplaştırmaktan ve grupları karşı karşıya getirmekten fazlasını yapamamıştır. Dolayısıyla Nasır'ın böyle bir tutum sergilemesi ülkenin ihtiyacı olan birleşik toplum yerine parçalanmış bir toplum yaratmış ve insanlarda karşılıklı kuşku ve güvensizlik ortamının oluşmasına yol açmıştır.²⁶⁸

Nasır, 1963 yılında başlayan Yemen iç savaşına birliklerini göndermiş fakat Yemen'in engebeli coğrafyası nedeniyle savaş uzun yıllar devam etmiştir.1967 yılında meydana gelen altı gün savaşı sırasında Mısır Ordusunun kayda değer kısmı Yemen'de mücadele etmekteydiler.²⁶⁹ 1967 savaşındaki yenilgi sonrası ordunun başarısızlıktan Nasır'ı sorumlu tutması üzerine istifa eden Nasır, halkın ayaklanmasıyla iktidara geri dönmüştür. Gitgide gücü zayıflayan Nasır, ilk başta yenilginin sorumluluğunu üzerine alsa da sonradan sorumluluğu ordunun üzerine yüklemiştir. Bunun üzerine Amr ve birçok general istifa etmiştir. Orduda Amr'ın Yemen'deki deneyimli birliklerin çağrılmamasından Nasır'ı sorumlu tuttuğuna dair çıkan söylentiler üzerine Amr'ın kendisini devirmesinden endişe duyan Nasır, kendisine komple düzenleme suçuyla Amr'i tutuklatmış ve kısa bir süre sonra intihar ettiği duyurulmuştur.²⁷⁰

Altı gün savaşında alınan yenilginin ardından Nasır, ordu üzerinde tam kontrol sağlayarak orduyu profesyonelleştirmeye çabalamış ve çok sayıda komutan tasfiye edilmiştir. Bu süreç Nasır'ın ve SSCB askeri danışmanlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Mısır, ordunun gelişmiş silah elde etmesi için yönünü SSCB'ye çevirmiş

²⁶⁶ Kılınç, **a.g.e.**, s.74.

²⁶⁷ Bilgin, **a.g.e.**, s.98.

²⁶⁸ Marsot, **a.g.e.**, s.122-123.

²⁶⁹ Bilgin, **a.g.e.**, s.100.

²⁷⁰ Marsot, **a.g.e.**, s.125.

ve bu kapsamda birçok Sovyet teknisyeni Mısır'a gelmiştir. 30 Mart 1968 yılında Nasır tarafından açıklanan '30 Mart Programı' rejimde kısmi sivilleşmenin önünü açmıştır. Böylelikle 1967 yılında kabinenin %66'sı askerlerden oluşurken bu oran 1968'de %41'e 1972'de ise %22'ye kadar düşmüştür. Bu gelişmenin akabinde ordunun siyasi alandaki görünürlüğü azalmaya başlamıştır.²⁷¹ Mısır'da üç faktör kısmi sivilleşmenin önünü açmıştır. Birincisi, 1967 yenilgisinden sorumlu tutulan komutanın cezalandırılması için yapılan kitle gösterileri ordunun etkisini azaltmıştır. İkinci olarak Amr'ın grubuna yönelik yapılan tasfiyede yüzlerce subayın ordudan atılması hükümetteki sivil unsurların elini güçlendirmiştir. Son faktör ise birçok subayın, gönüllü olarak, ordunun yönetimden geri çekilmesini istemesi olmuştur.²⁷² 1960'ların sonuna kadar toplumda ordunun bir öncü olduğuna inanan Nasır liderliğinde bir grup subay devlet içinde güçlerini sağlamlaştırmışsalar da 1967 yenilgisi hem ordunun rolünü hem kalkınma sürecinin sonunu getirmiştir. 1970'te Nasır'ın ölümü sadece cumhurbaşkanı değişimi anlamına gelmemekle beraber aynı zamanda kurduğu siyasi ve ekonomik sistemin de sonu anlamına gelmiştir. Çünkü Nasır'ın yerine geçen Enver Sedat, yönetimine sosyoekonomik ve ideolojik yapılanmanın parametrelerini değiştirecek girişimlerde bulunmuştur.²⁷³

Son olarak Nasır dönemini, realizm teorisi açısından okumak doğru olacaktır. Realizm, devletlerin anarşik bir uluslararası sistemde hayatta kalmaya çalıştıklarını savunmaktadır. Dolayısıyla her devlet hayatta kalmak ve kendi güvenliğini sağlamak amacıyla bencilce hareket eder ve gücünü maksimize etmeye çalışır. Özellikle askeri güce sahip olmak devletlerin lehine bir durumdur çünkü anarşik bir sistemde var olan devletler, ulusal çıkarlarını ancak rakip devletlerin saldırılarını caydırarak sağlayabilirler. Dolayısıyla askeri güç, caydırıcılık kapasitesi açısından önem arz etmektedir.²⁷⁴ Bu kapsamda Nasır'ın orduyu sürekli olarak güçlendirmeye çalışmasındaki temel hedef, caydırıcılığı arttırmak ve ulusal güvenliği sağlamak olmuştur. Özellikle 1967 yenilgisinden sonra orduya bütçeden ayrılan miktarda artış yaşanmış ve 1960'ların ilk yarısında Gayri Safi Milli Hâsıla'nın (GSMH) %7,4'ünü oluşturan ordu bütçesi, 1969-1970 yıllarında %13'e ulaşmıştır. Ordu bütçesinin arttırılmasındaki hedef, İsrail'in işgali altındaki Sina Yarımadası'nı geri almak ve ülke güvenliğini sağlamaktır. Ulusal çıkarları baz alarak hareket eden Mısır, ordunun gelişmiş silah teknolojilerini elde edebilmesi için SSCB ile yakın temas kurmuştur.

²⁷¹ Bilgin, *a.g.e.*, s.101-103.

²⁷² Kirk J. Beattie, *Egypt: Thirty-Five Years of Praetorian Politics*, London, 1994; *aktaran* Bilgin, *a.g.e.*, s.103.

²⁷³ Mousa, *a.g.m.*, s. 87.

²⁷⁴ Keyik ve Erol, *a.g.m.*, s.20.

Kısacası Mısır'ın karşı karşıya kaldığı dış tehditler Mısır Ordusunun güçlenmesini sağlamıştır.²⁷⁵

2.3. ENVER SEDAT DÖNEMİNDE MISIR (1970-1981)

Enver Sedat döneminde ülke için de uygulanan politikalarda ve uluslararası ilişkilerde kayda değer değişimler yaşanmıştır. Öyle ki, Kahireliler Sedat hakkında, onun yönetim biçimiyle Nasır'ınki arasındaki farkı özetleyen bir öykü bile uydurmuşlardır. Marsot, bu öyküyü şu şekilde anlatır; "*Sedat başkanlık limuzinine bindiği ilk gün, araba bir kavşağa gelene kadar bekledikten sonra, şoföre sormuş: Reis burada ne tarafa dönerdi? Sola dönerdi diye yanıt vermiş şoför. Sola sinyal ver sağa dön demiş Sedat.*"²⁷⁶

Enver Sedat, Sina'daki yabancı işgali sorununu aşmanın tek yolunun Batıyla ve özellikle ABD ile ilişkileri iyileştirmek olduğuna inanmış ve böylelikle Batı'nın İsrail'e baskı yaparak İsrail'in işgalci politikalarının sona ereceğini düşünmüştür.²⁷⁷ Sedat'ın yaptığı bir başka değişiklik ise ekonomik alanda olmuştur. Sedat, ekonomide özel sektöre tekrar yer verirken, 'açık kapı politikası' ile de ülkeye yabancı sermayenin girmesini sağlamıştır.²⁷⁸ Dolayısıyla Sedat'ın bu hamleleri SSCB'nin ve sosyalizmin Mısır üzerindeki etkisini azaltmış ve Mısır'da serbest liberal dönem sürecini başlatmıştır.²⁷⁹

2.3.1. Sedat Dönemi Mısır'daki Siyasi ve Ekonomik Durum

Enver Sedat, İngiliz tahakkümüne son verebilmek için Nasır tarafından kurulan Hür Subaylar örgütüne girmiş ve 1952 yılında yönetime karşı gerçekleşen darbe sonrası, yeni yönetimin sözcülüğünü yapmıştır. 1956'da Devlet Bakanı, 1957 ve 1961 yıllarında Arap Sosyalist Birliği'nin Genel Sekteri olmuştur. 1957-1960 arasında Millet Meclisi Başkan Vekilliği, 1960-1969 arasında ise Millet Başkanlığı yapmıştır. 20 Aralık 1969 yılında ise Cumhurbaşkanı Nasır tarafından başbakan yardımcılığına atanmıştır.²⁸⁰

Nasır'ın vefatının ardından anayasa gereği başbakan yardımcısı Enver Sedat geçici süreliğine Nasır'ın yerine geçmiştir. Kısa bir süre sonra yapılan referandumla

²⁷⁵ Bilgin, *a.g.e.*, s.102-103.

²⁷⁶ Marsot, *a.g.e.*, s.131.

²⁷⁷ Marsot, *a.g.e.*, s.131.

²⁷⁸ Abbasov, *a.g.e.*, s.64.

²⁷⁹ Sabra, *a.g.e.*, s.33.

²⁸⁰ Abbasov, *a.g.e.*, s.63.

Sedat, cumhurbaşkanı olmuştur.²⁸¹ Enver Sedat, göreve başlar başlamaz darbe yapabilecek kişileri görevden almış, yerine kendisine biat edenleri getirmiştir. Akabinde 'İslah Devrimi' adı altında sistemi değiştirmeye yönelmiştir. Bu maksatla Arap Sosyalist Birliği seçimleri yapılmış ve eski üyelerin çok azı yeniden seçilmiştir. 1971 yılında yeni anayasa kabul edilmiştir.²⁸² Yeni anayasada, "Devletin dini İslam'dır ve Şeriat da yasamanın ana kaynaklarından birisidir" hükmü yer almıştır. Buna ek olarak Birleşik Arap Cumhuriyeti ismi Mısır Arap Cumhuriyeti şeklinde revize edilmiştir.²⁸³

Enver Sedat, iç politikadaki konumunu sağlamlaştırabilmek için Nasır dönemi hapsedilen MKÖ'nün üyelerini serbest bırakarak İslamcılarla yeniden uzlaşma sürecine girmiştir. İlerleyen süreçte dış politikaya yönelen Sedat, ABD'den yardım alabilmek için SSCB ile olan bağlarını koparmak istemiş ve bu kapsamda 1972'de tüm Sovyet personelinin Mısır'dan ayrılmasını istemiştir. Ancak Sedat'ın bu tutumuna ABD karşılık vermemiş ve Sedat 'sınırlı bir savaş' şeklinde adlandırılabilir bir plana yönelmiştir. Bu kapsamda İsrail ile savaşarak soruna kalıcı bir çözüm bulmayı amaçlamış²⁸⁴ ve silah tedariki sağlamak için SSCB ile ilişkilerini düzenlemeye çalışmıştır.²⁸⁵

Ekim 1973'te Suriye ve Mısır aralarında anlaşarak İsrail'e karşı Yom Kippur Savaşını başlatmışlardır. İsrail ordusuna karşı başlangıçta başarı elde edilse de ilerleyen süreçte İsrail, ABD'nin desteği ile toparlanıp karşı saldırı başlatmıştır.²⁸⁶ 22 Ekim'de BM'nin ateşkes çağrısına uymayan İsrail savaşı askeri olarak kazanarak eylemlerine son verse de Süveyş'i geçmek Araplar açısından simgesel bir zafer olmuş ve askeri anlamda İsrail'e yetişmiş olduklarını göstermişlerdir.²⁸⁷ Bununla birlikte Yom Kippur Savaşı, Sedat'ın siyasi konumu daha da sağlamlaştırmış ve uluslararası arenada saygınlık kazanmasını sağlamıştır.²⁸⁸

Enver Sedat, Nasır'ın aksine Mısır ekonomisinde özel sektöre yer vererek 'açık kapı' politikası uygulamaya başlayarak yabancı sermayenin ülkeye girmesini

²⁸¹ Muhammet Şerif Aydın, Arap Baharı ve Mısır'da Yansımaları, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2014, s.20 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

²⁸² Akyol, **a.g.e.**, s.83.

²⁸³ Sabra, **a.g.e.**, s.33.

²⁸⁴ Alptuğ Kuduoglu, "Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 2018, Cilt:5, 101-137, s.104.

²⁸⁵ Marsot, **a.g.e.**, s. 132.

²⁸⁶ Kuduoglu, **a.g.m.**, s.105.

²⁸⁷ Mahmut Turan ve Muhammed Hüseyin Dağ, "Mısır Tarihinde Enver Sedat Dönemi", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2018, 306-323, s.313-314.

²⁸⁸ İsmail Numan Telci "Mısır Dış Politikası: Tarihsel Bir Analiz", İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018, 19-30, s.24.

sağlamıştır.²⁸⁹ Ancak yabancı sermaye'nin sanayi sektörüne aktararak istihdamı artırması beklenirken, yatırımlar inşaat, turizm, ticaret gibi sektörlerle aktarılmıştır. Bunun bir sonucu olarak küçük bir burjuvazi sınıfı oluşmuş ve halk gitgide fakirleşerek ülke ekonomisi şiddetli bir enflasyonla karşı karşıya kalmıştır. Yönetimin Ocak 1977'de temel ihtiyaç gıdalarına yüksek zamlar yapmasıyla birlikte halk sokağa dökülmüştür.²⁹⁰

Aynı süre zarfında çok partili hayata geçilmiştir. Sağ, solu ve ortayı temsilen Arap Sosyalist Birliği üyelerinin arasından üç grubunun kurulmasını isteyen Sedat, 1977 yılında kendi partisini kurmaya karar vermiştir. Böylelikle Arap Sosyalist Birliğini de içine alacak şekilde Ulusal Demokratik Partisini (UDP-National Democratic Party) kurmuştur.²⁹¹ Bu durum demokratik rejimin bir göstergesi olsa da çıkarılan yasa siyasi partilere katı kurallar getirmiş ve böylelikle demokratik bir muhalefetin oluşması engellemiştir. Ayrıca iktidar partisinin istikrarlı bir şekilde parlamento çoğunluğunu elinde tutması da rejimin otoriter kimliğini açığa vurmuştur.²⁹² Steven Cook'a göre, "*Mısır rejiminin otoriter niteliği NDP'nin hâkimiyeti devletin cömertliği ile de destekleniyordu. Böylece NDP üyeleri eşsiz bir finansmana ve devlet medyasına erişime sahip oluyor, seçim yasaları büyük ölçüde iktidar partisinin lehine işliyor ve sahtekârlık yapılabiliyordu.*"²⁹³

Diğer taraftan 17 Eylül 1978'de ABD Cumhurbaşkanı Jimmy Carter'ın aracılığı ile Mısır ve İsrail arasında Camp David Barış Anlaşması imzalanmıştır.²⁹⁴ Bu anlaşma ile Mısır kaybettiği Sina'yı geri alırken İsrail'i resmen tanımıştır. Bu durum Arap ülkelerinde büyük tepki çekmiş ve Mısır Arap Birliği üyeliğinden çıkarılmıştır.²⁹⁵ Ayrıca Suudi Arabistan, Mısır'dan maddi yardımlarını kesmiş, diğer Arap devletleri ise Mısır'la diplomatik ilişkilerine son vermişlerdir.²⁹⁶ Hem uygulanan açık kapı politikası hem de Camp David Anlaşması, Sedat rejimine karşı bir siyasal düşmanlık yaratmıştır. Açık kapı politikası enflasyona yol açarken aynı zamanda halkı büyük bir geçim sıkıntısına doğru sürüklemiştir. 1977'den sonra ABD, Mısır'a tekrar isyanların çıkmasını önlemek üzere temel maddelerin dağıtılmasına yönelik olarak yardımda

²⁸⁹ T.C Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Mısır'ın Siyasi Görünümü", <http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim tarihi:27.12.2019).

²⁹⁰ Sabra, **a.g.e.**, s.35.

²⁹¹ Yaseen, **a.g.e.**, s.15.

²⁹² Bilgin, **a.g.e.**, s.106.

²⁹³ Cook, **a.g.e.**, s.175.

²⁹⁴ Cleveland, **a.g.e.**, s.422.

²⁹⁵ Güloğlu, **a.g.e.**, s.72.

²⁹⁶ Emre Cakova, "Dünden Bugüne Mısır Arap Cumhuriyeti", https://www.academia.edu/8139228/D%C3%BCnden_Bug%C3%BCne_M%C4%B1s%C4%B1r_Arap_Cumhuriyeti (Erişim tarihi: 27.12.2019)

bulunmuştur. Bununla birlikte Süveyş Kanalı ve turizmden para akışı sağlansa da zengin-yoksul arasındaki uçurum iyice artmaya başlamıştır.²⁹⁷ Bütün bu olumsuzluklar Müslüman Kardeşler gibi siyasi İslamcı grupların güçlenmesine yol açmıştır. İsrail ile barış konusunda kendi partisiyle bile görüş ayrılığı yaşayan Sedat, 1979'da erken seçime gitmiş ve UDP mecliste %90 hâkimiyet kazanmıştır. 1967'den beri var olan olağanüstü hal uygulamasını kaldırdıktan sonra 1980 yılında yapılan referandum ile anayasa da bazı değişiklikler yapılmıştır.²⁹⁸ Değişikliklerle beraber, çok partili siyasi sistemin kabul edilmiş, Şura Meclisi oluşturulmuş ve Şeriat yasamanın ana kaynağı haline getirilmiştir.²⁹⁹

İslamcı kesim, imzalanan Camp David anlaşmasından kaynaklı olarak Sedat'ı hainlikle suçlamaya başlamıştır. Sedat, muhalefeti kontrol edebilmek için muhalifleri kamusal, dini ve ulusal değerlere aykırı hareket etmekten dolayı suçlayabileceği "Utanç Yasası'nı" çıkarmıştır.³⁰⁰ Diğer taraftan anayasadaki değişikliklerle beraber şeriatın birincil kaynak olmasından memnun olmayan Kıptiler, Sedat üzerinde baskı kurarak şeriatın uygulanması halinde bağımsız bir devlet kuracaklarını söylemişlerdir. Ülkedeki siyasi gerginliğin tırmanmasıyla beraber 1981'de Müslümanlar ve Kıptiler arasında çıkan çatışmanın üzerine Sedat, aralarında Kıptilerin önderi ve MKÖ'nün liderinin de bulunduğu pek çok kişiyi tutuklatmıştır.³⁰¹

2.3.2. Sedat Döneminde Ordunun Rolü

Sedat iktidara geldiğinde ordu ayrıcalıklı bir iktidar grubuydu. Fakat Sedat, iktidar döneminin sonunda ordunun siyasi arenadaki gücünü azaltmayı başarmıştır. Sedat, anlaşmazlık yaşadığı subayları görevden alarak ordu üzerindeki statüsünü güçlendirmiş ve orduyu kendisinden sonra gelecek şekilde düzenlemiştir. Nasır dönemine kıyasla siyasi alana hâkim olan ordunun rolü bu dönemde azaltmıştır. Örneğin, Nasır iktidarında kabinenin üçte birinden daha fazlasını subaylar oluştururken Sedat döneminde bu oran azalmıştır. Buna ek olarak Sedat, ordunun etkisini azaltma amacıyla siyasi güç toplamalarına imkân vermeden üst düzey komutanları görevden almıştır.³⁰² Buna karşın ordunun Mısır ekonomisindeki etkisi artmaya başlamıştır. Ordu, askeri ve sivil endüstri, tarım ve ulusal altyapı alanlarında ekonomik faaliyetlerde bulunmuştur. Sedat'ın izlediği 'açık kapı' politikası ordu üyelerine ve müttefiklerine yeni rant kaynaklarından yararlanma

²⁹⁷ Marsot, *a.g.e.*, s. 135-137.

²⁹⁸ Akyol, *a.g.e.*, s.89.

²⁹⁹ Cook, *a.g.e.*, s.172-173.

³⁰⁰ Akyol, *a.g.e.*, s.90.

³⁰¹ Sabra, *a.g.e.*, s.35.

³⁰² Bilgin, *a.g.e.*, s.108.

imkanı sağlamıştır.³⁰³ 1980'lerin başında Mısır Ordusu kurulan çeşitli ekonomik örgütlenmeler aracılığıyla Mısır'ın ticari ve sanayi sektörlerinde karlı bir paya sahip olmuştur. "Silah, elektronik cihaz, tüketim mallarının üretimi; altyapı yatırımı, tarım, ticaret, havacılık, turizm ve güvenlik sektöründeki hizmetlerden oluşan bu geniş portfolyo sayesinde Mısır Ordusu, ülkenin tek ve en önemli varlığı haline gelmiştir."³⁰⁴

Sedat'ın izlediği liberalleşme politikalarından en çok etkilenen düşük gelirli sınıf yönetime tepki göstermiş³⁰⁵ ve Sedat ile ordu arasındaki ilişkilerin sınındığı 'Ekmek İsyanları' başlamıştır.³⁰⁶ 1977'de meydana gelen bu isyanların bastırılmasında polisin etkili olamaması üzerine ordu olaylara müdahale ederek ülkedeki düzeni tekrar sağlamıştır. Bu durum hem ordunun profesyonelliğini ön plana çıkarmış hem de ordu ve Sedat iktidarı arasındaki ilişkiyi test etmiştir.³⁰⁷ Ordu ve Sedat arasındaki ilişkileri test eden ikinci olay ise Camp David Anlaşmasıdır. 1979 yılında imzalanan Camp David Anlaşmasından sonra askeri harcamaların azaltılarak ordunun küçültülmesi Sedat'a karşı eleştirilerin artmasına sebep olurken ordu içerisinde de bazı muhalif gruplar oluşmaya başlamıştır. Bunun üzerine harekete geçen Sedat çeşitli tasfiyelerle ordudaki muhalefeti ekarte etmeye çalışmıştır. Kısa bir süre sonra başlayan rejim karşıtı eylemlerden kaynaklı olarak on bir hava kuvvetleri subayı tutuklanmış ve sorun teşkil edebilecek generaller emekli edilmiştir.³⁰⁸ Bu gelişmeler neticesinde ordunun siyasal ağırlığı azalırken ekonomik arenada ise güçlenmiştir.³⁰⁹ Ordunun devlet içindeki rolünü değiştiren Sedat'ın, 1981 yılının Ekim ayında radikal İslamcı bir örgüt üyesi tarafından öldürülmesi üzerine Mısır Cumhurbaşkanlığına Hüsnü Mübarek getirilmiştir.³¹⁰

Enver Sedat döneminde yaşanan gelişmeleri neorealist kuram açısından yorumlayacak olursak, neorealist yaklaşım, gücü sadece askeri güçle sınırlamaz aynı zamanda ekonomik, sosyal ve teknolojik kapasiteleri de güç unsuru içerisinde kabul eder. Bu kapsamda Sedat döneminde ekonomi alanında yaşanan olumlu gelişmeler neticesinde ordu siyasi arenadan giderek uzaklaşarak özerkleşmiştir.

³⁰³ Bilgin, **a.g.e.**, s.109-110.

³⁰⁴ Cook, **a.g.e.**, s.63.

³⁰⁵ Cleveland, **a.g.m.**, s.421.

³⁰⁶ Bekaroğlu ve Kurt, **a.g.m.**, s.14.

³⁰⁷ Bilgin, **a.g.e.**, s.111.

³⁰⁸ Bilgin, **a.g.e.**, s.113.

³⁰⁹ Bekaroğlu ve Kurt, **a.g.m.**, s.14.

³¹⁰ R.Kürşat Rüstemoğlu, 1949-1981 Yılları Arasında Suriye ve Mısır'da Vuku Bulan Hükümet Darbeleri ve Bunların Türkiye'deki Yankıları, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008, s.45 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

Dolayısıyla neorealizmin savunduğu ekonomik güç bu dönemde belirgin hale gelmiştir.³¹¹

2.4. HÜSNÜ MÜBAREK DÖNEMİNDE MISIR (1981-2011)

Mısır'da Cumhurbaşkanlığı görevini 14 Ekim 1981'den 11 Şubat 2011'e kadar Hüsnü Mübarek yürütmüştür. Bu dönemde siyasi partilerin ve sivil toplum kuruluşlarının sayısında bir artış gözlemlenmiş, basın ve ifade özgürlüğü gibi alanlarda gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeler Mısır'ın demokrasiye doğru evirildiğine dair bir umut yaratsa da ilerleyen süreçte yaşanan deneyimler sonrasında durumun böyle olmadığı görülmüştür. Mübarek iktidarı boyunca asılsız nedenlerle birçok kuruluş kapatılmış, seçimlere hile karıştırılarak müdahalede bulunulmuş ve muhalefet partilere çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. Aslında Mübarek, iktidara geldiğinde halkın içinde demokratikleşme yolunda olumlu adımlar atılacağına dair bir umut uyandırmıştır. Çünkü göreve başlar başlamaz Enver Sedat döneminde tutuklanan siyasi tutukluların büyük bir kısmını serbest bırakmış ve muhalifler hakkındaki davalara son vermiştir. Fakat otoriter rejimlerin çoğunda olduğu gibi Mısır'daki politik özgürlük alanının da sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Mısır'da birçok siyasi parti oluşumu ve sivil kuruluş örgütü var olsa da faaliyet alanları çok kısıtlı ve nedensiz kapatılma korkuları çok fazladır. Bu doğrultuda halka tanınan bireysel özgürlük sınırının genişletilmesi iktidarın otoritesine karşı muhalefeti en aza indirmeyi hedefleyen bir yanıtımacadan ibarettir.³¹²

2.4.1. Mübarek'in İktidara Gelmesi ve Yönetim Anlayışı

Mısırlı asker ve devlet adamı olan Hüsnü Mübarek, 1949 yılında Mısır Askeri Akademisi ve 1950 yılında ise Havacılık Akademisini bitirmiştir. Mısır Hava Kuvvetleri'nde çeşitli görevler üstlendikten sonra, 1966-1969 yılları arasında Hava Kuvvetleri Akademisi'nin başkanlığını yürütmüştür. 1972 yılında Enver Sedat tarafından Kara Kuvvetleri komutanlığına getirilen Mübarek, Yom Kippur Savaşı'nda kazanılan başarılar nedeniyle 1974 yılında mareşal unvanı almıştır. Ertesi yıl Cumhurbaşkanı yardımcısı olan Mübarek, UDP'nin kıdemli üyesi olarak siyasetteki ilk görevini üstlenmiştir. 1981'de Enver Sedat'ın suikast sonucu öldürülmesi üzerine Mübarek, Mısır'ın yeni Cumhurbaşkanı olmuştur.³¹³

³¹¹ Bekaroğlu ve Kurt, **a.g.m.**, s.14.

³¹² Bekaroğlu ve Kurt, **a.g.m.**, s.14.

³¹³ Aljazeera "Porte: Hüsnü Mübarek", <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-husnu-mubarek> (Erişim tarihi: 04.01.2020).

Mübarek 1984 yılında yapılan seçimlerde Nasır dönemi yasaklanan Vefd partisi adaylarının seçime katılmasına izin vermiştir. Vefd parlamentonun en büyük muhalefet partisi olmayı başarsa da yönetim 1984'den sonra muhalefetin faaliyetlerine sıkı kurallar getirmiş ve hükümet adaylarının kazanması için elinden gelen bütün imkânları kullanmıştır.³¹⁴ Bunun yanı Sedat'ın İslami bir grup üyesi tarafından öldürülmesinden dolayı tehdit olarak İslami muhalefeti görmüş ve Müslüman Kardeşler Örgütü gibi muhalif oluşumları saf dışı bırakarak ülkede olağanüstü durum ilan etmiştir.³¹⁵ Ayrıca Sedat döneminde imzalanan Camp David Anlaşması'na bağlılığını ifade eden Mübarek, Sedat'ın izlediği politikaları sürdüreceğini belirtmiştir.³¹⁶ Bu kapsamda izlenen liberal ekonomi ve özelleştirme politikaları Mısır'ın dışa bağımlılığını artırırken Uluslararası Para Fonu (IMF/Internation Monetary Fund) ve DB'dan alınan krediler Mısır'ın borçlanmasına ve ekonominin kötüleşmesine sebep olmuştur.³¹⁷ Bakıldığı zaman, Mübarek rejimine karşı duyulan umutsuzluğun temel nedeni aslında ekonomik sorunlarla beraber halkın geleceğe yönelik kaygı duyması olmuştur.³¹⁸

Mübarek'in başlıca dış politika önceliği, ABD'nin menfaatlerini korumak ve İsrail'in güvenliğine karşı oluşabilecek tehditleri engellemek olmuştur. Mısır izlediği dış politikanın karşılığını görmüş ve ABD'den en fazla yardım alan ülkeler arasında başı çekmiştir. Mübarek iktidarı boyunca ABD'den yıllık 1 milyar dolardan fazla askeri destek almıştır.³¹⁹ Fakat ABD'nin bu yardımına Mısır muhalefetlerinden sert tepkiler gelmiş ve ülkenin dış politikada ABD'ye bağımlı olduğunu savunmuşlardır. Mısır Ordusu, Amerikan imajına göre yeniden dizayn edilmiş ancak ordunun gelişmiş ABD silahlarına sahip olabilmesi için yapılan harcamalar neticesinde ülkenin dış borç yükünü ağırlaştırmıştır. Dolayısıyla tüm bu durumlar Mısır'ın ABD'ye karşı olan bağımlılığını arttırmıştır.³²⁰ Öte yandan Arap ülkeleriyle ilişkilerini düzeltten Mübarek, 1979 yılında Arap Birliğinden çıkarılan Mısır'ı 1989'da tekrar Arap Birliği'ne sokmayı başarmıştır.³²¹ Ancak Mübarek'in 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı çıkması ve Bağdat'a ait güçlerin Kuveyt'ten çıkarılması için ABD liderliğindeki uluslararası müdahaleye destek vermesi ilişkileri yeniden germiş³²² ve

³¹⁴ Cleveland, **a.g.e.**, s.436.

³¹⁵ Servet Çelik, Arap Değişiminde İslami Grupların Rolü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2015, s.74 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

³¹⁶ Bilgin, **a.g.e.**, s.115.

³¹⁷ Güloğlu, **a.g.e.**, s.73.

³¹⁸ Marsot, **a.g.e.**, s.144.

³¹⁹ Telci, **a.g.e.**, 2018, s.25.

³²⁰ Cleveland, **a.g.e.**, s.438.

³²¹ Cleveland, **a.g.e.**, s.437.

³²² Abbasov, **a.g.e.**, s.69.

Mısır eskisi gibi egemen devlet konumundan uzaklaşarak, bölgesel olaylardaki etkisi zayıflamıştır.³²³

11 Eylül saldırılarından sonra Ortadoğu'daki otoriter rejimlerin kaldırılması amacıyla ABD tarafından Mısır'a reform yapması için yapılan baskılar 2005 yılında artmıştır. Bu kapsamda Mübarek, Şubat 2005'te Cumhurbaşkanlığı seçimlerini düzenleyen anayasanın 76. Maddesinin değiştirilmesine ve çok adaylı seçim sürecinin başlatılmasına karar vermiştir. Baskı altında faaliyetlerini devam ettiren muhalefet partileri için bu karar bir umut ışığı yaksa da 2005 yılında ilk kez gerçekleştirilen çok partili seçimlerde sonuç değişmemiş ve Mübarek oyların büyük bir kısmını almıştır. Yeni düzenlenen maddeye göre, 2005 yılına özel olarak cumhurbaşkanı seçimlerine aday olabilmek için bir yasal siyasi partinin üyesi olma şartı eklenmiş ve bir sonraki seçimlerde aday olabilmek için halk meclisinden en az %5 oy almış olması öngörülmüştür. Bunun dışında bağımsız adayların da seçime katılabilmelerine yönelik bir takım sınırlamalar getirilmiştir.³²⁴ Bu süreç Mısır'ın demokrasi konusunda en önemli sınavı olsa da anayasada değiştirilen maddeyle cumhurbaşkanlığı adaylığına getirilen kısıtlamalar nedeniyle demokrasi adına tam bir başarı sağlanamamıştır.³²⁵ 2005 yılı seçimlerine Mısır halkının sadece %23'ünün katılım göstermesi demokratik sonuçları yansıtmayan bir seçim olarak görülmesine neden olmuştur. Dolayısıyla yapılan değişiklik halk tarafından demokratik olarak değerlendirilmemiştir.³²⁶ Özetle, bu dönemde ülkenin dış borcunun artması, Mısır'ın dışa bağımlı hale gelmesi, Mübarek'in iktidarı oğlu Cemal'i devretme ihtimali üzerine halk, 2011'de Mübarek'in iktidardan gitmesi için protesto gösterileri yapmıştır. Protestoları bastırabilmek adına Mübarek, bir sonraki seçimlere katılmayacağını duyursa da ileride yaşanacak siyasi gerginliğin önüne geçememiştir.³²⁷

2.4.2. Mübarek Döneminde Ordunun Rolü

Enver Sedat'a yapılan suikast sonrasında Cumhurbaşkanlığı koltuğunu devralan Mübarek, Sedat'ın aksine hiçbir üst düzey komutanı başbakanlık görevine getirmemiş ve Mısır, polis devleti kimliğine bürünmüştür.³²⁸ Bununla birlikte iktidarı oğlu Cemal'e devretme düşüncesine, ordunun karşı çıkabileceğinden endişelenen Mübarek, polis gücünü arttırmıştır. Bu kapsamda polis bütçesi 6.5 kat artarken

³²³ Cleveland, *a.g.e.*, s.438.

³²⁴ Yaseen, *a.g.e.*, 15-16.

³²⁵ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları, Bursa, 2012, s.213.

³²⁶ Abbasov, *a.g.e.*, s.72.

³²⁷ Serbest, *a.g.e.*, s.75-77.

³²⁸ Bilgin, *a.g.e.*, s.115.

ordunun bütçesi sadece iki kat artmıştır.³²⁹ Ancak Sedat'ın, ülke yönetiminde ordunun gücünü azaltmasının orduda Sedat'a karşı muhalif grupların oluşmasına neden olduğunun bilincinde olan Mübarek, ordunun desteğini arkasına alabilmek adına Sedat'tan farklı bir politika izlemiştir. Bu çerçevede Mübarek, ordu içinde tasfiyeler yapmamış, savunma bakanları ve genelkurmay başkanları ile kurduğu ilişkiler ve subaylara sağlanan ayrıcalıklar üzerinden ordudan kendisine yönelik muhalif grupların oluşmasını engellemeye çalışmıştır.³³⁰

Bu dönemde ordunun, kurumsal olarak sahip olduğu şirketler sayesinde ekonomik faaliyetleri gittikçe artmıştır. Artık ordu sadece silah sanayinde değil aynı zamanda başta emlak satın alımları olmak üzere yiyecek, enerji, eğlence gibi birçok farklı sektörde güçlü bir aktör haline gelmiştir. Ülke güvenliği ve ulusal çıkarlar gerekçe gösterilerek Mısır Ordusunun ülke ekonomisindeki etkisi hakkında net bir bilgi verilmemekle beraber basın ve Mısır'daki yaygın görüşe göre ordu Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'nın (GSYH) %25'i ile %40'ını kontrol eder hale gelmiştir.³³¹ Mısır Ordusunun ekonomik girişimlerinin büyük bir kısmı, ordunun desteğini almak için devlet tarafından desteklenmiştir.³³² Devlet bütçesinin orduya aktarıldığının bir göstergesi, orduya vergi ayrıcalığı gibi getirilen imtiyazlardır.³³³ 1980 ve 1985 yılları arasında askeri harcamaların iki katına çıkması, Mübarek'in kendi pozisyonunu korumak için ordu ile iş birliğine gittiğini ve ordunun talepleri doğrultusunda kamu harcamalarını yaptığını açıkça göstermektedir. Aslında Mübarek'in orduya ekonomik alanlarda yer açmasının temel gerekçesi, iktidarı oğluna devredeceğinde ordunun karşı çıkmamasını sağlamaktır.³³⁴ Bu kapsamda Mübarek ile ordu arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Ordu rejimin ve Mübarek iktidarının devamının temel dayanağı konumundayken, Mübarek de askeri konularda orduya özerklik tanımış ve ordu harcamalarının devlet tarafından kontrol edilmemesini sağlamıştır.³³⁵

Enver Sedat döneminde imzalanan Camp David Anlaşması'ndan sonra ABD'den yılda 1,3 milyar dolar alan ordu ile ABD arasında ekonomik bir ilişkinin başlamasıyla ordunun gücü giderek artmıştır.³³⁶ Öte yandan Mübarek İslamcı grupların orduya sızmasıyla mücadele etmiştir. Bu kapsamda 1992 yılında 'Terörle

³²⁹ Bilgin, *a.g.e.*, s.131-132.

³³⁰ Bekaroğlu ve Kurt, *a.g.e.*, s.16.

³³¹ Bekaroğlu ve Kurt, *a.g.e.*, s.17.

³³² Cook, *a.g.e.*, s.63.

³³³ Bilgin, *a.g.e.*, s.116-117.

³³⁴ Bilgin, *a.g.e.*, s.123-126.

³³⁵ Bilgin, *a.g.e.*, s.123.

³³⁶ Bilgin, *a.g.e.*, s.126.

Mücadele Yasası' çıkararak terörle suçlanan sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasını sağlamıştır. Ordunun kendi kanunları ve kendi mahkemeleri ile özerk bir yapıya dönüşmesi, Mübarek'ten başka bir otorite tanımaması³³⁷ muhalefetin hoşnutsuzluğunu arttırırken askeri mahkemelere tanınan yetikler, orduyu halkla karşı karşıya getirmiştir.³³⁸

Mısır Ordusunun 1952 darbesinden sonra ülkedeki ekonomik ve siyasi idari gruplarla iç içe geçmiş durumda olduğunu söylemek mümkündür.³³⁹ Steven Cook'a göre, *“sadece Cumhurbaşkanının kendisi değil, Cumhurbaşkanlığı kadrosundaki görevlilerin de çoğu ya emekli, ya halen görev yapan subaylardır ve bunların devlet idaresinde önemli rolleri vardır. Bu subaylar, iktidarın önceliklerinin yoğun bürokrasiye takılmasını engellemek için bakanlık ve vekâletlerde görevlendirilirler.”*³⁴⁰ Bu dönemde ise her ne kadar bakanlığa, yerel yönetimlere asker kökenliler getirilse de ordu siyasi aktör konumunda olmaktan çok kurumsal çıkarlara sahip bir yapıya doğru evrilmiştir.³⁴¹

Öte yandan Hüsnü Mübarek döneminde ordu ve siyaset arasındaki ilişkilerde neorealist paradigmanın izlerine rastlamak mümkündür. Mısır yönetiminde her zaman gücü elinde bulundurmak isteyen ordu, bunu sağlayabilmek için ülke kaynaklarını kullanmaktan çekinmemiştir. Bunu yaparken ulusal çıkarları ve ülke geleceğini gerekçe gösteren ordu, ekonomik alanlardaki faaliyetlerini genişletmiş ve bu sayede ülke ekonomisine ve siyasetine yön veren önemli bir aktör haline gelmiştir.

2.5. MÜSLÜMAN KARDEŞLER

İhvan, İhvan-ı Müslimin, Müslüman Kardeşler Hareketi, Müslüman Kardeşler Cemiyeti gibi isimlerle de bilinen Müslüman Kardeşler Örgütü,³⁴² Arap dünyasında köklü bir geçmişe sahip aktif bir İslami oluşum ve aynı zamanda Sünni İslam içinde de etkili bir fundamentalist örgütlenmedir.³⁴³ MKÖ'nün temel özelliği Batı karşıtlığı üzerine kurulmuş olmasıdır. Örgüt, Batıyı emperyalist olarak değerlendirerek, Batı karşıtlığını dini temellere dayandırmıştır.³⁴⁴ Küçük bir yapılanma olarak ortaya çıkan MKÖ, zaman içerisinde tüm Mısır'a yayılmış ve krallık döneminin sonlarına doğru

³³⁷ Bilgin, *a.g.e.*, s.131.

³³⁸ Mousa, *a.g.m.*, s.89.

³³⁹ Bilgin, *a.g.e.*, s.128.

³⁴⁰ Cook, *a.g.e.*, s.222.

³⁴¹ Bekaroğlu ve Kurt, *a.g.e.*, s.16-17.

³⁴² Güloğlu, *a.g.e.*, s.81.

³⁴³ Gürbüz, *a.g.e.*, s.19.

³⁴⁴ Sabra, *a.g.e.*, s.45.

toplumsal hareket olmaktan uzaklaşarak siyasallaşmaya başlamıştır. Özellikle 1952 darbesinden sonra Mısır siyasal hayatının en önemli muhalif hareketi olmuştur. Bu hareket siyasal düzeyde bir temsiliyet sağlamakla beraber toplum içerisinde de faaliyetlerine devam etmiş ve adına uygun olacak şekilde beraberlik ve kardeşlik tesis etmeye çalışmıştır. Ayrıca bu örgütlenme fikri, yapısı ve savunduğu değerler sayesinde diğer Müslüman topluluklara da yayılmıştır. Dolayısıyla MKÖ, sadece Mısır için değil tüm Arap dünyasına mal olan önemli bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁵

Müslüman Kardeşlerin kim olduğu konusuna geçmeden önce bu örgütlenme hakkında temel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bu kısmında ilk olarak Müslüman Kardeşlerin kim oldukları konusunda bilgi verilecek daha sonra Müslüman Kardeşlerin Mısır siyasal hayatına etkisi ele alınacak ve son olarak MKÖ kapsamında Abdül Nasır, Sedat ve Mübarek dönemleri ayrı ayrı değerlendirilecektir.

2.5.1. Müslüman Kardeşler Kimdir?

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mısır toprakları Batılı emperyalist güçlerin kontrolüne geçmiş ve Müslüman Kardeşler de Mısır'ın batılılaştırıldığı, Avrupalıların ülkeyi sömürdüğü ve dinin arka planda tutulduğu bir ortamda ortaya çıkmıştır.³⁴⁶ Bu örgüt ilkokul öğretmeni olan Şeyh Hasan el-Benna tarafından 1928 yılında Süveyş Kanalının kıyısında bulunan İsmailiye kentinde kurulmuştur.³⁴⁷

1906'da Kahire'nin güneybatısındaki Muhammediye kentinde doğan Hasan el-Benna İslam dirilişi fikrine küçük yaşlarda kapılmıştır. 13 yaşında İslam örgütlerinin toplantılarına katılmaya başlayan Benna, 1919'da İngiltere'nin ülkenin bağımsızlığını tanınmasına neden olan ayaklanmalarda yer almıştır.³⁴⁸ 1927'de Benna, İngiliz işgaline karşı direnen Milliyetçi Parti'yi temsil eden bir oluşum olan Genç Müslüman Birliği'nin aktif üyelerinden biri olmuştur.³⁴⁹ Aynı yıl Daru'l Ulum'dan mezun olan Benna kahvehanelerde halka çeşitli konularda konferans vermiştir.³⁵⁰ İlerleyen süreçte, MKÖ'nün Müslümanların ihtiyaçları ile dönemin beklentilerine cevap

³⁴⁵ Muhammet Tahir Kılavuz, Muhammed Hüseyin Mercan, Süleyman Güder, *Ortadoğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda Raporu*, İlke Yayınları, İstanbul, 2014, s.29.

³⁴⁶ Akyol, *a.g.e.*, s.163.

³⁴⁷ İrfan Kaya Ülger, "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri", *Dergipark*, 2016, Cilt:6, 131-151, s.140.

³⁴⁸ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s.227.

³⁴⁹ Tayyar Arı ve Engin Koç, "Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti İle Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, Cilt:42, 225-232, s. 226

³⁵⁰ Hasan El Benna, *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*, Çev. H.Hüseyin Yılmaz, Özgü Yayınları, 2017, s.10.

verecek potansiyele sahip olması toplumun kabul edeceği bir İslam anlayışı oluşturmuştur. Bununla birlikte yapılan toplantılar, konferanslar ve buna benzer pek çok husus MKÖ'nün sosyal yönünü güçlü kılan bir konumda olmasını sağlamış ve örgütün bu yönünün güçlü olması siyasi bir yapıya dönüşmesini kolaylaştıran önemli bir etken olmuştur.³⁵¹

Müslüman Kardeşlere ideolojik perspektiften baktığımız zaman, örgütün iktidarı bir temel olarak kabul eden İslami bir anlayışa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Benna, Mısır anayasasında devletin dininin İslam olarak belirtilmesinden memnun olsa da yasaların Batı kaynaklı olmasından dolayı rahatsızlık duymuştur. Ona göre, Müslüman bir toplumun anayasası Kur-an-ı Kerim'e uyularak ve İslam şeriatına dayandırılarak hazırlanmalıdır. Benna'ya göre, sosyal alanda dine uygun olmayan uygulamalar kaldırılmalı, karma eğitimden vazgeçilmeli, içki, kumar, zina yasaklanmalı, oruç, namaz gibi Kur-an-ın öngördüğü dini gereklilikleri yerine getirmeyenler cezalandırılmalı ve faiz kaldırılmalıdır. Kısacası MKÖ, İslam şartlarını kabul eden bağımsız bir İslam devletinin kurulmasına vurgu yapmış ve cihadı İslam'ı yaymanın bir yolu olarak görmüştür.³⁵²

2.5.2. Müslüman Kardeşlerin Mısır Siyasal Hayatına Etkisi

MKÖ kuruluşundan sonra Süveyş Kanalı çevresinde etkinlikler gerçekleştirmiş ve bu bölgedeki yerleşim yerlerinde şubeler açmıştır.³⁵³ MKÖ, 1932 yılında genel merkezini Kahire'ye taşıdıktan sonra kitlesel destek kazanarak genişleme sürecine girmiştir.³⁵⁴ İlk zamanlar sosyal yardım hareketi olarak çalışmalarını sürdüren örgüt, 1940'lı yıllarda büyük bir üye potansiyeline sahip olmuştur.³⁵⁵ Hareketin siyasal hayatta etkili olmaya başlaması ve güçlü bir aktör haline gelmesi de bu dönemden sonra gerçekleşmiştir.³⁵⁶ Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, İngiliz emperyalizmi, ekonomik ve dini sorunlar MKÖ'yü siyasetin içine çekmiştir. Bu kapsamda MKÖ ilk kez 1942 yılındaki parlamento seçimleri için aday göstermiştir.³⁵⁷ Ancak İngiltere, Benna'nın İngiliz ve emperyalizm karşıtı olmasından dolayı adaylığından endişe duymuş ve Kral Faruk'a baskı yaparak Kahire'den ayrılmasını talep etmiştir. Aynı yıl Benna ve Müslüman Kardeşlerin üyeleri hapishaneye gönderilmiş ve örgütün faaliyetleri yasaklanmıştır. Fakat iktidar, İkinci Dünya Savaşı

³⁵¹ Sabra, *a.g.e.*, s.46.

³⁵² Akyol, *a.g.e.*,s.169-171.

³⁵³ Ülger, *a.g.m.*, s.141.

³⁵⁴ El Benna, *a.g.e.*, s.12-13.

³⁵⁵ Ülger, *a.g.e.*, s.140.

³⁵⁶ Kılavuz, Mercan ve Güder, *a.g.e.*, s.30.

³⁵⁷ Örtlek, *a.g.e.*, s.122.

nedeniyle itibar kaybetmek istemediğinden dolayı kısa bir süre sonra Benna ve MKÖ'nün üyeleri serbest bırakmıştır.³⁵⁸

Müslüman Kardeşlerin Mısır'daki siyasal etkisini arttıran en önemli olayların başında Filistin sorunu gelmektedir. MKÖ, 1948 Arap-İsrail savaşında Filistin'e destek vererek İsrail'e karşı cihat çağrısı yapmıştır. Fakat MKÖ'nün bu çağrısına ABD, İngiltere ve Fransa tepki göstererek iktidardan MKÖ'nün feshedilmesini istemiştir. Baskılara direnemeyen Başbakan Mahmud en-Nukraşi 'iktidara karşı ayaklanma planları yaptıkları' gerekçesiyle MKÖ'nün mallarına el koymuş ve tüm şubelerini kapattırılmıştır.³⁵⁹ Aralık 1948'de Nukraşi, MKÖ'nün üyesi olduğu söylenen genç bir veteriner tarafından öldürülmüştür.³⁶⁰ 12 Şubat 1949'da ise MKÖ'nün kurucusu olan Benna hükümet tarafından düzenlenen bir suikast sonucu hayatını kaybetmiş ve MKÖ'nün başına Hasan el-Hudeybi geçmiştir.³⁶¹ Bu arada Mısır Yüksek Mahkemesi MKÖ'nün feshini hukuka uygun bulmamış ve 1950 yılında yönetime geçen Başbakan Nahhas Paşa bu kararı yürürlüğe koyarak MKÖ'ye serbestlik tanımıştır.³⁶²

2.5.2.1. Cemal Abdül Nasır Dönemi Müslüman Kardeşler

Mısır'da 1952 yılında gerçekleşen darbeyi MKÖ, kraliyet dönemi yaşadıkları baskıların etkisiyle destekleyerek 'mübarek eylem' olarak nitelendirmiş ve darbe sonucunda monarşi yıkılarak cumhuriyet ilan edilmiştir.³⁶³ 10 Eylül 1952 yılında DKK tarafından tüm siyasi partilerin resmi bir nitelik kazanmasını öngören bir yasa çıkarılması üzerine Müslüman Kardeşler siyasi bir parti olduğunu ilan etmiştir.³⁶⁴ Fakat Mısır'da izlenecek politikalar konusunda Hür Subaylar ve Müslüman Kardeşler arasında ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Müslüman Kardeşler, Mısır'da bir İslam devletinin kurulmasını ve yasaların İslam kurallarına göre düzenlenmesini savunurken, Nasır iktidarı Müslüman Kardeşlerin bu tutumundan rahatsızlık duymuştur. Yaşanan görüş ayrılıklarının artması üzerine Ocak 1954'de MKÖ'nün

³⁵⁸ Mehmet Dalar, "Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi", *Alternatif Politika*, 2010, Cilt:1, 48-73, s.51.

³⁵⁹ Ülger, *a.g.m.*, s.141.

³⁶⁰ Alison Pargeter, *Müslüman Kardeşler: Muhalefetten İktidara*, Çev. Semih Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s.25.

³⁶¹ Kadriye Sınmaz, *Darbenin Altıncı Yılında Mısır ve İhvan Raporu*, İNSAMER Yayınları, İstanbul, 2019(a), s.2.

³⁶² Dalar, *a.g.m.*, s.52.

³⁶³ Fehim Taştekin, *Karanlık Çöktüğünde*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.42.

³⁶⁴ Dalar, *a.g.e.*, s.53

tüm faaliyetleri yasaklanmış ve İngilizlerle gizli görüşme yaptığı gerekçesiyle Müslüman Kardeşlerin lideri, Seyyid Kutub* ve örgütün önde gelenleri tutuklanmıştır. Bu dönemde Nasır'ın Başbakan Necip'in haberi olmadan, DKK'dan ve başbakanlıktan istifa ettiğini açıklaması üzerine ülke çapında başlayan gösterilere MKÖ'nün üyeleri destek vermiştir. Necip'in tekrar Konsey'e dönmesini sağlayan gösterilerin ardından MKÖ'nün üyeleri serbest bırakılmıştır.³⁶⁵

26 Ekim 1954 Nasır'a karşı düzenlenen başarısız suikast girişiminin (Münşiye olayı) sorumlusu olarak MKÖ gösterilmiş ve birçok üyesi tutuklanmıştır.³⁶⁶ Saldırı sonrasında Hudeybi dâhil 15 kişinin idamı istenmiştir. Ancak İslam ülkelerinden gelen baskılar sonucu Hudeybi ve sekiz kişinin cezası müebbet hapse çevrilmiş, kalan altı üye ise idam edilmiştir.³⁶⁷ Bu durumdan etkilenen Seyyid Kutub durumu şu şekilde izah etmiştir; "26 Ekim'de Münşiye olayının vuku bulmasından sonra tekrar tutuklandım. Gizli teşkilattan birisi ve onun yayın kısmının başkanı olmakla itham edildim."³⁶⁸ İlerleyen süreçte Seyyid Kutub'un etkisiyle MKÖ içinde bölünmeler başlamıştır. MKÖ içerisindeki muhafazakâr kesim düzenin ıslah edilebileceğini düşünürken Kutupçular yani radikaller düzenin bozulduğuna ve yıkılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu anlaşmazlık neticesinde MKÖ içerisinde Kutupçu grup ayrılmıştır.³⁶⁹ Bu süreç Sedat dönemi radikal grupların temellerini oluştururken, Müslüman Kardeşler ile iktidarın işbirliğine yönelmesini sağlamıştır.³⁷⁰

Hasan el-Benna'nın ölümüyle birinci darbeyi alan MKÖ, Nasır döneminde ikinci darbeyi almıştır. Uzun yıllar süren tutukluluk döneminde Müslüman Kardeşler, toplama kamplarında ve hapishanelerde çok zor günler yaşamış ve işkencelere maruz kalmıştır. 1965 yılında yeniden başlayan operasyonlarla binlerce MKÖ üyesi tutuklanmış ve teşkilatın önde gelen isimlerinden Yusuf Havva, Abdülfettah İsmail ve Seyyid Kutub 1966 yılında idam edilmiştir. Dolayısıyla Nasır dönemi MKÖ'nün en fazla baskı gördüğü dönem olmuştur.³⁷¹

* Hayatının ilk yıllarında sosyalist biri olarak bilinen ancak MKÖ'ye katıldıktan sonra hareketin ideologu ve lideri haline gelen kişi. Kutub, Hasan el-Benna'dan sonra hareketin radikalleşmesine yol açan en önemli liderdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Görgün, "Seyyid Kutub" **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-kutub> (Erişim tarihi:02.01.2020)

³⁶⁵ Ülger, **a.g.m.**, s.142.

³⁶⁶ Pargeter, **a.g.e.**, s.29.

³⁶⁷ Akyol, **a.g.e.**, s.174.

³⁶⁸ Münir Muhammed Gadban, **Müslüman Kardeşler, Seyyid Kutub ve Gelecek**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2017, s.114.

³⁶⁹ Taştekin, **a.g.e.**, s.43.

³⁷⁰ Akyol, **a.g.e.**, s.181.

³⁷¹ Ülger, **a.g.m.**, s.143.

2.5.2.2. Enver Sedat Döneminde Müslüman Kardeşler

1970 yılında başa geçen Enver Sedat, Nasırsızlaştırma politikaları ekseninde Nasırcıları ve sosyalistleri dışlarken, İslamcılarla tekrardan uzlaşma arayışına girmiş ve halka birlikte namaz kılarak dindar bir cumhurbaşkanı imajı vermeye özen göstermiştir.³⁷² Bu kapsamda MKÖ'nün mensupları serbest bırakılmış ve faaliyetlerine izin rejime tehdit oluşturmayacak şekilde devam etmesine izin verilmiştir.³⁷³

MKÖ'nün lideri Hudeybi 1971 yılında serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra vefat etmiş, yerine avukat olan ve 1954-1971 yılları arasında cezaevinde tutuklu olan Ömer Tilmisani getirilmiştir.³⁷⁴ Devlete karşı şiddeti reddeden Tilmisani'nin bu tutumu Sedat yönetimini yükselen radikalizme karşı işbirliğine yöneltmiş ve bu durumun getirdiği avantajla Müslüman Kardeşler, 1976 yılında Dava Dergisi'ni çıkarmışlardır.³⁷⁵ Bu durum MKÖ'yü 1954 yılında kaybettiği yasal statüsünü yeniden kazanmak için umutlandırırsa da Tilmisani'nin yasak kararının tekrar incelenmesi için açtığı dava reddedilmiştir. Bununla birlikte Sedat, 1977 yılında Siyasal Partiler Yasası'nda değişiklik yaparak İslamcı grupların siyasal parti kurmasını yasaklamıştır. Müslüman Kardeşlerin önüne Sedat tarafından set çekilmesi örgüt içerisindeki radikal grubu harekete geçirmiştir. Radikal grup cahiliye rejimine karşı cihad yapılması gerektiğini savunmuştur.³⁷⁶ Bunun sonucunda da Müslüman Kardeşler içinde ayrılımlar yaşanmıştır. Bu kapsamda örgütten ayrılan kişilerce İslami Kurtuluş Örgütü, Cihat Hareketi, Tekfir el-Hicret gibi İslamcı gruplar meydana gelmiştir.³⁷⁷

1979 yılında İsrail ile imzalanan Camp David Barış anlaşmasından dolayı MKÖ, iktidara karşı sert muhalefete başlamış ve Dava Dergisi'nde Sedat'ın İsrail ile barışı sert bir dille tenkit edilmiştir.³⁷⁸ Buna karşılık Sedat otoriter tedbirler almıştır. Bu kapsamda 1981 yılının Eylül ayında Tilmisani ve örgütün diğer üyeleri tutuklanmış ve Dava Dergisi yasaklamıştır.³⁷⁹ Müslüman Kardeşler, Sedat döneminde politika alanında bir varlık gösteremeseler dahi sosyal açıdan ilerleme kaydetmiştir. Özellikle radikal İslamcılardan farklı hareket etmesi MKÖ'nün ılımlı

³⁷² Mercan ve Güder, *a.g.e.*, s.33-34.

³⁷³ Pargeter, *a.g.e.*, s.31.

³⁷⁴ Ülger, *a.g.m.*, s.143.

³⁷⁵ Akyol, *a.g.e.*, s.182.

³⁷⁶ Örtlek, *a.g.e.*, s.158-159.

³⁷⁷ Sınmaz, *a.g.e.*, 2019(a), s.2.

³⁷⁸ Kılavuz, Mercan ve Güder, *a.g.e.*, s.34.

³⁷⁹ İbrahim el-Beyyümi Ganim, "İhvan'ı Müslimin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihvan-i-muslimin> (Erişim tarihi:04.01.2020)

tutumunu ön plana çıkarmıştır. İktidarının ilk yıllarında Sedat, Nasırcılara ve SSCB yanlılarına karşı İslamcılara yaklaşılarak kendisini onlar üzerinden meşrulaştırmaya çalışmış fakat İsrail sorunu nedeniyle başarılı olamamıştır.³⁸⁰

2.5.2.3. Hüsnü Mübarek Döneminde Müslüman Kardeşler

Enver Sedat'tan sonra iktidara gelen Hüsnü Mübarek, Tilmisani ve diğer örgüt üyelerini serbest bırakmıştır. 1980'li yılların başında Müslüman Kardeşler, İsrail barışına karşı tavrını sürdürmeye devam ederken aynı zamanda parlamentoda temsil edilmek için çaba sarf etmiştir. MKÖ'nün tek başına seçimlere katılmasına izin verilmediğinden dolayı 1984 seçimlerinde MKÖ, yeni Vefd Partisi ile işbirliğine gitmiş ve meclise sekiz milletvekili göndermiştir.³⁸¹ 1986'da Tilmsani'in ölümü üzerine Muhammed Hamid Ebu el-Nasr, MKÖ'nün yeni başkanı seçilirken, Anayasa mahkemesi 1983 seçim yasasında bağımsız aday olma imkânının kaldırılması gerekçesiyle seçimi iptal etmiştir. Bunun üzerine 1987 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimlerine MKÖ, Amal ve Ahrar partileriyle 'İslami ittifakı' kurarak girmiştir. Bu seçimlerde milletvekili sayısını 36'ya çıkaran MKÖ, en büyük muhalif grup olmayı başarmıştır. Fakat Anayasa Mahkemesi'nin sayımı İç İşleri Bakanlığı'nın yaptığı gerekçesiyle seçimleri iptal etmesi üzerine 1990 yılı seçimlerini MKÖ ve Vefd Partisi boykot etmiştir.³⁸²

1990'lı yılların başında Müslüman Kardeşlerin meslek odaları ve üniversitelerde faaliyetlerde bulunması, örgütü tanıtmaya ve farklı gruplarla ilişkilerini geliştirmelerine olanak sağlarken, örgüt içerisinde farklı bir görüşe sahip orta kuşağın yükselişine neden olmuştur. İlerleyen süreçte demokratik değerlere vurgu yapan orta kuşak (reformcular) ve eski kuşak arasında görüş ayrılıkları yaşanmaya başlamıştır.³⁸³ Tüm bunlar yaşanırken Mübarek iktidarı, MKÖ ile siyasi ve diğer tüm alanlarda mücadele etmeye devam etmiştir. Başta örgüte karşı ılımlı davranan Mübarek daha sonraki yıllarda bu tutumunu değiştirmiş ve bu kapsamda 1995 yılında MKÖ'nün terör örgütleriyle bağlantılı olduğunu ileri sürerek örgütün önde gelenleri ve üyelerini tutuklatmış, birçok üyesi ise askeri mahkeme de yargılanarak ağır cezalara çarptırılmıştır.³⁸⁴ Bununla birlikte Mübarek'e yapılan başarısız suikast girişimi MKÖ ile iktidar arasındaki ilişkilerin iyice gerilmesine yol açmıştır. Siyasal

³⁸⁰ Örtlek, *a.g.e.*, s.170-171.

³⁸¹ Ülger, *a.g.m.*, s.143.

³⁸² Pargeter, *a.g.e.*, s.37-39.

³⁸³ Akyol, *a.g.e.*, s.191-194.

³⁸⁴ İbrahim el-Beyyümi Ganim, "İhvan'ı Müslimin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihvan-i-muslimin> (Erişim tarihi:04.01.2020)

gerginliğin arttığı bir ortamda yapılan seçimlerde Müslüman Kardeşler, 170 aday gösterse de sadece bir adayı parlamentoya girebilmiştir.³⁸⁵

1996 yılında Ebu el-Nasr'ın ölümü üzerine yerine ortak bir kanaate varılmadan Mustafa Meşhur'un getirilmesi örgüt içerisinde yaşanan görüş ayrılığının boyutunu gün yüzüne çıkarırken Mısır siyasal hayatına yeni bir parti kazandırmıştır. Bu kapsamda demokrasiden yana reformist grup MKÖ'den ayrılarak Vasat Partisini (Hizb'ul Vasat) kurmuşlardır. Fakat Mısır'da dini düşünceye sahip partilerin kurulması yasak olduğundan dolayı yasal statüsünü elde edememiş ve faaliyetlerine bağımsız devam etmek zorunda kalmıştır.³⁸⁶ MKÖ, içlerinde görüş ayrılığı ve kopmalar yaşasa dahi bu durum gücüne yansımamış ve örgüt, 2000 yılında gerçekleşen parlamento seçimlerinde 17 sandalye kazanmayı başarmıştır.³⁸⁷

Diğer yandan bir grup radikal İslamcının 11 Eylül 2001'de ABD'deki Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a saldırması üzerine ABD, Ortadoğu'da ve Müslüman coğrafyasında bulunan İslamcı örgütlerle mücadele edebilmek adına Ortadoğu ülkelerinde demokratikleşme konusunda diplomatik girişimlerde bulunmuş ve Mübarek rejimine muhalif gruplara daha fazla serbestlik tanınması için baskı yapmıştır. ABD'nin otoriter rejimlerle mücadele politikasından Mısır'da nasibini almış ve halkın sosyo-ekonomik haklarını daha rahat bir şekilde iktidardan talep ettiği bir süreç başlamıştır.³⁸⁸

MKÖ'nün lideri olan Meshur'un, 2002 yılında vefat etmesi üzerine yerine Me'mun el-Hudeybi getirilmiş fakat 2004 yılında Hudeybi de ölünce MKÖ'nün yeni lideri Muhammed Mehdi Akif olmuştur.³⁸⁹ MKÖ içerisinde lider değişikliği yaşanırken Mübarek, ABD'den gelen baskı sonucu MKÖ'ne ve diğer muhalif gruplara karşı daha ılımlı bir tutum sergilemeye başlamıştır. Mübarek'in 2005 yılı seçimlerinden önce siyasal özgürlüklerin verilmesi ve demokratik reformların yapılması hakkında girişimlerde bulunacağını açıklaması Müslüman Kardeşleri ve diğer İslami grupları umutlandırmıştır.³⁹⁰ MKÖ, yasaklı olmasına rağmen 2005 yılı parlamento seçimlerine bağımsız adaylarla katılarak, 88 milletvekilini parlamentoya göndermeyi

³⁸⁵ Örtlek, **a.g.e.**, s.184.

³⁸⁶ Örtlek, **a.g.e.**, s.185-186.

³⁸⁷ Yaseen, **a.g.e.**, s.19.

³⁸⁸ Örtlek, **a.g.e.**, s.188-189.

³⁸⁹ "Hasan el- Benna'dan günümüze İhvan liderleri", <https://www.gzt.com/mecra/hasan-el-bennadan-gunumuze-ihvan-liderleri-3433042> (Erişim tarihi: 29.01.2020)

³⁹⁰ Örtlek, **a.g.e.**, s.190-191.

başarmıştır.³⁹¹ Bu sonuçlar MKÖ'nün Mübarek rejimine karşı önemli bir muhalefet gücü olarak halktan destek aldığını ve yönetime alternatif olduğunu göstermiştir.³⁹²

Müslüman Kardeşlerin başarısından çeken Mübarek, 2006 yılında gerçekleştirilmesi planlanan yerel seçimleri iki yıl erteletmiş ve yaptığı değişikliğe dayanarak Müslüman Kardeşlerin anayasaya karşı gelmek suçlarıyla yargılanmasını sağlamıştır. İktidarın MKÖ'ne karşı olan bu baskıcı tutumu karşısında halk Müslüman Kardeşleri sahiplenmiş ve yanında yer almaya başlamıştır. Ertelenen yerel seçimlerin 2008 yılında yapılması kararlaştırılınca Mübarek tekrar çeşitli önlemler almıştır. Bu kapsamda birçok Müslüman Kardeşler üyesi tutuklanırken birçoğuna seçimlere katılma yasağı getirilmiştir. Bu durum Mübarek rejimine olan karşıtlığı daha da arttırmış ve MKÖ'nün çağrısıyla beraber halk seçimleri boykot etmiştir. Yine de seçim öncesi getirilen kısıtlamalar neticesinde UDP oyların büyük bir kısmını kazanmıştır.³⁹³ Diğer yandan MKÖ'nün lideri Muhammed Mehdi Akif, 2010 yılında süresi dolunca görevi bırakmış ve yerine Muhammed Bedi getirilmiştir. Aynı yıl gerçekleştirilen Parlamento seçimlerinin birinci turunda sandalyelerin neredeyse tamamını iktidar partisinin kazanması üzerine MKÖ ve Vefd Partisi ikinci tura katılmayarak seçimleri boykot etmiştir.³⁹⁴ Tam da bu atmosferde Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci Mısır halkını tetiklemiş ve 25 Ocak devrimine giden süreç hızlanmıştır.³⁹⁵

³⁹¹ Erkan Ertosun ve Pakize Topak, "11 Eylül Sonrası Ortadoğu'da Din, Terör ve Siyaset: Müslüman Kardeşler Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2016, 557-571, s.563.

³⁹² Dalar, *a.g.m.*, s.59

³⁹³ Nazlı Elif Geyveli, "Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslim)", https://www.academia.edu/12034493/M%C3%BCsl%C3%BCman_Karde%C5%9Fler (Erişim tarihi: 29.01.2020)

³⁹⁴ Pargeter, *a.g.e.*, s.53.

³⁹⁵ Abbasov, *a.g.e.*, s.72-73.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIR DEVRİMİ VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER

Orta Doğu, Tunus'ta 2010 yılının Aralık ayında bir seyyar satıcının standında başlayan ve diğer bölge ülkelerini de etkisi altına alan "Arap Baharı" olarak adlandırılan bir değişim dalgasına tanıklık etmiştir. Orta Doğu bölgesini etkisi altına alan Arap Baharı sürecinin, önemli duraklarından biriside Mısır olmuştur. Mısır halkı, 1952 yılından itibaren devam eden askeri rejimleri geride bırakabilmek için Ocak 2011'de Tahrir Meydanı'na akın etmiştir. Devrimin simgesi haline gelen Tahrir Meydanı'nda cereyan eden protestolara karşı sadece 18 gün dayanabilen Hüsnü Mübarek istifa etmiş ve Müslüman Kardeşlerin adayı olan Muhammed Mursi, ülkenin ilk sivil Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fakat devrim sonrasında halkın beklentilerinin çok fazla olması, isteklerinin yeterli düzede karşılanmaması ve Mursi'ye karşı örgütlenen muhalefetin zaman içerisinde giderek artması üzerine Abdülfettah el-Sisi liderliğinde Mursi'ye karşı askeri darbe gerçekleştirmiş ve iktidarı Mısır Ordusu devralmıştır.³⁹⁶

Çalışmanın bu bölümünde Mısır devrimini tetikleyen etkenler incelendikten sonra Mısır devrimi ele alınacaktır. Akabinde devrim sürecinde etkili olan iç ve dış aktörlerin rollerine değinilecektir. Çalışmanın ilerleyen kısmında devrim sonrasında yaşanan gelişmeler kapsamında Mursi dönemi ile askeri darbe sürecinde iç ve dış aktörlerin müdahaleleri incelenecek, son olarak Sisi dönemi değerlendirilecektir. Bu çerçevede, Mısır'daki devrim sürecinin detaylı olarak incelenerek anlamlandırılmasına yardımcı olurken devrim ve darbe sürecinde etkili olan aktörlerin iki farklı süreçte izlediği rolleri inceleme imkânı sunacaktır.

3.1. MISIR DEVRİMİNİ TETİKLEYEN ETKENLER

25 Ocak devrimiyle birlikte artan toplumsal baskılar neticesinde 30 yıldır Mısır'ı otoriter bir rejimle yöneten Hüsnü Mübarek rejimi yıkılmıştır. Mübarek'in kısa sürede sonunun gelmesi bir şok etkisi yaratsa da aslında Mısır'daki devrim süreci halkın Tahrir Meydanı'na akın etmesinden çok daha önce başlamıştır.³⁹⁷ Mübarek yönetiminin ülkeyi olağanüstü hal yasalarıyla yönetmeye çalışması, muhalefete baskı uygulanması, adil yargılanmanın sağlanmaması halkta memnuniyetsizliğe yol

³⁹⁶ Abdullah Sayın, "Mısır'da Yaşanan Demokrasi Paradoksu: 25 Ocak Devrimi'nden Darbeye", https://www.academia.edu/9033901/MISIR_DA_YA%C5%9EANAN_DEMOKRAS%C4%B0_PARADO_KSU_25_Ocak_Devrimi_nden_Darbeye (Erişim tarihi: 09.02.2020)

³⁹⁷ Selim M. Bölme vd., *25 Ocak'tan Yeni Anayasa: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi Raporu*, SETA Yayınları, Ankara, 2011, s.4.

açmıştır.³⁹⁸ Tüm bunlarla birlikte, Arap Baharı'nın Mısır'a sıçraması, ülkenin ekonomik gelişimine ket vuran sorunlar ve sosyal medya araçlarının etkin olarak kullanılması Mısır devrimini tetiklemiştir.

3.1.1. Arap Baharı

Orta Doğu bölgesinde yaşanan ekonomik sıkıntılar neticesinde giderek kötü bir hal alan yaşam standartları ve baskı rejimlerine duyulan hoşnutsuzluğa karşı ilk tepkiyi 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta yaşayan 26 yaşındaki Muhammed Bouazizi kendini yakarak vermiştir.³⁹⁹ Bilgisayar mühendisi olmasına rağmen iş bulamadığı için geçimini sokakta seyyar satıcılık yaparak sağlayamaya çalışan Bouazizi'nin tezgâhına zabitanın el koyması ve buna karşı çıkan Bouazizi'yi tokatlaması sonucunda Bouazizi, olayı protesto etmek için kendisini belediyenin önünde ateşe vermiştir.⁴⁰⁰ Aldığı yaralar sonucu hayatını kaybeden Tunuslu işsiz genç farkında olmadan Arap Baharı'nın fitilini ateşlemiştir.⁴⁰¹ Bouazizi'nin kendisini yakmasından sonra ülke genelinde iktidar karşıtı ayaklanmalar başlamış ve kısa süre içerisinde Tunus'un devlet başkanı Zeynep Bin Abidin yönetimi bırakmıştır. Tunus ile başlayan bu süreç "Domino Etkisi" yaratarak diğer Orta Doğu ülkelerine de hızla yayılmıştır.⁴⁰²

Arap Baharı'nın etkisiyle Bahreyn, Yemen, Suudi Arabistan, Libya, Suriye ve Mısır'da da ayaklanmalar başlamıştır. Bu ayaklanmalar, Bahreyn, Yemen ve Suudi Arabistan'da daha sınırlı bir etki yaratmış ve yönetim tarafından kısa sürede kontrol altına alınmıştır. Libya ve Tunus'ta ise Mısır ve Suriye'ye göre daha kısa bir süre içerisinde sonuçlanmıştır. Suriye'de başlayan iç savaş, küresel ve bölgesel aktörlerin de dâhil olması ile birlikte bir türlü çözüme ulaşamamış ve günümüze kadar devam etmiştir.⁴⁰³ Tunus'ta başlayıp yayılan Arap Baharı ayaklanmaları benzer ekonomik, siyasal ve sosyal sıkıntıların yaşadığı Mısır'da da 25 Ocak 2011'de kendini göstermiş ve Mübarek rejimine karşı ayaklanmalar başlamıştır. Mübarek iktidarının ülkeyi olağanüstü hal yasaları ile yönetmeye çalışması,

³⁹⁸ Soner Doğan, "Arap Baharı ve Mısır"

https://www.academia.edu/9527150/M%C4%B1s%C4%B1r_ve_Arap_Bahar%C4%B1 (Erişim tarihi: 09.02.2020)

³⁹⁹ Bülent Karaatlı, *Arap Baharı'nda Farklı Bir Ülke- Tunus (Osmanlı'dan Sömürgeciliğe, Sömürgecilikten Arap Baharı'na Tunus Modernleşmesi Üzerine)*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 183.

⁴⁰⁰ Murat Aktaş, "Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, Cilt: 11, 199-208, s.200.

⁴⁰¹ Turan Kışlakçı, *Eş-Şa'B Yurid İskate'n Nizam: Arap Baharı*, İlimyurdu Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 124.

⁴⁰² İrfan Er- Okan Çelik, "Arap Baharını Tetikleyen İçsel ve Dışsal Faktörler", https://www.academia.edu/30945368/Arap_Bahar%C4%B1.pdf (Erişim tarihi: 09.02.2020)

⁴⁰³ Abdullah Sayın, "Mısır'da Yaşanan Demokrasi Paradoksu: 25 Ocak Devrimi'nden Darbeye", https://www.academia.edu/9033901/MISIR_DA_YA%C5%9EANAN_DEMOKRAS%C4%B0_PARADO_KSU_25_Ocak_Devrimi_nden_Darbeye (Erişim tarihi: 09.02.2020)

muhalefete baskı uygulanması ve halkın isteklerinin tam olarak karşılanmamasına⁴⁰⁴ Mübarek'in iktidarı oğluna devretmek için hazırlık yapması da eklenince Tunus'ta başlayan Arap Baharı'nın Mısır'a yayılması kaçınılmaz olmuştur.⁴⁰⁵

3.1.2. Ekonomi

Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci Mısır halkının ayaklanmasını tetikleyen bir etken olsa da 25 Ocak devrimini sadece bununla açıklamak yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla iktidar karşıtı ayaklanmaların başlangıcı olarak 25 Ocak tarihini almak, 60 yıllık geçmişi görmezden gelmek olacak ve devrimin sonrasındaki gelişmelerin tam olarak anlaşılmasına engel teşkil edecektir. Bu kapsamda Mısır'ın tarihsel süreci dikkate alınarak ayaklanmalara zemin hazırlayan ekonomik şartları incelemek Tahrir Meydanı'nda toplanan kitlelerin niçin bir araya geldiğini net bir şekilde ortaya koyacaktır.⁴⁰⁶

Nasır'ın 1950'lerde kurduğu Arap Sosyalizmi, sonrasında Enver Sedat'ın hayata geçirdiği açık kapı politikası uzun vadede Mısır halkının fakirlik sorununu çözüme kavuşturamamış ve ekonomik sıkıntılar artmaya devam etmiştir. 1981 yılında başlayan Hüsnü Mübarek dönemi, 25 Ocak Devrimi'ne kadar ekonomik sorunların giderek arttığı bir dönem olmuştur. Mübarek'in Uluslararası Para Fonu (IMF/International Monetary Fund), Dünya Bankası (DB) ve Amerika Birleşik Devletleri'nden yüksek faizle kredi ve yardım alması neticesinde dışa bağımlılık artarken halkın refah düzeyinde bir iyileşme yaşanmamış aksine iktidara yakın olan küçük bir zengin kesim daha da zenginleşmiştir.⁴⁰⁷

Öte yandan ülkede 1990'lı yıllarda başlayan özelleştirme girişimleriyle serbest piyasa ekonomisine geçiş hedeflenmiştir. Ancak adil ve şeffaf bir şekilde yapılmayan özelleştirme girişimleri, ekonomik kaynakların önemli bir kısmının yönetici sınıfın eline geçmesini sağlamıştır. Böylelikle yönetici sınıf, ekonomik gücünü arttırmış ve siyasi rejimin gücünü korumasına destek vermiştir. Dolayısıyla Mübarek ve yönetici sınıfın arasındaki çıkar ilişkisi ve özelleştirme uygulamaları Mısır'daki rejimin sürekliliğini sağlamıştır.⁴⁰⁸ Mübarek döneminde yönetici elitin çıkarları gözetilerek yapılan özelleştirme girişimleri sık sık yolsuzluk iddialarının konusu olmuş ve bu

⁴⁰⁴ Soner Doğan, "Arap Baharı ve Mısır" https://www.academia.edu/9527150/M%C4%B1s%C4%B1r_ve_Arap_Bahar%C4%B1 (Erişim tarihi: 09.02.2020)

⁴⁰⁵ Karaatlı, **a.g.e.**, s.229.

⁴⁰⁶ Konur Alp Koçak, "Mısır: Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir adım Geri", **Yasama Dergisi**, 2013, Cilt:23, 7-53, s.12.

⁴⁰⁷ Kadriye Sınmaz, **Mısır Raporu: Devrim ve Darbe Sarmanlığında Bir Toplum**, İNSAMER Yayınları, İstanbul, 2019(b), s.3.

⁴⁰⁸ Koçak, **a.g.m.**, s.15

durum halkın tepkisine yol açmıştır.⁴⁰⁹Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2011 yılı Yolsuzluk Algısı Endeksi'nde Mısır'ın 182 ülke arasından 112'nci sırada bulunması, halkın tepkisine neden olan durumun nedenini açıkça ortaya koyması bakımından önemli bir veridir.⁴¹⁰

Mısır'da devrim hareketinin arka planında yatan ekonomik sebepleri biraz daha netleştirmek adına, Mısır Ordusunun ekonomik faaliyetlerdeki rolüne değinmek yerinde olacaktır. 1952 darbesi ile birlikte kurulan Mısır otoriter rejiminde ordu, siyaset ve dış politika dışında ekonomik alanda da başat bir konuma sahip olmuştur. Mübarek döneminde artan liberalleşme politikaları, ordunun ekonomik gücünü azaltmamış aksine ordu ekonomik açıdan güçlenerek kurumsal bir özerkliğe sahip olmuştur. Bu dönemde ordu, birçok farklı sektörde hizmet vererek ekonomik alanda varlık göstermiştir. Öyle ki, Mısır'da herhangi bir alışveriş merkezinde askeri kıyafetli çalışanların ekmek ya da temizlik malzemesi sattığını görmek mümkündür.⁴¹¹

Tablo-1 Mısır Ordusu Tarafından Kontrol Edilen Şirketler ⁴¹²

Arap Sanayileşme Örgütü	Ana askeri şirketler
Ulusal Hizmet Projeleri Kurumu	
Ulusal Askeri Üretim Örgütü	
Denizcilik ve Kara Ulaştırma Holdingi	Kısmen ordunun sahip olduğu firmadır.
Kimyasal Sanayi Holdingi	Generaller tarafından yönetilmektedir.
Mısır Petrokimya Holdingi	Ana hissedarlar, ordunun ana ticari partnerleridir. Şirketlerin yönetim kurulunda askerler bulunmaktadır.
Gıda Sanayi Holdingi	Şirketin yönetiminde generaller yer almaktadır.

Yukarıda verilen tablo incelendiğinde, ordunun birçok farklı sektörde yer aldığı görülmektedir. Ordunun ekonomik alana bu denli yayılmasından ciddi rahatsızlık duyan halkın işsizlik, asgari gelirin düşük olması, yüksek enflasyon ve gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi durumlara her geçen gün tepkisi artmıştır. Özetle, ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar ve ordunun ekonomide başat güç olması, Mısır halkının iktidara karşı ayaklanmasında etkili olmuştur.⁴¹³

⁴⁰⁹ Koçak, *a.g.m.*, s.15

⁴¹⁰ Transparency International, "Corruption Perceptions Index 2011", <https://www.transparency.org/cpi2011/results> (Erişim tarihi: 10.02.2019).

⁴¹¹ Bekaroğlu ve Kurt, *a.g.m.*, s.17-24.

⁴¹² Taha Eğri, *Mısır'da Ordu ve Ekonomi*, İktisat Yayınları, Ankara, 2018, s.168-169.

⁴¹³ Koçak, *a.g.m.*, s.12.

3.1.3. Sosyal Medya

Günümüz dünyasında teknolojinin ilerlemesiyle birlikte herkes her an kolayca bilgiye ulaşabilmektedir. Sınırların ortadan kalktığı böyle bir çağda sosyal medya araçlarının yeri ve önemi her gün daha da konuşulmaya başlanmıştır.⁴¹⁴ 2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta meydana gelen ve dijital medyanın etkisinin güçlü bir şekilde hissedildiği Arap Baharı sürecinde Facebook, Twitter, Youtube gibi sosyal medya araçları, El-Cezire gibi uydu yayını yapan televizyon kanalları ve mobil telefonlar aktif ve yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu araçların aktif bir şekilde kullanılması halkın, bilhassa gençlerin örgütlenmesinde önemli bir unsur olmuştur.⁴¹⁵ Hatta bazı kesimler, sosyal medyanın yarattığı etkiye vurgu yapmak için Arap Baharı yerine "İnternet Devrimleri", "Twitter Devrimleri", "Facebook Devrimleri" gibi nitelendirmeler kullanmıştır.⁴¹⁶

Arap Baharı sürecini başlatan Muhammed Buazizi'nin kendini yaktığı an cep telefonları kameralarıyla kaydedilmiş ve bu görüntüler sosyal medya ve uydu yayını yapan televizyon kanalları aracılığıyla hızla yayılmıştır. Bu haber yıllardır ekonomik ve sosyal sorunlarla pençelesen Arap halklarını harekete geçirmiş ve kısa sürede diğer Orta Doğu ülkelerine yayılmıştır.⁴¹⁷ Bölgedeki konumu nedeniyle en etkili ayaklanmanın yaşandığı ülke olan Mısır'da sosyal medya etkili bir şekilde kullanılmıştır. Bilindiği üzere Mısır'da daha önce de sosyal medya aktif bir şekilde kullanılmış ve rejim karşıtları, bu platformlar üzerinden seslerini duyurarak protestolar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Mısır'da sosyal medya araçlarının 25 Ocak ayaklanmasında aktif olarak kullanılması pek de şaşırtıcı olmayan bir durumdur.⁴¹⁸ Mısırlı bir protestocu sosyal medyanın ayaklanma sürecindeki gücünü şu şekilde ifade etmiştir: "Gösteri takvimi için Facebook, organize olmak için Twitter ve sesimizi dünyaya duyurmak için Youtube kullanıyoruz." Bu ifade Mısırlı protestocuların hangi sosyal medya araçlarını aktif bir şekilde kullandıklarını net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴¹⁹

⁴¹⁴ Mehmet Faiz Akpınar, "Mısır Halk Ayaklanmalarında Sosyal Medyanın Rolü", *Online Academic Journal of Information Technology*, 2019, Cilt:10, 197-220, s.197.

⁴¹⁵ Mehmet Tekerek ve Selcen Kök, "Sokak Siyasetinden Sosyal Ağlara Yeni Aktivizm: Arap Baharı Deneyimi", *II.Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, Bildiriler, 1-2 Ekim 2012, Cilt:- KSU Yayını, Kahramanmaraş, 2013, s.61.

⁴¹⁶ Murat Aktaş, "Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, Cilt: 11, 199-208, s.201.

⁴¹⁷ Tekerek ve Kök, *a.g.e.*, s.61.

⁴¹⁸ Okan Yüksel, "Arap Baharı ve Sosyal Medya", *Politik Akademi Dergisi*, <http://politikakademi.org/2013/07/arap-bahari-ve-sosyal-medya/> (Erişim tarihi: 12.02.2020)

⁴¹⁹ Azime Telli, "Mısır Devrimi'nde Sosyal Medyanın Rolü", *Bilge Strateji Dergisi*, 2012, Cilt:4, 65-91, s.68.

Mısır'da sosyal medya araçlarının etkin bir şekilde kullanıldığı 25 Ocak devriminin önüne geçemeyen Hüsnü Mübarek, çareyi ayaklanmanın ikinci günü internet bağlantısını kesmekte bulmuştur. Ancak Mübarek'in bu tutumu isyan ateşini daha da körüklemiş ve protestocular başka yollarla iletişim sağlayarak eylemlerine devam etmişlerdir. Bu yollar arasında Twitter uygulamasının Şubat'ta hayata geçirdiği "sesli tweet" uygulaması ve geleneksel medya ön plana çıkmıştır. Twitter'in hayata geçirdiği uygulamayla internet bağlantısına ihtiyaç duyulmadan, sadece bir uluslararası telefon numarasıyla sesli mesaj bırakılarak paylaşım yapılmaya ve halk sesini tüm dünyaya duyurmaya devam etmiştir.⁴²⁰ Bunun yanı sıra geleneksel medya da devreye girmiş ve Cuma namazlarından sonra dağıtılan el broşürleriyle binlerce kişiye ulaşılmıştır. Geleneksel medyanın bir diğer örneği ise El-Cezire gibi uydu yayını yapan televizyon kanallarıdır. El-Cezire kanalının ayaklanmaları ve yaşananları yayınlaması, Mısır'da Arap Baharı heyecanının canlı kalmasına büyük katkı sağlamıştır.⁴²¹ Kısacası, Mısır'da büyük kitlelerin meydanlara çıkmasıyla beraber yaşanan gelişmeler, Mübarek iktidarının tüm engelleme girişimlerine* rağmen çeşitli yollarla aşılarak tüm dünyaya yayılmaya devam etmiştir.⁴²²

Orta Doğu'da meydana gelen ayaklanmaların arkasında işsizlik, yolsuzluk, yoksulluk gibi halkın kaderi haline gelen problemlerin olduğu, kitlelerin istek ve söylemlerinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Orta Doğu coğrafyasında yaşanan devrimler, sosyal medya araçlarının sebep olduğu değil tetiklediği hareketlerdir. Başka bir ifadeyle, sosyal medya araçları süreci hızlandırarak bölgedeki liderlerin direnişinin kırılmasına katkıda bulunmuş, devrimlerin hızlı ve şeffaf bir şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır. Arap Baharı olarak tanımlanan bu süreçte Mısır, mevcut rejimi yıkmak için sosyal medyanın gücünü en etkili şekilde kullanan ülke olmuştur. Bu kapsamda Facebook, Twitter, Youtube gibi sosyal medya araçları milyonlarca insanın organize olarak protestolara dâhil olmasında büyük rol oynamış ve çok sayıda insanın Tahrir Meydanı'na akın etmesini sağlayarak, yıllardır ülkeyi baskı ile yöneten Mübarek rejiminin yıkılmasına sebep olmuştur.⁴²³

3.2. 25 OCAK MISIR DEVRİMİ

Devrimler, dünya siyasal hayatının her döneminde detaylı olarak incelenmesi gereken konuların içerisinde yer almıştır. Siyasal ve sosyal bilimlerin her zaman ilgi

⁴²⁰ Telli, *a.g.m.*, s.68-69.

⁴²¹ Murat Tekek, "Sosyal Medya ve Arap Baharı", ORSAM, <https://www.orsam.org.tr/tr/sosyal-medya-ve-arap-bahari/> (Erişim tarihi: 12.02.2020)

* İnternet bağlantısının kesilmesi, sosyal medya sitelerine erişimin engellenmesi ve Tahrir Meydanı'nda WiFi bağlantısının bloke edilmesi. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Telli, *a.g.m.*, 82.)

⁴²² Akpınar, *a.g.m.*, s.207.

⁴²³ Telli, *a.g.m.*, s.85-86.

duyduğu devrimler önemli bir çalışma konusu olmuş ve meydana geliş süreçleri hakkında oldukça geniş bir literatür ortaya çıkmıştır.⁴²⁴ Mısır devrimine geçmeden önce devrimin sözlük tanımlamalarına değinmekte yarar vardır. Türk Dil Kurumu devrimi “*belli bir alanda hızlı, kökten ve nitelikli değişiklik*” olarak tanımlamaktadır.⁴²⁵ Oxford sözlüğü ise devrimi “*çok sayıda insan tarafından özellikle şiddet içeren eylemlerle bir ülkenin hükümetini değiştirme girişim*” şeklinde tanımlamaktadır.⁴²⁶

Dünya siyasi tarihinde, geçmişten günümüze kadar yaşanan devrimlerle ilgili olarak birçok analiz yapılmış olsa da her devrimin kendi özel şartları doğrultusunda incelenmesi, isyan ve ayaklanma sürecinde iç ve dış aktörlerin rollerinin daha net anlaşılması için büyük bir öneme sahiptir. Ne var ki herhangi bir örneği ele alan devrim araştırmalarının büyük bir kısmı iç aktörlerin rollerine ağırlık verirken dış aktörlerin hangi düzeyde devrim sürecine dâhil olduklarını göz ardı edebilmektedir.⁴²⁷ Birçok siyaset bilimi uzmanı, bağımsızlığını kazandıktan sonra sadece otoriter rejimle yönetilmiş olan Mısır’da devrimin gerçekleşmesini düşük bir ihtimal olarak görmüşler, Mısır devriminin beklenmedik bir şekilde meydana geldiğini ifade etmişlerdir.⁴²⁸ Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında devrimle ilgili tüm parametreler göz önüne alınarak 25 Ocak devrimi incelenecek, akabinde devrim sürecine etki eden iç aktörlerin yanı sıra dış aktörlere de yer verilecektir.

3.2.1. Protestoların Başlaması ve Mübarek Döneminin Sona Ermesi

Mısır’da yaklaşık 30 yıl boyunca iktidarda kalan asker kökenli bir devlet adamı olan Hüsnü Mübarek, Batı çıkarlarına uygun politikalar izleyerek, muhalif gruplara söz hakkı tanımayarak ve anti demokratik uygulamalarla ülkeyi yönetmiştir. Ancak bunu yaparken nüfusun büyük bir kısmını oluşturan gençlerin isteklerini yıllarca göz ardı etmiştir. Mübarek’in baskıcı yönetimi ve Batı çıkarlarına hizmet etmesi, ekonominin giderek kötüleşmesi Mısır halkının, memnuniyetsizliğini iyice arttırmıştır.⁴²⁹ Bu sebeplerden muzdarip olan Mısır halkına, Tunus’ta başlayan Arap Baharı süreci ilham kaynağı olmuş ve böylelikle Mısır’da devrim süreci başlamıştır.⁴³⁰

⁴²⁴ İsmail Numan Telci, *Mısır: Devrim ve Karşı Devrim*, SETA Yayınları, İstanbul, 2017, s.29.

⁴²⁵ Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, “Devrim”, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=devrim> (Erişim tarihi:15.02.2020).

⁴²⁶ Oxford Dictionaries, “Revolution”, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/revolution> (Erişim tarihi:15.02.2020).

⁴²⁷ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.12-13.

⁴²⁸ Telci, *a.g.e.*,2017, s.14.

⁴²⁹ İsmail Numan Telci, *Mısır Devrimi Sözlüğü: Devrim, Darbe ve İktidar Mücadelesi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2013, s.151-153.

⁴³⁰ Yavuz Güçtürk, *Devrimden Darbeye: Mısır’da İnsan Hakları Raporu*, SETA Yayınları, İstanbul, 2016, s.24.

25 Ocak 2011'de ülkedeki muhalif grupların çağrısıyla başkent Kahire'nin Tahrir Meydanı başta olmak üzere ülkenin dört bir yanında düzenlenen gösterilere yüz binlerce insan katılmış ve Mübarek'in iktidarı terk etmesini istemiştir.⁴³¹ Bu durum karşısında afallayan Mübarek, internet erişimine kısıtlama getirerek protestocuların sayısını azaltmaya çalışsa da ilerleyen günlerde protestocuların sayısı hızla artmaya devam etmiştir. Bunun üzerine güvenlik güçleri devreye girmiş ve güç kullanarak protestocuları dağıtmaya çalışmışlardır. Polis kuvvetleri ile protestoları sonlandıramayan Mübarek, çareyi paramiliter milislerden yardım almakta bulmuştur. Protestoculara karşı saldırıya geçen milisler karşısında baskının boyutunu daha net bir şekilde gören protestoculara direnişe geçmiştir. Gün boyu süren saldırılar sonucunda milisler geri çekilmiş ve yüzlerce kişi yaralanmıştır.⁴³²

Olayların büyümesi üzerine Mübarek, 29 Ocak 2011'de Mısır istihbaratından Ömer Süleyman'ı Başkan Yardımcılığına,⁴³³ Ahmet Şefik'i ise Başbakanlığa atamıştır.⁴³⁴ Protestoların şiddetinde azalma olmaması üzerine Mübarek, protestocuları sakinleştirmek için 1 Şubat'ta açıklama yaparak, bir sonraki seçimlere katılmayacağını ve anayasal reformlar gerçekleştireceğini duyurmuştur. Ancak sonuç Mübarek'in beklediğinin tam aksi yönde olmuştur. Mübarek'in geri adım attığının farkına varan halk, protestoların şiddetini daha da arttırmıştır. Halkın tepkisini görmezden gelen Mübarek, 10 Şubat günü tekrar bir açıklama yaparak Eylüldeki seçimlere kadar iktidarda kalacağını ancak yetkilerinin büyük bir kısmını Ömer Süleyman'a devrettiğini duyurmuştur. Bu açıklama karşısında daha da öfkelenen milyonlarca Mısırlı Mübarek'in istifası için meydanlara akın etmeye devam etmiş ve 11 Şubatta Ömer Süleyman tarafından Mübarek'in görevinden istifa ettiği ve geçiş süreci için yetkilerini Yüksek Askeri Konseye (YAK) devrettiği açıklanmıştır.⁴³⁵ Yine de devrimci kitleler "*Mübarek yargılanmadan eve dönmek yok*" şeklinde sloganlar atarak protesto gösterilerine devam etmişlerdir.⁴³⁶

3.2.2. Devrim Sürecinde İç Aktörler

Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan devrim hareketi sürecinde gençlik hareketlerinden İslamcı gruplara kadar birçok farklı aktör rol oynamıştır. Bunun yanı

⁴³¹ Anıl Çeçen, *Türkiye ve Ortadoğu*, Destek Yayınları, İstanbul, 2018, s.136.

⁴³² Güçtürk, *a.g.e.*, s.28-30.

⁴³³ Telci, *a.g.e.*, 2013, s.231.

⁴³⁴ Telci, *a.g.e.*, 2013, s.56.

⁴³⁵ Telci, *a.g.e.*, 2013, s.153-155.

⁴³⁶ Dünya Bülteni, "Halk, Mübarek'in Yargılmasını İstiyor", <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/halk-mubarekin-yargilanmasini-istiyor-h147128.html> (Erişim tarihi:16.02.2020).

sıra bu süreçte işçi sınıfının da büyük bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Mısır Ordusunun ülke ekonomisinde başat bir role sahip olmasından rahatsızlık duyan işçi sınıfı, Mübarek karşıtı bir tutum sergilemiştir. Mübarek rejimini devirmenin ancak kitlesel hareket edecek bir devrimci koalisyon oluşturarak mümkün olabileceğinin bilincinde olan işçi sınıfı, 25 Ocak 2011 devrimini organize eden iç aktörlerin yönlendirmesi ile adımlar atmış ve protesto gösterilerinin ilk günden itibaren artarak devam etmesine katkı sağlamışlardır.⁴³⁷ 25 Ocak 2011 devriminde rol oynayan iç aktörler farklı görüşlere sahip olmalarına rağmen ortak amaçları Mübarek rejimin yıkılması olduğu için birlikte hareket ederek örgütlenmişlerdir.⁴³⁸ Bu kapsamda devrim sürecinde etkili olan 6 Nisan hareketi, Kefaye (Yeter) hareketi, Halid Said hareketi, Değişim İçin Ulusal Birlik hareketi, Devrimci Sosyalistler ve İslami kimliğiyle ön plana çıkan Müslüman Kardeşler Örgütü'nün yanı sıra Selefiler, Kıptiler ve son olarak Mısır Ordusu ele alınacaktır.

6 NİSAN HAREKETİ: Adını, Mısır'ın Mahalle El-Kübra vilayetindeki işçilerin çalışma ve ekonomik şartlarının kötülüğüne dikkat çekmek için yaptıkları greve destek vermek adına ilk kez düzenlediği eylem tarihinden alan 6 Nisan hareketi, Ahmet Maher ve bir grup arkadaşı tarafından 2008 yılında kurulmuştur. Hareketin amacı, protestolarla Mübarek iktidarının demokratik bir çizgiye çekilmesi, siyasal reformların gerçekleştirilmesi ve bunların barışçıl yollarla yapılması şeklinde belirlenmiştir. 25 Ocak devriminden önce Mübarek rejimi karşıtı birçok protesto gösterisi düzenleyen 6 Nisan hareketi devrim sürecinde de etkili bir rol üstlenmiştir.⁴³⁹

2011 yılında Tunus'ta başlayan olaylardan ilham alan Mısırlı gençler 2011'in başlarından itibaren protesto gösterileri düzenlemeye başlamıştır. 25 Ocak 2011'de güvenlik güçlerinin protestoculara uyguladığı işkenceler ve hukuk dışı uygulamalara karşı tepki göstermek adına 6 Nisan hareketi, Mısır İçişleri Bakanlığı önünde protesto gösterileri düzenlemiştir. Böylece Mısır'da Arap Baharı'nın etkisi görülmeye başlanmıştır. 6 Nisan hareketi ayaklanmaların canlılığını yitirmemesi için gençleri 25 Ocak Devriminin sembolü haline gelen Tahrir Meydanı'na çağırmıştır. Sosyal medya araçlarını etkili bir şekilde kullanan 6 Nisan hareketinin liderliğinde düzenlenen gösteriler şiddetini artırarak devam etmiştir. Bunun üzerine Mübarek iktidarı protestoları bastırabilmek için 28 Ocak'ta internet ve telefon bağlantılarını kısıtlamış fakat 6 Nisan hareketi bu kısıtlamayı çeşitli yollardan aşmayı başarmıştır. Ayrıca

⁴³⁷ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.57.

⁴³⁸ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.75.

⁴³⁹ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.330.

hareket, Tahrir Meydanı'nda yaşananları fotoğraf ve videolar ile El-Cezire uydu kanalına göndererek ülke dışına yayılmasını sağlamıştır.⁴⁴⁰

KEFAYE HAREKETİ: Kefaye hareketi, 2004 yılında El-Vasat partisi lideri Ebu El-İla Madi ve birçok farklı görüşe sahip entelektüel ismin Mübarek karşıtı muhalif hareket kurma girişimiyle ortaya çıkmıştır.⁴⁴¹ Sosyal medyayı etkili bir şekilde kullanan Kefaye hareketi, ülkedeki sosyal ve ekonomik sıkıntılara dikkat çekmekle birlikte Mısır'ın bölgesel çıkarları kapsamında hareket etmediğini öne sürerek Mübarek rejimine ağır eleştirilerde bulunmuştur.⁴⁴² Kısa sürede adını duyurarak geniş bir kitlenin desteğini kazanan hareket, 2005 yılında gerçekleşecek olan seçimlerde Hüsnü Mübarek'in tekrar aday olmasına karşı çıkararak binlerce kişinin katıldığı protesto gösterisi düzenlemiştir.⁴⁴³ Kesintisiz bir şekilde rejim karşıtı tutumunu devam ettiren hareket, 25 Ocak'ta başlayan protestolara hem entelektüel hem de genç üyeleriyle destek vermiştir. Özellikle medya temsilcileri, doktorlar ve avukatlar gibi kamuoyunun önde gelen kişilerinin desteğini arkasına alarak devrim sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir.⁴⁴⁴

HALİD SAİD HAREKETİ: İskenderiye'de 2010 yılında Halid Said isimli gencin polisler tarafından dövülerek öldürülmesi büyük tepkilere yol açmış ve İskenderiye'de başlayan gösteriler kısa zamanda ülke geneline yayılmıştır.⁴⁴⁵ Polis, Said'in uyuşturucu kullandığı için öldüğünü iddia etse de arkadaşlarının Said'in cesedinin fotoğrafını internette yayınlamaları üzerine ölüm sebebinin işkence olduğu ortaya çıkmıştır. Olaydan etkilenen Google yöneticisi Kahireli Wael Ghonimi, "El-Shaed" (şehit) takma adıyla Facebook'ta "Hepimiz Halid Said'iz" adlı bir sayfa açmıştır.⁴⁴⁶ Sayfada ilk başlarda Said'in ölümü ile ilgili paylaşımlar yapılırsa da ilerleyen süreçte polislerin sert müdahaleleri, demokratik olmayan uygulamalar gibi konularda paylaşımlar yapılmıştır. Bu şekilde adını kısa sürede duyuran hareket, sosyal medya üzerinden örgütlenerek rejim karşıtı birçok protesto gösterisi düzenlemiştir.⁴⁴⁷ 25 Ocak ayaklanmaları başladıktan kısa süre sonra İskenderiye'de Mübarek taraftarı kişilerin rejim karşıtı protestoculara saldırması üzerine sosyal

⁴⁴⁰ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.332-333.

⁴⁴¹ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.197.

⁴⁴² Cemal Kazak, *Devrimden Darbeye: Müslüman Kardeşler'in İktidar Tecrübesi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018, s.51.

⁴⁴³ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.75

⁴⁴⁴ İsmail Numan Telci, "Mısır 2011", Kemal İnat, Muhittin Ataman, (ed.), *Ortadoğu Yıllığı:2011*, Açılım Kitap, 2012, s.213- 256, s.222.

⁴⁴⁵ Kazak, **a.g.e.**, s.53.

⁴⁴⁶ Abbasov, **a.g.e.**, s.95-96.

⁴⁴⁷ Veysel Ayhan ve Nazlı Ayhan, *Mısır Devriminin Ayak Sesleri: Bir Devrin Sonu mu? Raporu*, ORSAM Yayınları, Ankara, 2011, s.18.

medya aracılığıyla⁴⁴⁸ Halid Said'ler ölmesin çağrısı yapan hareket, halkı meydanlara toplayarak devrim sürecinde etkili bir rol üstlenmiştir.⁴⁴⁹

DEĞİŞİM İÇİN ULUSAL BİRLİK HAREKETİ: Atom Enerjisi Kurumu eski Başkanı Muhammed El-Baradei tarafından 2010 yılında hayata geçirilmiştir.⁴⁵⁰ Rejim karşıtı olan hareketin amacı, seçimlerin şeffaf ve bağımsız bir şekilde yapılarak demokratik bir yönetime geçilmesidir. Bu çerçevede Mübarek'in istifa etmesi ve oğlunun iktidara gelmemesi için büyük çaba sarf etmiştir.⁴⁵¹ 25 Ocak ayaklanmalarında "1 Milyon Mısırlıya Mektup" adlı bir kampanya başlatarak rejim karşıtı protestolara katılmak üzere halkı sokaklara davet etmiştir.⁴⁵²

DEVİRİMCİ SOSYALİSTLER: 1991 yılında grev yapan işçilere destek olmak amacıyla kurulan hareket, rejim karşıtı tutumu ile ön plana çıkmıştır.⁴⁵³ 2002 yılında Kahire'de Sosyalist Çalışmalar Merkezi kurarak daha kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur. 25 Ocak devriminde meydanlara çıkan ilk gruplar arasında yer alan Devrimci Sosyalistler, gelir dağılımındaki eşitsizlik, işçi sınıfının kötü çalışma şartları ve işçi haklarındaki eksiklikler çerçevesinde Mübarek rejimine ağır eleştiriler getirerek ön saffalarda yer almıştır.⁴⁵⁴

SELEFİLER: Mısır'ın toplumsal ve dinsel yapısının önde gelen gruplarından birisi olan Selefilere, MKÖ'den farklı olarak siyaseten organize bir oluşum sergilememektedir. Müslüman Kardeşler, 1950'lerden bu yana Mısır siyasetinde var olmuş ve rejim karşıtı tutumunu korumuştur. Selefilere ise, daha çok dini ve sosyal aktivitelere yoğunlaşmış ve siyasete karşı mesafeli durmuşlardır.⁴⁵⁵

Homojen bir yapıya sahip olmayan Selefi hareketi, dört farklı gruba ayırmak mümkündür. Gelenekselcilerin en belirgin özelliği apolitik olmalıdır. Politikaya karışmama temel ilkeleridir. Bununla birlikte "iktidardaki kişiye itaat" etmek İslami bir şart olarak görülmektedir. İlimcilerin birincil hedefi ise, İslam'ın eğitim ve tebliğ yoluyla yaygınlaştırılmasıdır. Aynı zamanda Selefi Davet diye de anılan bu grup siyasete katılıma karşı olsa bile, siyaset kurumunun meşruiyetini kabul etmiş ve şartların oluşması durumunda siyasete başvurulabileceği ilkesini benimsemiştir. 25 Ocak devrimi sonrasında grup, diğer selefi gruplardan da katılımlarla Nur Partisi'ni

⁴⁴⁸ Kazak, **a.g.e.**, s.54.

⁴⁴⁹ Karaatlı, **a.g.e.**, s.235

⁴⁵⁰ Telci, **a.g.m.**, 2012, s.233.

⁴⁵¹ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.93.

⁴⁵² Telci, **a.g.m.**, 2012, s.223.

⁴⁵³ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.96.

⁴⁵⁴ Telci, **a.g.m.**, 2012, s.233.

⁴⁵⁵ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.251-252.

kurmuştur. Politik selefler ise, gerçekleştirdiği faaliyetlerde siyasi yöntemleri kullanır. Bu anlamda MKÖ'ye daha çok benzeyen gruptur. Bu gruba göre siyaset İslami değerlere ve ideallere ulaşmak için önemli bir araçtır. Son olarak Selefi hareketin en dikkat çeken grubu olan Cihadistler, İslami devlete ulaşmak için kullanabilecek tek metodun silahlı mücadele olduğunu savunmaktadırlar.⁴⁵⁶

25 Ocak devrim hareketinde Selefi hareketin önde gelen isimleri nasıl bir tutum sergileyecekleri konusunda anlaşamamıştır. Bunun sebebi, iktidardaki kişiye itaat etme ilkesinin ve apolitik tutumun hareketin farklı gruplarına mensup karar vericiler için birer ilke olarak kabul edilmesiydi. Dolayısıyla Mübarek'e karşı ayaklanmaların İslam ilkeleriyle örtüşmeyeceği düşünüldüğünden Seleflerin büyük bir kısmı ilk zamanlarda devrim hareketine katılmamıştır. İlerleyen süreçte ise Selefi hareket içindeki bazı gruplar protesto gösterilerinde yer almaya başlamıştır. Nur Partisinin tabanını oluşturan Selefi Davet ve gelenekselciler ise Mübarek karşıtı protesto gösterilerine katılmamıştır.⁴⁵⁷ Mübarek döneminde eylemleri oldukça kısıtlı olan Selefler, Mübarek'in yıkılmasının ardından siyasi baskılardan kurtularak görünür bir hale gelmiş ve gelenekselciler dışındaki tüm gruplar siyaset kurumu içerisinde faaliyet göstermeye başlamıştır.⁴⁵⁸

KIPTİLER: Mısır nüfusunun yaklaşık yüzde %10'unu oluşturan Kıptiler, (Hıristiyan Araplar) yıllarca ayrımcılığa ve baskıya maruz kalmalarına rağmen Kıpti Kilisesi siyasal anlamda rejimle arasını iyi tutmaya özen göstermiştir. Enver Sedat döneminde ev hapsine atılan Papa III. Şenuda, Hüsnü Mübarek tarafından affedilince rejime olan desteğini başlatmıştır. Bu destek karşısında Mübarek, Kıpti iş adamlarına önemli ayrıcalıklar tanımış ve ülkede birçok Kıpti Kilisesi inşa edilmiştir. Ayrıca Mübarek'in izlediği seküler politikalar, Müslüman Kardeşleri ve diğer İslami hareketleri siyasetten uzaklaştırmayı hedeflediğinden dolayı Kıpti Kilisesi, Mübarek rejimine verdiği desteği arttırmıştır.⁴⁵⁹ 25 Ocak devrimi sırasında Kıpti Kilisesi'nin lideri Papa III. Şenuda, İslami hareketlerin yönetime el koymasından endişe duyduğu için rejime desteğini dile getirerek protestocuların eylemlerini bitirmelerini istemiştir.⁴⁶⁰ Buna karşın birçok Kıpti eylemci liderlerinden farklı bir siyasi görüşe sahip olabileceklerini söyleyerek Mübarek karşıtı protesto gösterilerine destek vermişlerdir.⁴⁶¹

⁴⁵⁶ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.252-254.

⁴⁵⁷ Telci, **a.g.e.**,2013, s.252.

⁴⁵⁸ Telci, **a.g.e.**,2013, s.256.

⁴⁵⁹ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.191-192.

⁴⁶⁰ Telci, **a.g.m.**, 2012, s.225.

⁴⁶¹ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.191-193.

MÜSLÜMAN KARDEŞLER ÖRGÜTÜ: Ülkenin en eski ve en güçlü örgütü olan Müslüman Kardeşler, uzun yıllar iktidarların baskısına maruz kalmış ve politik sürece dâhil olmaları engellenmiştir.⁴⁶² Nasır'a 1954 yılında gerçekleştirilen suikasttan sorumlu tutulan örgütün birçok üyesi tutuklanmış, bazı üyeleri ise toplama kamplarına gönderilmiş ve işkencelere maruz kalmıştır. Nasır döneminde uygulanan bu baskı Enver Sedat döneminde kısmen azaltılarak örgüt üyeleri serbest bırakılmış ve yasadışı konumu değiştirilmese de varlığını devam ettirmesine müsaade edilmiştir. Örgütün mevcut pozisyonu, Mübarek iktidara gelince de devam etmiştir. Bütün bu baskılara ve engellemelere rağmen üye sayısını arttırmayı başaran örgüt giderek güçlenmiştir.⁴⁶³ Siyasal yaşama dâhil olmak isteyen Müslüman Kardeşler, 2005 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimlerine bağımsız adaylarla katılarak 88 milletvekili parlamentoya göndermeyi başarmıştır. Ancak Müslüman Kardeşlerin bu başarısı Mübarek rejimini tedirgin etmiş ve 2010 yılında örgütün birçok üyesi tutuklanmıştır. Bu şartlar altında 2010 yılındaki parlamento seçimlerine katılan Müslüman Kardeşler, sadece bir sandalye kazanabilmiştir.⁴⁶⁴

Tüm bu yaşanan sürecin ardından patlak veren 25 Ocak ayaklanmalarında Müslüman Kardeşler, geçmişte yaşadığı acı deneyimler yüzünden protesto gösterilerine karşı temkinli davranmıştır.⁴⁶⁵ Örgüt, protesto gösterilerinde arka planda kalarak birçok farklı kesimden oluşan Mübarek karşıtı protestoların 'İslamcı Devrim' olarak sunulmasının önüne geçmiştir.⁴⁶⁶ Zira İçişleri Bakanı protesto gösterileri başladığında olayın sorumlusu olarak Müslüman Kardeşleri göstermiştir.⁴⁶⁷ Protesto gösterileri alevlenince Mübarek'in gitme ihtimalinin yükseldiğini fark eden örgüt, 28 Ocak'ta mensuplarına protestolara katılabileceklerini söyleyerek orta bir yol izlemiştir.⁴⁶⁸ Bu kapsamda yüzlerce örgüt üyesi meydanlara inerek devrimin gerçekleşmesine katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, El-Baradei ile (Değişim İçin Ulusal Birlik Kurucusu) ittifak kuran Müslüman Kardeşlerin bu hareketi, destek vekâletinin Baradei'ye verilmesi olarak yorumlanmıştır. Sonuç olarak Müslüman Kardeşler, 25 Ocak devriminin başarılı olmasına katkı sağladıysa da bu süreçte doğrudan rol oynamamıştır.⁴⁶⁹

⁴⁶² Kazak, **a.g.e.**, s.71.

⁴⁶³ Bölme vd., **a.g.m.**, s.21.

⁴⁶⁴ Telci, **a.g.m.**, 2012, s.223.

⁴⁶⁵ Kazak, **a.g.e.**, s.71.

⁴⁶⁶ Bölme vd., **a.g.m.**, s.22.

⁴⁶⁷ Kazak, **a.g.e.**, s.72.

⁴⁶⁸ Pargeter, **a.g.e.**, s.178.

⁴⁶⁹ Koçak, **a.g.m.**, s.27.

ORDU: Devrim sürecinde değişimin yönünün belirlenmesinde en büyük role sahip olan Mısır Ordusunun, ülkenin geleceğinde bu denli söz hakkına sahip olmasının yegâne sebebi, 1952 darbesinden sonra iktidara gelen üç liderinde asker kökenli olmasıdır. Nasır'la birlikte başlayan Sedat ve Mübarek'le devam eden dönemlerin hepsinde ordu siyasetin ana aktörü olmuştur.⁴⁷⁰ 25 Ocak ayaklanmaları başladığında Mübarek, polis gücüyle protestocularla mücadele ederek ayaklanmaları bastırmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Mübarek, orduya protestoculara karşı güç kullanma emri vermiş ve ordunun operasyonlar merkezini ziyaret etmiştir.⁴⁷¹ Fakat Mısır Ordusu, protestoların altıncı gününde devlet televizyonundan şu bildiriye yayınlamıştır: "*Silahlı kuvvetler bizim yüce halkımızın üstüne güç kullanmayacaktır. Sizin taleplerinizin meşruiyetinin farkında olan, vatani ve milleti koruma sorumluluğunu üstlenmekte hevesli olan silahlı kuvvetleriniz, barışçıl yollu ifade özgürlüğünün herkes tarafından garanti edildiğini kabul eder.*"⁴⁷²

Ordunun bu yaklaşımı neticesinde meydanlardaki kalabalık daha da artmış ve Mübarek'in iktidarı terk etmesi için yapılan protestolar hız kazanmıştır. Bunun üzerine 1 Şubat günü açıklama yapan Mübarek, vatana hizmette bulunmuş bir asker olduğuna vurgu yaparak Mısır Ordusunu kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Ancak kendi kararlarını uygulamakta ısrarcı olan Mısır Ordusu, protestoculara müdahale etmemiş, hatta protestocuların iktidar partisinin merkez binasını yakmasına, sokağa çıkma yasağı olmasına rağmen halkın meydanlarda toplanmasına sessiz kalmıştır.⁴⁷³ Kendisini devletin sahibi olarak gören ordu, rejimin ve protestocuların tarafını tutmayarak kamuoyu nezdinde ki saygınlığını arttırmıştır.⁴⁷⁴

Zoltan Barany'e göre, ordu'nun Mübarek rejiminin arkasında durmamasının 4 temel nedeni bulunmaktadır.⁴⁷⁵

- Mübarek'in yerine geçme ihtimali olan oğlu Cemal'in Cumhurbaşkanlığı ve dolayısıyla başkomutanlık makamına gelmesini istememesi,
- Rejimin siyasi ve ekonomik başarısızlıklarının sebep olduğu sosyal huzursuzluktan endişe duyması,
- Rejimin giderek bir polis devletine dönüşmesinden rahatsız olması,
- Ordunun önemli kısmını oluşturan erlerin, üstlerinin protestoculara karşı silah kullanma emrine itaat etmeme ihtimali.

⁴⁷⁰ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.123.

⁴⁷¹ Ayhan ve Ayhan, **a.g.e.**, s.14-15.

⁴⁷² Kazak, **a.g.e.**, s.75.

⁴⁷³ Kazak, **a.g.e.**, s.75-76.

⁴⁷⁴ Bilgin, **a.g.e.**, s.180.

⁴⁷⁵ Zoltan Barany, **Comparing the Arab Revolts- The Role of the Military**, Baltimore, 2011; aktaran Bilgin, **a.g.e.**, s.181.

Barany, ordunun Mübarek'in arkasında durmasını iç nedenler üzerinden değerlendirmiş ancak dış nedenlere yer vermemiştir. Aslında ordunun tutumunun belirleyicilerinden biri ABD'nin Mübarek'in görevi bırakması yönündeki tavrıdır. ABD, İsrail'in güvenliği için Mısır'da bir çatışma ortamının oluşmasını istemezken, Mısır Ordusu da ABD ile olan ekonomik ilişkilerini devam ettirmek istemiştir. Dolayısıyla ABD ve Mısır Ordusunun ortak çıkarları ordunun tutumunu doğrudan etkilemiştir.⁴⁷⁶ Sonuç olarak, ordunun Mübarek'in yanında yer almaması ve protestoculara müdahalede bulunmaması devrimin başarıya ulaşmasında önemli bir etken olmuştur.⁴⁷⁷ Bilgin, ordunun Mısır devriminde ki tutumunu şu şekilde yorumlamıştır: *“Eğer ordu Mübarek iktidarına destek olmayı seçseydi ülkenin büyük bir kaosla karşı karşıya kalması olası bir ihtimaldi. Ancak ordu, Mübarek'in yanında yer almayarak ülkedeki güçlü pozisyonunu korumuştur. Dolayısıyla ordu, Mübarek rejiminin değil devletin ve kendisinin çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.”*⁴⁷⁸ Dolayısıyla 25 Ocak devrimi karşısında özerk bir yapıya sahip olan ordu, realist teori ışığında hareket ederek kendi gücünü ve çıkarlarını korumayı tercih etmiştir.

3.2.3. Devrim Sürecinde Dış Aktörler

Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan devrim süreci, birçok dış aktör için beklenmedik bir anda gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Türkiye gibi bölgesel aktörlerle birlikte ABD, Rusya, İsrail, İngiltere, Avrupa Birliği (AB) gibi küresel aktörler Mısır'da bir anda ortaya çıkan devrim hareketi karşısında temkinli bir tavır sergilemek durumunda kalmışlardır.⁴⁷⁹

SUUDİ ARABİSTAN: Orta Doğu coğrafyasında başlayan Arap Baharı sürecinden endişe duyan Suudi Arabistan, halk ayaklanmalarının ülkelerine yayılmaması için büyük çaba sarf etmiştir. Mısır'da 25 Ocak'ta başlayan Mübarek karşıtı ayaklanmalara yönelik olarak Suudi Arabistan protesto gösterilerini kınarken, Mübarek'e olan desteğini her fırsatta dile getirmiştir. Mısır'daki protestoların kısa sürede alevlenmesi üzerine Suudi Arabistan, protestocuları ülkede kaos ve istikrarsızlık durumu yaratmayı hedefleyen gruplar olarak nitelendirmiş ve protesto gösterilerinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Suudi Arabistan diğer taraftan da diplomatik temaslarda bulunarak Mübarek iktidarı için destek aramıştır.⁴⁸⁰ Bu kapsamda Suudi Arabistan Kralı Abdullah, 29 Ocak'ta ABD Devlet Başkanı Obama

⁴⁷⁶ Bilgin, *a.g.e.*, s.181.

⁴⁷⁷ Koçak, *a.g.m.*, s.32-33

⁴⁷⁸ Bilgin, *a.g.e.*, s.180-184.

⁴⁷⁹ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.125-126.

⁴⁸⁰ Telci, *a.g.e.*, 2013, s.273-274.

ile yaptığı görüşmede, “Mübarek’in ülkedeki geçiş sürecinde görevinin başında olması gerektiğini ve Mısır’a yıllık 1,5 milyar dolar yardım yapabileceklerini” belirtmiştir.⁴⁸¹ Suudi Arabistan’ın, Mübarek rejiminin yıkılmamasını istemesindeki etkenlerden biri, Mısır’ın ABD politikalarına bağlı kalarak Orta Doğu coğrafyasında kendisine karşı bir muhalif güç olmasını istememesidir. Böylece Suudi Arabistan bölgede kendi politikalarını daha kolay uygulayabilecek ve kendi çıkarlarını daha fazla koruyabilecektir. Bir diğer etken ise Mübarek’ten sonra Müslüman Kardeşlerin iktidar olması durumunda Suudi Arabistan’ın tüm Orta Doğu bölgesine yaymak istediği Vahhabi ekolünün Mısır’a yayılmasının mümkün olamayacağı endişesidir.⁴⁸²

TÜRKİYE: Mısır’da başlayan devrim hareketi karşısında Türkiye’nin tutumuna değinmeden önce devrim öncesi Mısır’daki Türkiye algısına ve Türkiye’nin model ülke olma konusu bağlamında yaşanan tartışmalara değinmek konuyu daha iyi kavrayabilmek adına yararlı olacaktır. Türkiye modeli, Arap Dünyası’nda ilk olarak Cumhuriyet döneminde gündeme gelmiş fakat daha sonra Türkiye’nin model olması şeklindeki algı Mısır’da çok talep görmemiş ve iki ülke Soğuk Savaş’ın başlaması ile birlikte farklı kamplara yönelmişlerdir. Bu süre zarfında Türkiye, Arap Dünyası’nın liderliğini üstlenmeye çalışan Mısır ile yarış içine girmiştir. 1970’lere kadar devam eden bu durum Sedat’ın yüzünü Batı’ya çevirmesiyle kısmen de olsa etkisini yitirmiştir. Ancak Sedat ve Mübarek dönemlerinde siyasi ve ekonomik alanda zayıflayan Mısır, bölgedeki liderlik rekabetinde güçsüz kalmıştır. Türkiye ise 1980’lerden itibaren gerçekleştirdiği ekonomik ve siyasi gelişmelerle bölgede etkin pozisyon almaya başlamıştır. 2002 yılında Türkiye’de İslami eğilimli Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti), seçimle başa gelmesi Orta Doğu coğrafyasında büyük ilgi uyandırmıştır.⁴⁸³

İlerleyen süreçlerde AK Parti’nin başarısını arttırması, bölge ülkelerinde Türkiye’nin artık model alınabileceği fikrini oluşturmuştur. Bölgede yaşanan modellik tartışması, 11 Eylül saldırılarından sonra bölgede demokratikleşmeyi teşvik ederek radikal İslam’ı engellemek isteyen ABD’nin Büyük Orta Doğu Projesi ile daha da alevlenmiştir. Bu kapsamda AK Parti’nin radikal İslamcı akımlara karşı model alınabileceği tartışılmış ve Arap kamuoyu, AK Parti’yi batı yanlısı ve ABD çizgisinde ilerleyen bir ülke olarak göstermiştir. Bu süreçte MKÖ de AK Parti’yi ABD’nin model olarak bölgeye yönelik zorlaması olarak değerlendirmiştir. Ancak AK Parti’nin 2007

⁴⁸¹ The Economic Times, “Saudi Arabia Threatens To Prop Up Mubarak: Report”, <https://m.economictimes.com/news/politics-and-nation/saudi-arabia-threatens-to-prop-up-mubarak-report/articleshow/7469098.cms> (Erişim tarihi: 27.02.2020).

⁴⁸² Telci, **a.g.e.**, 2013, s.273-274.

⁴⁸³ Ahmet Uysal, Devrim Öncesi Mısır’da Türkiye Algısı (2005-2010)”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, 2011, Cilt:6, 139-170, s.149.

seçimlerinden başarıyla çıkması Türkiye'ye yönelik Orta Doğu'daki algılamaların değişmesini sağlamıştır. Özellikle 2008 yılındaki İsrail Gazze saldırısına Türkiye'nin sert tepki göstermesi ve 2009 yılında yaşanan Davos Krizi sonrasında Arap halkı arasında AK Parti'nin samimi olduğu düşüncesi oluşmuştur. İlerleyen süreçte Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasına yönelik yeni açılımlarda bulunması memnuniyetle karşılanmıştır.⁴⁸⁴ Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde ve Mısır'da kendini gösterme çabalarına atfen Mısır, 2010 yılında tarih ders kitaplarında bulunan 'Osmanlı'nın Mısır'ı Fethi' konusunu 'Osmanlı'nın Mısır'ı İstilas'ı olarak değiştirmiştir.⁴⁸⁵ Dolayısıyla demokrasi ve insan hakları konusunda eksiklikler yaşayan Mısır, İslam ve demokrasiyi bağdaştıran Türkiye'yi bir aday model haline getirmiştir.⁴⁸⁶

Mısır'da başlayan Mübarek rejimi karşıtı protesto gösterileri karşısındaki tavrını açıkça ortaya koyan Türkiye, demokrasi isteğiyle meydanlara inen Mısırlıları desteklemiştir.⁴⁸⁷ Türkiye'nin devrim hareketini desteklemesindeki en büyük etken Orta Doğu bölgesinde demokratik düzenin kurulması gerektiğine ve bunun Batı kontrolündeki baskı yönetimlerinin bitmesi ile gerçekleşebileceğine inanmasıdır.⁴⁸⁸ Recep Tayyip Erdoğan, 1 Şubat'ta gerçekleşen AK Parti grup toplantısında Hüsnü Mübarek yönetimine, "*halka gözünü kapatan yönetimler uzun ömürlü olamaz, halkın haykırışına insani taleplerine kulak verin, halktan gelen değişim arzusunun hiç tereddüt etmeden karşılayın*" çağrısında bulunmuştur.⁴⁸⁹ Erdoğan'ı devrim hareketi sürecinde diğer dünya liderlerinden ayıran özellik, Mısırlılara destek olması ve devrim hareketini açık bir şekilde desteklemesi olmuştur. Özellikle halkın meşru isteklerinin Mübarek tarafından karşılanması hususunda ısrarcı davranan Erdoğan, bu anlamda net bir duruş sergilemiştir. Mübarek'in bir sonraki seçimlerde aday olmayacağını açıklaması üzerine Erdoğan, Mısır halkının otoriter rejim altında yaşamak istemediğini ve Mübarek'in istifa etmekten başka çaresinin olmadığını ifade etmiştir. 25 Ocak devrimi sırasında Erdoğan'ın bu denli devrimci kitlelere destek olması, onu Arap dünyasında daha saygın bir konuma yükseltmiştir.⁴⁹⁰ Türkiye'nin devrim hareketine destek vermesi ve Erdoğan'ın bu yönde açıklamalar yapması

⁴⁸⁴ Uysal, *a.g.m.*, 149-150.

⁴⁸⁵ Fatih Fuat Tuncer, "Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası ve Ahmet Davutoğlu Söylemi: İmgeler ile Mısır ve Arap Baharı Tartışması", *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Sempozyumu*, Bildiriler, 27 Aralık 2013, Cilt:-, Akdeniz Üniversitesi Yayını, Antalya, 2013, s.110.

⁴⁸⁶ Uysal, *a.g.m.*, s.147.

⁴⁸⁷ Abbasov, *a.g.e.*, s.123.

⁴⁸⁸ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.137.

⁴⁸⁹ Yeni Şafak Gazetesi, "Erdoğan'dan Mübarek'e: Halkın Sesini Dinle", <https://www.yenisafak.com/politika/erdogandan-mubareke-halkinin-sesini-dinle-300918> (Erişim tarihi:27.02.2020).

⁴⁹⁰ Telci, *a.g.e.*, 2013, s.246-247.

Mübarek rejimi tarafından tepkiyle karşılanmış ve Mısır, Türkiye'nin tutumundan rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir.⁴⁹¹ Mübarek'in istifasından sonra Mısır'ı ziyarete giden Erdoğan, AK Parti modelini örnek almaya başlayan Müslüman Kardeşler üyeleri tarafından sevinçle karşılanmıştır. Erdoğan Mısır'da yaptığı konuşmada, Tahrir gençlerine yönelik olarak "Siz Mısır'ın fatihlerisiniz" ifadesini kullanmıştır.⁴⁹²

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ: 1971 yılında yedi emirliğin bir araya gelmesiyle kurulan BAE, ilk zamanlarında birçok Mısırlıya ev sahipliği yapmıştır. Bu Mısırlıların büyük bir kısmı Nasır'ın baskı politikalarından kaçan Müslüman Kardeşler mensuplarından oluşmaktaydı. BAE'nin özellikle eğitim alanında kayda değer bir role sahip olan Müslüman Kardeşler, ilerleyen süreçte ülkedeki en önemli sosyal ve siyasi hareketlerden İslah'ı kurmuşlardır. Müslüman Kardeşlerin etkisinin artmaya başladığını fark eden BAE, 2001 yılında ABD'ye yönelik yapılan terör saldırısına katılanların ikisinin vatandaşı olması nedeniyle İslami örgütlere karşı tutumunu değiştirmiştir. Siyasal İslami kendisine karşı tehdit olarak algılamaya başlayan BAE, MKÖ'nün etkin olamayacağı bir ortam oluşturarak Müslüman Kardeşlerin alanını daraltmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede 25 Ocak 2011'de başlayan devrim hareketi karşısında BAE, Mübarek rejiminin yıkılması durumunda yönetime MKÖ'nün gelmesinden endişelendiğinden dolayı Müslüman Kardeşleri siyasetten uzak tutmaya çalışan, Mübarek rejimine destek vermiştir. Hatta protesto gösterileri devam ederken Mısır'a resmi ziyaret gerçekleştiren tek ülke BAE olmuş ve bu kapsamda Mübarek'in iktidarı bırakmasından kısa bir süre önce BAE Dış İşleri Bakanı Mısır'a giderek Mübarek'e desteğini iletmıştır.⁴⁹³

KATAR: Körfez ülkeleri içinde 25 Ocak protestolarını destekleyen tek ülke Katar olmuştur. Müslüman Kardeşler ile uzun yıllardır iyi ilişkiler geliştiren Katar, kendilerine yakın gördükleri örgütün yönetime gelme ihtimalinden dolayı devrim sürecine sahip olduğu El-Cezire televizyon kanalı vasıtasıyla destek vermiştir. El-Cezire kanalı protesto gösterilerinin başladığı andan itibaren sürekli yayın yaparak bütün dünyaya Mısır'da yaşananları aktarmıştır. El-Cezire'nin Mübarek rejimi karşıtı hareketi ve protestocuları destekleyen yayın politikası, Mısırlıları sevindirirken Mübarek iktidarının tepkisini çekmiştir. Kısa süre sonra Mübarek rejimi, El-Cezire kanalını ülkenin uydusu olan Nilsat'tan çıkararak yayınlarını engellemeye çalışsa da El-Cezire kanalı farklı frekanslar aracılığıyla yayınlarına devam etmiştir. Kısacası,

⁴⁹¹ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.292.

⁴⁹² Tuncer, **a.g.e.**, s.111.

⁴⁹³ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.133-134.

Katar'ın devrim sürecindeki dış politikasını El-Cezire kanalı temsil etmiş ve protestoların başarıya ulaşmasında büyük bir rol oynamıştır.⁴⁹⁴

RUSYA: 25 Ocak gösterilerinin başlamasından itibaren dönemin Rusya Devlet Başkanı, Dimitri Medvedev, sürecin Mısır içinde çözülmesi gerektiğini dile getirerek Mısır'daki gelişmelere başka ülkelerin karışmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁹⁵ Bununla birlikte Medvedev'in Mübarek'in istifa etmemesi yönünde bir açıklama yapmaması ise dikkat çekmiştir. Rusya yönetiminin bu yönde açıklama yapmamasındaki nedenler arasında, Mübarek'in bölgedeki mevcut dengeyi koruması ve İslami grupların önüne geçmesi gibi Rusya'nın menfaatleriyle örtüşen politika izlemiş olması gösterilebilir. Bir başka neden ise, Mısır'da gerçekleşebilecek bir devrimin Rusya'nın ekonomik ve siyasal çıkarları olan Suriye'ye yayılarak Beşar Esad'ın devrilmesi ihtimalidir. Son olarak Rusya'nın, Mübarek'in istifası için açıklama yapmamasının arkasında, Müslüman Kardeşlerin iktidara gelerek Rusya'nın bölgesel çıkarlarını tehlikeye atacak bir rejim kurması ihtimali yatmaktadır. Özetle, Rusya'nın Mısır'daki devrim hareketine bakışı bölgesel çıkarlarının korunmasını sağlayacak düzenin devam etmesi yönünde olmuştur.⁴⁹⁶

İSRAİL: Mısır'daki devrim hareketinin doğrudan etkilerini görmesi en muhtemel ülke olan İsrail için, Mübarek yönetimi önemli bir avantajdı. Mısır'ın İsrail'in enerji ihtiyacını karşılaması ve Tel Aviv'in güvenliğini sağlaması İsrail için hayati önem taşımaktadır. Ayrıca İsrail, askeri caydırıcılığını ve ABD ile olan yakın ilişkilerini kullanarak Mısır'ı bölgede etkisiz kılmıştır. İsrail, tüm bu düzenin bozulmasından endişe duyduğu için Mısır'daki halk ayaklanmasından en fazla rahatsız olan ülke olmuştur.⁴⁹⁷ Bu yüzden Mısır'da başlayan devrim hareketi karşısında İsrail, nasıl bir politika izleyeceğinden emin olamamış ve devrim hareketi ile ilgili açıklama yapmamayı tercih etmiştir. Fakat Mübarek devrildikten sonra iktidara Müslüman Kardeşlerin gelmesinden ve ikinci bir İran'ın kurulacağından endişe duyan İsrail Başbakanı Netanyahu, protesto gösterileri devam ederken *"Bizim gerçek korkumuz, olayların arkasından İran'da olduğu gibi radikal İslamcı ve baskıcı bir rejimin ortaya çıkmasıdır. Mısır'daki kaos ortamında organize İslami bir grup ülkenin yönetimini ele geçirebilir"* şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Netanyahu bu açıklamayla yetinmeyerek dünya liderlerine *"ülkelerinin çıkarlarını korumak için Mübarek rejiminin görevde kalmasını sağlamaları gerektiği"* çağrısında

⁴⁹⁴ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.142-144.

⁴⁹⁵ Bölme vd., **a.g.m.**, s.38.

⁴⁹⁶ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.159-160.

⁴⁹⁷ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.162-163.

bulunmuştur. Kısacası, devrim hareketinin ilk günlerinde sessiz kalan İsrail yönetimi, daha sonra yaptığı açıklamalarla Mübarek'i desteklediğinin sinyalini vermiştir.⁴⁹⁸

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ: İsrail'in güvenliğinin sağlanması ve bölgedeki çıkarlarının korunması için Mısır'daki otoriter rejimi destekleyen ABD yönetimi, Camp David Anlaşması'ndan sonra Mısır'a her yıl 1,3 milyar dolar askeri yardımda bulunmuştur.⁴⁹⁹ Dolayısıyla Mısır'da 25 Ocak'ta başlayan protesto gösterileri karşısında ABD, temkinli bir tavır sergilemiştir. ABD Başkanı Barack Obama, hem Mübarek rejimini hem de devrimci kitlelere karşı mesafeyi koruyan açıklamalar yapmıştır. ABD yönetimi, devrim hareketinin ilk günlerinde Mübarek'i reformlar yapması konusunda desteklediğini belirtmiştir. Fakat bu açıklama protestocuların tepkisine yol açmış ve ABD'nin devrime yeteri kadar destek vermediğini vurgulamışlardır. Kısa bir süre sonra ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Mübarek yönetimine kesilen iletişim ağlarını tekrar açması ve halkın isteklerine karşılık vermesi çağrısında bulunmuştur. İlerleyen günlerde Clinton'ın, Mübarek'in görevi bırakmasının ülkede kargaşaya yol açacağını ifade etmesi devrimci kitleler tarafından tepki ile karşılanmış ve ABD yönetimini samimiyetsizlikle suçlamışlardır.⁵⁰⁰

Ülkede protestoların şiddetlenmesi üzerine devrim hareketinin silahlı çatışmaya dönüşmesinden endişe duymaya başlayan ABD, bölgesel müttefiki olan İsrail'in güvenliğinin korunması için Mübarek'in istifasını ve İstihbarat Başkanı Ömer Süleyman'ın* önderliğinde düzenli geçişin sağlanmasını talep etmiştir.⁵⁰¹ Mübarek'in istifa etmesi üzerine Obama, *"Çok az zamanlar vardır ki, tarihin yazıldığına şahit olma ayrıcalığını bize verir. Bu an işte onlardan birisidir. Mısır halkı konuştu ve seslerine kulak verildi"* diyerek devrimci kitleleri tebrik etmiştir.⁵⁰²

AVRUPA BİRLİĞİ: AB, Mısır'da beklenmedik bir anda başlayan devrim hareketi karşısındaki ilk tepkisini 27 Ocak'ta yaptığı açıklama ile göstermiştir. Devrim hareketinde verilen kayıplardan dolayı üzüntü içinde oldukları belirtilmiş ve gözaltına alınan protestocuların salınması için Mübarek'e çağrıda bulunulmuştur. Ancak

⁴⁹⁸ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.174-175.

⁴⁹⁹ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.148.

⁵⁰⁰ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.60.

*Hüsnü Mübarek'e yakın isimlerden biri olan ve ABD ile yakın ilişkiler sürdüren Ömer Süleyman yönetiminde düzenli geçiş sürecinin başlatılması Mübarek düzeninin tamamen aynı şekilde devam edeceği anlamına gelmektedir. (Telci, **a.g.e.**, 2017, s. 150)

⁵⁰¹ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.150.

⁵⁰² Cumhuriyet Gazetesi, "Obama'dan ilk tepki", <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/obamadan-ilk-tepki-221100> (Erişim tarihi:01.03.2020)

Mübarek'in istifa etmesine yönelik herhangi bir çağrı yapılmamıştır.⁵⁰³ Kısa süre sonra AB Dış ilişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton, Mübarek yönetimine Mısır halkının isteklerinin dikkate alınması, demokratik girişimlerde bulunması ve reformlar yapması tavsiyesinde bulunmuş fakat yine Mübarek ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.⁵⁰⁴ İlerleyen günlerden Ashton, tekrar bir açıklama yaparak, Mısır'ın düzenli bir geçiş sürecinden geçmesi gerektiğini ve bu süreçte Mısır'ın yanında olacaklarını belirtmiştir. Bu noktada aslında AB'nin olaylar karşısındaki tutumunun yüzeysel olduğunu söylemek mümkündür. Mübarek iktidarının otoriter olduğu, insan hak ve özgürlüklerini görmezden geldiği ve reform yapmayacağı bilinmesine rağmen Ashton'un açıklamaları, AB'nin Mübarek'in görevine devam etmesi ihtimalini de göz ardı etmediğini göstermektedir.

Devrim hareketi devam ederken AB üyesi ülkeler kendi tepkilerini de yaptıkları açıklamalarla göstermişlerdir. Bu süreçte Mübarek'e en açık desteği veren İtalyan Başbakanı Berlusconi,⁵⁰⁵ yaptığı açıklamada şu ifadeleri kullanmıştır: "*Umarım en bilge lider olarak görülen Devlet Başkanı Mübarek'ten bir kopma yaşamadan daha demokratik sisteme doğru bir dönüşüm yaşanır*" diyerek bir bakıma AB'nin olaya yönelik yaklaşımını ifade etmiştir.⁵⁰⁶ Fransa, İngiltere ve Almanya ise ortak bir açıklamayla, Mısır'daki olaylardan endişe duyduklarını ve düzenli bir geçiş sürecine girilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.⁵⁰⁷

3.3. 25 OCAK DEVRİMİ SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

Mısır Ordusu, üç hafta boyunca Tahrir Meydanı'nda devam eden gösteriler karşısında Mübarek'in artık yönetimde kalamayacağını ve mevcut statükonun sürdürülemeyeceğini fark etmiştir. Bunun üzerine 10 Şubat'ta Yüksek Askeri Konsey (YAK) ülkenin kontrolünü ele almış ve 11 Şubat'ta istifa etmek istemeyen Mübarek'i yönetimi bırakması için ikna etmiştir. Mübarek'in istifa etmesinin ardından Mısır, YAK Başkanı Muhammed Hüseyin Tantavi liderliğinde bir geçiş sürecine girmiştir. Böylece ordu, 1952 darbesinden sonra yeniden iktidarı devralmıştır.⁵⁰⁸ İlerleyen süreçte YAK'ın iktidarı devretmek için yavaş davranması, Mübarek dönemi atanan siyasetçilerin ön plana çıkması gibi sebepler halkın tekrar meydanlara çıkmasına

⁵⁰³ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.72.

⁵⁰⁴ Filiz Cicioğlu ve Yeşim Bayram, "Avrupa Birliği'nin Değerleri Çerçevesinde Ortadoğu Politikasını Anlamlandırmak: Mısır, Suriye ve Irak Örneği", **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi**, 2019, 327-360, s. 339.

⁵⁰⁵ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.72-73.

⁵⁰⁶ Hürriyet Gazetesi, "Berlusconi'den Hüsnü Mübarek'e Büyük Destek", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/berlusconiden-husnu-mubareke-buyuk-destek-16936639> (Erişim tarihi: 01.03.2020).

⁵⁰⁷ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.73-74.

⁵⁰⁸ Bilgin, **a.g.e.**, s.184-185.

neden olmuş ve bunun neticesinde YAK, Kasım 2011'de Mısır'da uzun soluklu bir seçim süreci başlatmıştır.⁵⁰⁹

3.3.1 Yüksek Askeri Konsey Dönemi

Mübarek'in istifasında sonra yönetime gelen YAK, bir bildiri yayınlayarak, 6 ay boyunca ya da seçimler yapılana kadar geçici olarak ülkeyi yöneteceğini ve halkın taleplerini göz ardı etmeyeceğini bu doğrultuda çalışacağını duyurmuştur.⁵¹⁰ Bununla birlikte Müslüman Kardeşler, siyasal yaşamda yer edinebilmek için orduyla birlikte Mübarek'in istifasından sonra devam eden protesto gösterilerini bitirmeleri için devrimci kitlelere çağrı yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda gösterileri yasaklayan ve yasaklara uymayanlar için bir yıl hapis cezası öngören bir yasa çıkarılmış ve protestolar bastırılmıştır.⁵¹¹ Öte yandan YAK'ın Mübarek tarafından atanan Başbakan Ahmet Şefik'in görevine devam edeceğini açıklaması Mısır halkının tepkisini çekmiş ve eski rejimle bağlantılı politikacıların görevde kalmalarını protesto etmişlerdir. Bu kapsamda hükümet üyelerinden bazıları değiştirilmiş; ancak bu girişim halk tarafından yeterli bulunmamıştır. Bunun üzerine YAK, Ahmet Şefik'i 3 Mart 2011'de başbakanlık görevinden istifa ettirmiştir. Ahmet Şefik'in yerine geçen İsam Şeref, halkın taleplerini dinleyerek kabineyi yenilemiştir.⁵¹²

Bu süre içinde YAK, Anayasa Değişikliği Komitesi oluşturmuş; cumhurbaşkanlığı seçimleri ile demokratik hak ve özgürlükleri kapsayan dokuz maddeye değişiklik getirecek bir çalışma yapmıştır. Bu düzenlemeler halkın beklediği yönde bir içeriğe sahip olsa da halkı tam olarak tatmin etmemiştir. Ayrıca değişiklikler cumhurbaşkanının güçlü bir mevki olacağı ve güçler dengesinin sağlanamayacağı gerekçesiyle muhalefet tarafından ciddi eleştirilere uğramıştır.⁵¹³ Bu noktada Mısır'daki en güçlü örgüt olan Müslüman Kardeşler, orduya destek vermeye devam etmiş ve anayasa değişikliği referandumunda halkı evet oyu vermeye ikna etmiştir.⁵¹⁴ Tüm bu gelişmeler sonucunda 19 Mart'ta gerçekleştirilen ve halkın yüzde 41'nin katılım gösterdiği referandumda değişiklikler % 77,2 oyla kabul edilmiştir.⁵¹⁵ Referandumdan çıkan bu sonuç karşısında muhalefet, ordu ve Müslüman Kardeşlerin gizli bir işbirliği içerisinde olduğunu ve Müslüman Kardeşlerin

⁵⁰⁹ Abdullah Sayın, "Mısır'da Yaşanan Demokrasi Paradoksu: 25 Ocak Devrimi'nden Darbeye", https://www.academia.edu/9033901/MISIR_DA_YA%C5%9EANAN_DEMOKRAS%C4%B0_PARADO_KSU_25_Ocak_Devrimi_nden_Darbeye (Erişim tarihi: 01.03.2020)

⁵¹⁰ Koçak, **a.g.m.**, s.33-34.

⁵¹¹ Erdem Demirtaş, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s.169.

⁵¹² Karaatlı, **a.g.e.**, s.235-236.

⁵¹³ Koçak, **a.g.m.**, s.34-35.

⁵¹⁴ Pargater, **a.g.e.**, s.187.

⁵¹⁵ Karaatlı, **a.g.e.**, s.236.

devrim sürecinden koparak ordu yanlısı bir tutum sergilediğini iddia etmiştir.⁵¹⁶ Anayasa değişikliğine rağmen YAK, 30 Mart 2011 tarihinde geçici Anayasa ilan ederek yasama yetkilerini Halk ve Şura Meclisi seçimlerinden sonra, yürütme yetkilerini ise Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra devredeceğini duyurmuştur.⁵¹⁷

Nisan ayında YAK, Ulusal Demokratik Parti'yi (UDP) kapatarak Ağustos ayında Mübarek'in yargılanacağını duyurmuş olsa da Mısır halkının talepleri sona ermemiş ve Tahrir Meydanı başta olmak üzere ülkenin dört bir yanında yeniden protesto gösterileri başlamıştır.⁵¹⁸ Bu protestolar sırasında halk, YAK'ın yönetimi biran önce sivillere devretmesini ve olağanüstü hal yasasının kaldırılmasını talep etmiştir.⁵¹⁹ Protesto gösterilerinin devam etmesi üzerine asker ve polis tarafından protestoculara müdahalede bulunulmuştur. Müdahale sırasında 70'e yakın kişi yaralanırken birçok kişide gösteri yasağını ihlal ettikleri gerekçesiyle askeri mahkemeye sevk edilmiştir. Bununla birlikte YAK, tepkilere neden olan müdahalenin kapatılan UDP üyelerince yapıldığını öne sürerek sorumluluğu üzerine almamıştır.⁵²⁰ Bu süre içinde Müslüman Kardeşler, siyasi parti başvurusunu YAK'ın onaylamasını garantilemek için onun suyuna gitmek zorunda olduğunu bildiğinden dolayı göstericilere uygulanan şiddete sessiz kalarak, ordunun isteği yönde hareket etmiş ve 30 Nisan 2011'de Hürriyet ve Adalet Partisini kurmayı başarmıştır.⁵²¹

Kasım ayında yönetim ve siyasi partiler arasında yürütülen seçim hazırlıkları ve anayasa ilkelerinin belirlenmesi çalışmasında anayasaya YAK'a dokunulmazlık maddesinin eklenmesi halkın gözünde YAK'ın yönetimi bırakmak istememesi şeklinde yorumlanmış ve 18 Kasım'da Tahrir Meydanı'nda toplanan binlerce kişi YAK'ın yönetimi bırakması için protesto gösterileri düzenlemiştir. Bu protestolarda 40 kişiye yakın sivil ölmüş, binlerce kişi ise tutuklanmıştır. Bu gelişmeler üzerine YAK, ölenler için üzgün olduğunu söylese de halkın öfkesi dinmemiştir. Bu kapsamda Başbakan İsam Şerif, 22 Kasım'da istifa etmiş yerine Kemal Genzuri atanmıştır. Ancak Mübarek döneminde başbakanlık yapan Kemal Genzuri'nin (1996-1999) ülkenin yeni başbakanı olması protestocuların öfkesini daha da artmıştır. Bunun üzerine açıklama yapan Genzuri, halkın her kesimini kapsayan bir kabine kuracağını söyleyerek halkın öfkesini dindirmeye çalışmıştır.⁵²²

⁵¹⁶ Pargater, *a.g.e.*, s.187.

⁵¹⁷ Bilgin, *a.g.e.*, s.191.

⁵¹⁸ Karaatlı, *a.g.e.*, s.236.

⁵¹⁹ Koçak, *a.g.m.*, s.35.

⁵²⁰ Güçtürk, *a.g.e.*, s.37.

⁵²¹ Pargeter, *a.g.e.*, s.187-189.

⁵²² Karaatlı, *a.g.e.*, s.237-238.

Devrim sonrasında Mısır'ın genel durumuna bakılırsa, siyasi arenada istikrarsızlığın devam ettiği, talep edilen reformların hayata geçirilmediği, YAK'ın devrim ruhuna aykırı davrandığı şeklindeki algının giderek arttığı görülmektedir.⁵²³ YAK'ın yönetimi devralmasından Kasım ayına kadar geçen süre de askeri mahkemelerde yaklaşık on iki bin sivil yargılanmıştır.⁵²⁴ Mısırlı blog yazarı Maikel Nabil Sanad'ın dediği gibi, "*Devrim diktatörden kurtulmayı başardı, ancak diktatörlük sürüyordu.*"⁵²⁵ İşte Mısır tarihinin ilk demokratik seçimleri bu şartlar altında başlamıştır.

3.3.2. Halk Meclisi ve Şura Meclis Seçimleri

Mısır, çok partili sisteme kısmen de olsa Enver Sedat döneminde geçmesine rağmen siyaset devlet tarafından yönetildiği için ülkede çok fazla siyasi parti kurulamamıştır. Bu nedenle ülke siyasetindeki birçok parti ancak devrim sonrası kurulabilmiştir.⁵²⁶ Bu kapsamda, MKÖ tarafından Hürriyet ve Adalet Partisi, Selefilere tarafından Nur Partisi, Ebu'l Âla Madi tarafından Yeni Vasat Partisi ve üç sol partinin birleşmesiyle Mısır Bloğu kurulmuştur. Bununla birlikte Mısır siyasetinde köklü bir geçmişe sahip olan Vefd Partisi, devrim sonrasında siyasal yaşama yeniden dâhil olmuştur.⁵²⁷

Mısır'da Halk Meclisi ve Şura Meclisi olmak üzere iki meclisli bir yapı mevcuttur. Yasa yapmadan sorumlu olan organ, Halk meclisi, danışma görevi yapan organ ise Şura Meclisi'dir. Halk Meclisi 508 üyeden oluşmakla birlikte üyeler 5 yıllığına seçilir ve 489 üyesi seçimle iş başına gelirken, 10 üyesi Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktaydı. Şura Meclisi'nin 270 üyesi ise altı yıllığına seçilmekle beraber 180 üyesi halk oylamasıyla, 90 üyesi ise Cumhurbaşkanı tarafından göreve getirilmekteydi.⁵²⁸ Mübarek'in istifasının ardından devrimci kitlelerin isteklerinin başında gelen Halk Meclisi seçimleri üç aşamalı olacak şekilde 28 Kasım 2011 ve 11 Ocak 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.⁵²⁹ Seçim sonuçlarında Müslüman Kardeşlerin kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi 235 milletvekili ile birinci çıkarken, Selefî grubun kurduğu Nur Partisi seçimlerde ikinci olmuştur.⁵³⁰ Aşağıdaki

⁵²³ Koçak, *a.g.m.*, s.36.

⁵²⁴ Bilgin, *a.g.e.*, s.185.

⁵²⁵ Güçtürk, *a.g.e.*, s.35.

⁵²⁶ Kazak, *a.g.e.*, s.86-87.

⁵²⁷ Karaatlı, *a.g.e.*, s.238-239.

⁵²⁸ Telci, *a.g.e.*, 2013, s.235-237.

⁵²⁹ Koçak, *a.g.m.*, s.37.

⁵³⁰ Kazak, *a.g.e.*, s.89.

tabloda yer alan sonuçlara göre, İslami eğilimli partilerin Meclis'te büyük oranda temsil hakkı elde ettiği görülmektedir.⁵³¹

Tablo-2 Halk Meclisi Seçim Sonuçları (28 Kasım 2011- 11 Ocak 2012)⁵³²

Siyasi Partiler	Vekil Sayısı	Oy Oranı (%)
Hürriyet ve Adalet Partisi	235	37,5
Nur Partisi	123	27,8
Yeni Vefd Partisi	38	9,2
Mısır Bloğu	34	8,8
Bağımsızlar	23	-
Vasat Partisi	10	3,7
Diğer Partiler	35	-
TOPLAM	498	100

Halk Meclisi'nin tamamlanmasının ardından, 29 Ocak ve 22 Şubat 2012 tarihleri arasında iki aşamalı olarak Şura Meclisi seçimleri gerçekleştirilmiştir. Seçim sonuçlarında 180 sandalyenin 105'ini Hürriyet ve Adalet Partisi kazanırken, Nur Partisi'nin 45 milletvekili meclise girmeyi başarmıştır.⁵³³ İslami partilerin Şura Meclisi seçimlerinden de başarıyla çıkması, muhalefeti ve orduyu iyice endişelendirmiştir. Muhalefet, İslami bir yapılanmanın tüm devlet yetkilerini ele geçirmesinden korkarken, ordu ise siyasi ve ekonomik alandaki ayrıcalıklı konumunun zarar görmesinden tedirgin olmuştur.⁵³⁴

Tablo-3 Şura Konseyi Seçim Sonuçları (29 Ocak 2012- 22 Şubat 2012)⁵³⁵

Siyasi Partiler	Vekil Sayısı	Oy Oranı (%)
Hürriyet ve Adalet Partisi	105	45,0
Nur Partisi	45	28,6
Yeni Vefd Partisi	14	8,4
Mısır Bloğu	8	5,4
Bağımsızlar	4	-
Diğer Partiler	4	2,8
TOPLAM	180	100

⁵³¹ Eğri, *a.g.e.*, s.123.

⁵³² Koçak, *a.g.m.*, s.37.

⁵³³ Telci, *a.g.e.*, 2013, s.235-237.

⁵³⁴ Abdullah Sayın, "Mısır'da Yaşanan Demokrasi Paradoksu: 25 Ocak Devrimi'nden Darbeye", https://www.academia.edu/9033901/MISIR_DA_YA%C5%9EANAN_DEMOKRAS%C4%B0_PARADO_KSU_25_Ocak_Devrimi_nden_Darbeye (Erişim tarihi: 06.03.2020)

⁵³⁵ Koçak, *a.g.e.*, s.38.

Seçimlerden sonra devrimden bu yana yasama yetkisine sahip olan YAK, bu yetkilerini meclise devretmiştir. Yeni seçilen meclis, 26 Şubat 2012 tarihinde yeni anayasayı hazırlamakla yükümlü olacak 100 kişilik Anayasa Komisyonunu kurmuştur. Mecliste İslamcı cephenin büyük çoğunluğu elde etmesinin bir sonucu olarak, Anayasa Komisyonu'nda Müslüman Kardeşlerin ve Nur Partisi'nin temsilcileri çoğunluğu oluşturmuştur. Bu durumdan rahatsız olan muhalefet partilerin temsilcileri komisyondan ayrılarak Mısır İdari Mahkemesi'ne komisyonun feshi için başvuruda bulunmuşlardır.⁵³⁶ Bu kapsamda mahkeme, 10 Nisan 2012'de anayasa komisyonunu askıya almıştır. Bu karara Müslüman Kardeşler ve Nur Partisi karşı çıksa da muhalefet partiler kararı memnuniyetle karşılamışlardır.⁵³⁷ 25 Ocak Devrimi'nin hedefine ulaşmasında büyük bir öneme sahip olan anayasa hazırlığı, komisyonun askıya alınması üzerine ertelenmiş ve YAK tarafından 30 Mart'ta ilan edilen geçici anayasanın geçerlilik süresi uzatılmıştır.⁵³⁸

3.3.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Mısır'da Halk ve Şura Meclisi seçimlerinin ardından sıra Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gelmiştir. 23-24 Mayıs 2012 tarihinde yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adayların %50'den fazla oy alamaması durumunda ikinci turun Haziran ayında gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine toplamda 13 aday katılmış ve ülkenin yeni Cumhurbaşkanı olabilmek için yarışmışlardır.⁵³⁹

Tablo-4 Mısır Cumhurbaşkanlığı İlk Tur Seçim Sonuçları (23-24 Mayıs 2012)⁵⁴⁰

ADAYLAR	PARTİ	OY ORANI (%)
Muhammed Mursi	Hürriyet ve Adalet Partisi	24,7
Ahmet Şefik	Bağımsız Aday	23,6
Hamdin Sabbahi	Onur Partisi	20,7
Abdülünim Ebu'l Fütuh	Bağımsız Aday	17,5
Amr Musa	Bağımsız Aday	11,1

Yukarı verilen tabloda da belirtildiği üzere Mayıs ayında yapılan seçimde Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi %24,7 oy alırken Mübarek döneminin başbakanlarından olan Ahmet Şefik %23,6 oy almış ve seçimler ikinci

⁵³⁶ Koçak, **a.g.m.**, s.38-39.

⁵³⁷ Eğri, **a.g.e.**, s.124.

⁵³⁸ Koçak, **a.g.m.**, s.39.

⁵³⁹ Karaatlı, **a.g.e.**, s.242.

⁵⁴⁰ Kazak, **a.g.e.**, s.111.

tura kalmıştır. Nasırcı söylemlere sahip olan milliyetçi aday Hamdin Sabbahi %20,7, Müslüman Kardeşler'den ayrılan Abdulmünim Ebu'l-Fütuh %17,5, Mübarek döneminin Dışişleri Bakanı olan Amr Musa %11,1 oy almıştır. Diğer adaylar ise %1'in altında oy almışlardır.⁵⁴¹

Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından Ahmet Şefik, Müslüman Kardeşlerin amacının İslam İmparatorluğu kurmak olduğunu ve Mısır'ı dini söylem ve kurallarla yönetmek istediklerini belirtmiştir. Müslüman Kardeşler ise Ahmet Şefik'in Mübarek rejimi yanlısı olduğunu ve seçilirse devrim hareketinin başarıya ulaşmayacağını ifade etmiştir.⁵⁴²

Öte yandan 7 Haziran 2012'de yeniden Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur.⁵⁴³ Ancak Anayasa Mahkemesi, seçimlere hile karıştırıldığını gerekçe göstererek 14 Haziran'da meclisi feshetmiştir. YAK, 17 Haziran'da yayınladığı bir bildiri ile 30 Mart tarihli geçici anayasasının bazı maddelerinde değişiklik yapmıştır. Bu kapsamda YAK, yetkilerini genişletmiş, seçilecek olan cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluk alanlarını kısıtlamıştır. Söz konusu bildiriye ek olarak aşağıdaki hususlar düzenlenmiştir.⁵⁴⁴

- Kurulan anayasa komisyonu görevini verilen süre zarfında bitiremediği takdirde yeni bir komisyon kuracağını, bu komisyonun üç ayda yeni anayasa hazırlayacağını ve 15 gün içerisinde halk oylamasına gidilecek,
- YAK, yeni Meclis kurulana kadar yasama erkini eline alacak,
- YAK onaylamadan Cumhurbaşkanı savaş kararı alamayacak,
- Yeni anayasa oluşturuluncaya kadar, orduyu ilgilendiren tüm yetkiler Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'na ait olacaktır.

Abdullah Aydoğan Kalabalık'a göre, Anayasa Mahkemesinin ve YAK'ın aldığı bu kararların ardında, seçimlerden başarıyla çıkan Müslüman Kardeşlerin yasama ve yürütme yetkisini ele geçirmesini engelleme düşüncesi yatmaktadır.⁵⁴⁵ Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turu yaşanan bu olayların gölgesinde 16-17 Haziran 2012 tarihinde gerçekleşmiştir. Mısır halkının %51,8'inin katılım gösterdiği

⁵⁴¹ Mısır Yüksek Seçim Komitesi, "2012 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Birinci Tur Sonuçları", <http://pres2012.elections.eg/round1-results> (Erişim tarihi:06.03.2020).

⁵⁴² Kazak, **a.g.e.**, s.111-112.

⁵⁴³ Abdulah Aydoğan Kalabalık, "5 Soru:Mısır'da Anayasal Gerilim", <https://www.setav.org/5-soru-misirda-anayasal-gerilim/> (Erişim tarihi:06.03.2020)

⁵⁴⁴ Koçak, **a.g.m.**, s.39.

⁵⁴⁵ Koçak, **a.g.m.**, s.40.

seçimlerde⁵⁴⁶ Mursi oyların %51,7'sini, Ahmet Şefik ise %48,3'sini almıştır.⁵⁴⁷ Muhammed Mursi ve Ahmet Şefik arasındaki oy oranlarının birbirine oldukça yakın olmasının temel sebepleri arasında şunları sayabiliriz;⁵⁴⁸

- 25 Ocak'ta başlayan devrim hareketinin başarıya ulaşmasını sağlayan devrimci kitleler arasındaki dayanışmanın son bulması
- MKÖ'nün diğer devrimci grupları sürecin dışına itmesi veya onlarda öyle bir izlenim bırakması
- Mübarek'in yıkılmasından sonra ülkede istikrarın ve güvenliğin sağlanamaması
- Kötü giden ülke ekonomisinde herhangi bir iyileşme olmaması
- Geçiş sürecinin uzun sürmesi neticesinde halkın umutsuzluğa kapılması
- Mübarek rejimi yanlılarının tekrar bir araya gelmesi

Dolayısıyla Mısır halkı, Mübarek rejiminin kalıntılarıyla uğraşırken, Mübarek sonrası iktidarın büyük kısmını oluşturan İslami eğilimli siyasi yönetimden de kaygı duymaktadır. Yapılan seçimler sonucundan çıkan oy oranına bakıldığında, Mısır halkının kararsız bir tutum sergilediği ifade edilebilir. Tüm bu gelişmeler dikkate alınarak, Mısır halkının MKÖ'ye şans vermeye çalıştığını söylemek mümkündür.⁵⁴⁹

Tablo-5 Mısır Cumhurbaşkanlığı İkinci Tur Seçim Sonuçları (16-17 Haziran 2012)⁵⁵⁰

ADAYLAR	PARTİ	OY ORANI (%)
Muhammed Mursi	Hürriyet ve Adalet Partisi	51,7
Ahmet Şefik	Bağımsız Aday	48,3

Mısır halkının MKÖ'yü desteklemesinin ana sebeplerinden biri, Mübarek'in baskıcı tavrına karşı hükümete yönelik insan hakları ve demokrasi üzerine yapılan eleştirilerin öncülüğü yapmasıdır. Bu konuda halkın gönlünü kazansa da Mübarek sonrasında halkın endişesi seçim sonuçlarına yansımıştır. Seçim sonuçları ülke içindeki ayrışmayı gözler önüne sermesi ve iktidara gelen MKÖ'yü bekleyen zor bir süreç olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁵⁵¹ Sonuç olarak, Mısır'ın demokratik yolla seçilen ilk Cumhurbaşkanı, Muhammed Mursi olmuştur. Mursi, seçimlerden sonra yaptığı konuşma da zaferini ilan etmiş ve tüm Mısır halkının

⁵⁴⁶ Karaatlı, **a.g.e.**, s.242-243.

⁵⁴⁷ Mısır Yüksek Seçim Komitesi, "2012 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri İkinci Tur Sonuçları", <http://pres2012.elections.eg/round2-results> (Erişim tarihi: 06.03.2020).

⁵⁴⁸ Abdullah Sayın, "Mısır'da Yaşanan Demokrasi Paradoksu: 25 Ocak Devrimi'nden Darbeye", https://www.academia.edu/9033901/MISIR_DA_YA%C5%9EANAN_DEMOKRAS%C4%B0_PARADO_KSU_25_Ocak_Devrimi_nden_Darbeye (Erişim tarihi: 06.03.2020)

⁵⁴⁹ Kazak, **a.g.e.**, s.119.

⁵⁵⁰ Kazak, **a.g.e.**, s.114.

⁵⁵¹ Kazak, **a.g.e.**, s.119

Cumhurbaşkanı olacağını söylemiştir.⁵⁵² Fakat YAK, geçici anayasada yaptığı düzenlemelere dayanarak Muhammed Mursi'ye yasama yetkisini devretmemiş ve konumunu daha da sağlamlaştırmıştır.⁵⁵³

3.4. MUHAMMED MURSI DÖNEMİ (2012-2013)

Muhammed Mursi, ilk siyasi deneyimini 2000-2005 yılları arasında yaşamıştır. Müslüman Kardeşlerin yasal olarak seçime girmesi mümkün olmadığı için meclise bağımsız siyasetçi olarak girmiş ve halk meclisi üyeliği yapmıştır. 25 Ocak 2011'de başlayan devrim hareketinin ardından MKÖ tarafından kurulan Hürriyet ve Adalet Partisi'nin başkanı olmuştur. Muhammed Mursi, 2012 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinden başarıyla çıkarak ülkenin ilk sivil Cumhurbaşkanı olmuştur.⁵⁵⁴ Ancak yetkileri elinden alınmış bir Cumhurbaşkanı olan Mursi'nin iktidarı uzun sürmemiştir. Mursi aleyhine ülkede başlayan protesto gösterileri sebebiyle 3 Temmuz 2013 tarihinde ordu yönetime el koymuş ve görevine son verilen Mursi'ye karşı kovuşturmalara başlanmıştır. Mursi'nin yaklaşık 1 yıl süren yönetiminde Mısır, iç ve dış politikada zorluklarla karşılaşmış ve çözüme kavuşamayan bu sorunlar Mursi'nin devrilmesine sebep olmuştur.⁵⁵⁵

3.4.1. Mursi Dönemi Mısır

Ülkenin ilk sivil Cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi, 30 Haziran 2012'de Anayasa Mahkemesi önünde cumhurbaşkanlığı yemini ederek resmi olarak göreve başlamıştır.⁵⁵⁶ Mursi iş başına geldikten sonra sivil asker ilişkilerini dengelemeye çalışmış ve bu kapsamda 9 Temmuz'da YAK'ın almış olduğu kararların gözden geçirilmesi için feshedilen halk meclisinin görevine dönmesini istemiştir.⁵⁵⁷ Ancak Mursi'nin ordunun gücünü dengelemeyi amaçlayan bu girişimi Anayasa mahkemesi ve YAK'ın engelli ile karşılaşmış ve bu karardan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu

⁵⁵² Kazak, *a.g.e.*, s.114.

⁵⁵³ Abdullah Sayın, "Mısır'da Yaşanan Demokrasi Paradoksu: 25 Ocak Devrimi'nden Darbeye", https://www.academia.edu/9033901/MISIR_DA_YA%C5%9EANAN_DEMOKRAS%C4%B0_PARADO_KSU_25_Ocak_Devrimi_nden_Darbeye (Erişim tarihi: 06.03.2020)

⁵⁵⁴ Yeni Akit Gazetesi, "Muhammed Mursi Kimdir?", https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Muhammed_Mursi (Erişim tarihi:12.03.2020)

⁵⁵⁵ Mansur Bakır, "Nasır'dan Sisi'ye Mısır-Rusya İlişkilerinin Tarihsel Bir Özeti", https://www.academia.edu/39519131/NASIRDAN_S%C4%B0S%C4%B0YE_MISIR-RUSYA_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0N%C4%B0N_TAR%C4%B0HSEL_B%C4%B0R_%C3%96ZET%C4%B0 (Erişim tarihi:12.03.2020)

⁵⁵⁶ Anadolu Ajansı, "Mursi'nin İktidardaki Bir Yılı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/mursinin-iktidardaki-bir-yili/145655> (Erişim tarihi: 12.03.2020)

⁵⁵⁷ Aljazeera, "Kronoloji: Mübarek Sonrası Mısır", <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-mubarek-sonrasi-misir> (Erişim tarihi: 12.03.2020)

olay Mursi'nin Mübarek rejiminin kalıntılarına karşı ilk başarısız deneyimi olmuştur.⁵⁵⁸

Öte yandan Mursi, Hişam Kandil'i Başbakan olarak, Mahmud Muhammed Mekki'yi ise Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığına atamış ve 2 Ağustos 2012'de Hişam Kandil hükümeti kurulmuştur.⁵⁵⁹ 12 Ağustos'ta bir kararname yayınlayan Mursi, YAK Başkanı ve aynı zamanda Savunma Bakanı olan Tantavi'yi ve Genelkurmay Başkanı Sami Enan'ı emekliye sevk etmiştir. Bu kapsamda Askeri İstihbarat Başkanı Abdülfettah el-Sisi ülkenin yeni Savunma Bakanı ve YAK Başkanı, Sedki Sohby ise Genelkurmay başkanı olmuştur.⁵⁶⁰

Bu gelişmelerle birlikte Haziran ayında oluşturulan 100 kişilik Anayasa Komisyonu, anayasa taslağını Ekim 2012'de tamamlamıştır. Fakat komisyona seçilen bazı üyeler İslamcılarının hâkim olduğu bir ortam oluştuğunu öne sürerek bir sonraki çalışmalara katılmamıştır. Bununla birlikte Hürriyet ve Adalet Partisi'nin anayasanın ikinci maddesini "İslam ilkeleri anayasanın temel ilkeleridir" şeklinde değiştirme önerisine Selefiler tepki göstererek "İlke" yerine "İslam şeriatı" ifadesinin eklenmesini istemiştir. Bunun neticesinde iki ifade bir araya getirilmiş ve "İslam şeriatı ilkeleri kanun koruyucudur" şeklinde düzenlenerek taslağa eklenmiştir. Bu durum İslami olmayan partilerin ve Kiptilerin tepkisine yol açmış ve siyasi gerilim artmıştır.⁵⁶¹

Mursi 22 Kasım'da muhalefetle arasındaki gerginliği iyice artıracak 6 maddelik bir kararname yayılmıştır. Bu kararnamedeki maddeler şu şekildedir;⁵⁶²

- Devrim sırasında işlenen suçlardan sorumlu olan eski rejim yetkileri yeniden yargılanacak,
- Cumhurbaşkanının göreve geldiği andan itibaren aldığı tüm kararlar yeni bir anayasa kabul edilip ve yeni bir halk meclisi seçilene kadar geçerli olacak, hiçbir şekilde dava edilemeyecek ve bu kanunlara yönelik açılan davalar iptal edilecek,

⁵⁵⁸ Abdullah Sayın, "Mısır'da Yaşanan Demokrasi Paradoksu: 25 Ocak Devrimi'nden Darbeye", https://www.academia.edu/9033901/MISIR_DA_YA%C5%9EANAN_DEMOKRAS%C4%B0_PARADO_KSU_25_Ocak_Devrimi_nden_Darbeye (Erişim tarihi: 12.03.2020)

⁵⁵⁹ Luiz Sanchez ve Ahmed Aboulenein, "Qandil Cabinet Presents Final List Of Nominess To be Sworn In", <https://www.dailynewssegyp.com/2012/08/02/qandil-cabinet-presents-final-list-of-nominees-to-be-sworn-in/> (Erişim tarihi: 12.03.2020)

⁵⁶⁰ Amerika'nın Sesi, "Mısır'da Generaller Görevden Alındı", <https://www.amerikaninsesi.com/a/misirda-generaller-gorevden-alindi/1484890.html> (Erişim tarihi: 12.03.2020)

⁵⁶¹ Ali Tandoğan, Arap Baharı Sürecinde Mısır, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2013, s.88 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

⁵⁶² Abdullah Aydoğan Kalabalık, *Mısır'da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı Raporu*, SETA Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19-20.

- Başsavcının, Cumhurbaşkanı tarafından 40 yaşından küçük olmaması şartıyla yargı üyeleri içinden dört yıllık süre için seçilecek ve bu kararın hemen uygulanacak,
- Yeni Anayasayı hazırlayacak olan Anayasa Komisyonu'nun (Kurucu Meclis) kuruluşu ile alakalı 30 Mart 2011 tarihli Anayasa bildirisinde "kurulduğu tarihten itibaren en geç 6 aylık süre içerisinde yeni anayasa taslağı hazırlanmış olmalıdır" maddesi "8 aylık süre" şeklinde değiştirilecek,
- Hiçbir yargı organı Kurucu Meclisi ve Şura Meclisini feshedemeyecek,
- Cumhurbaşkanı'nın devrimin amaçlarını korumak için gerekli önlemleri alması adına gereken yetki tanınacaktır.

Yayınlanan kararname, Mursi yanlıları tarafından devrimin güvence altına alınması şeklinde değerlendirilip sevinçle karşılanmıştır. Ancak muhalefet bu duruma tepki göstererek meydanlara akın etmeye başlamışlardır. Toplumsal baskıların artması üzerine Mursi, 8 Aralık 2012 tarihinde yeni bir kararname yayınlamıştır. Söz konusu kararnamedeki maddeler şu şekildedir,⁵⁶³

- 21 Kasım 2012 tarihinde yayınlanan kararname iptal edilmiştir.
- 25 Ocak 2011 ve 30 Haziran 2012 tarihleri arasında 25 Ocak devrimi çerçevesinde işlenen suçlar için soruşturma tekrar başlatılacak,
- 15 Aralık 2011'de gerçekleşecek olan halk oylamasında seçmelerin anayasa tasarisına onay vermemesi durumunda Cumhurbaşkanı en fazla üç ayın içinde 100 kişilik ve üyeleri seçimle belirlenen yeni bir anayasa komisyonu oluşturulması çağrısında bulunacak, Cumhurbaşkanıya anayasa taslağının verilmesinden en fazla 30 gün içinde halk oylaması yapılacaktır,
- Bu kararname ve anayasa hükmündeki kararnameler hiçbir yargı birimi tarafından iptal edilemez. Bu konuda açılan davalar durdurulur.

Diğer yandan, Anayasa Mahkemesi'nin meclisi dağıtma ihtimaline karşı hızlanan yeni anayasa hazırlama süreci komisyon üyelerinin bir kısmının istifasına rağmen devam etmiştir.⁵⁶⁴ Bu noktada ordu, yayınlanan kararnamelerden rahatsızlık duymuş ve devletin tamamen sivil hükümet kontrolüne geçeceği endişesine kapılmıştır. Dolayısıyla ordu ayrıcalıklı konumunu koruyabilmek için Anayasa Komisyonunda çoğunluğu elinde bulunduran Müslüman Kardeşler ve Selefilerle uzlaşmaya çalışmıştır.⁵⁶⁵ Halk oylamasının tehlikeye girmesinden endişe duyan Mursi, orduya bazı yekiler vermiş ve ordu ayrıcalıklı konumunu korumuştur. Anayasanın 197. Maddesi ordunun ekonomik faaliyetlerinden elde ettiği gelirleri de

⁵⁶³ Kalabalık, **a.g.e.**, s.20.

⁵⁶⁴ Koçak, **a.g.m.**, s.41.

⁵⁶⁵ Bilgin, **a.g.e.**, s.199.

dâhil ordu bütçesini devlet denetimi dışında tutmuş ve ordu bütçesi denetimi ulusal savunma konseyine bırakılmıştır. Ayrıca meclis, ordu ile ilgili yasaları karara bağlamadan önce ulusal savunma konseyine danışmak zorundadır ve savunma bakanı her zaman rütbeli subaylar arasından seçilecektir.⁵⁶⁶ Komisyon tarafından hazırlanan anayasa, 15 Aralık ve 22 Aralık 2012 tarihlerinde iki türlü gerçekleşecek olan halk oylamasına sunulmuştur.⁵⁶⁷ Katılım oranının %32 olduğu halk oylamasında %63,8 oranında çıkan evet oyu neticesinde 236 maddelik yeni anayasa kabul edilmiş ve Mursi'nin onayıyla yürürlüğe girmiştir.⁵⁶⁸

Mursi iktidara geldiğinde Tahrir meydanında halkın isteklerini gerçekleştireceğine, eşitsizliğin giderileceğine ve demokrasiyi getireceğine dair konuşmalar yapsa da 22 Kasım kararnamesini yayınlaması, illere İslamcı valiler ataması, yeni anayasanın şer'i yasalar içermesi, ülkedeki ekonomik istikrarın sağlanamaması ülkede siyasal gerilimi arttırmıştır. Bunun neticesinde İslamcılar ve seküler gruplar arasında çatışmalar başlamış ve Mübarek'in yıkılmasına yol açan devrim hareketinin yıl dönümünde yani 25 Ocak 2013'de meydanlarda toplanan Mısırlılar Mursi'nin istifa etmesini ve kurulacak teknokrat geçiş hükümetiyle erken seçime gidilmesini istemiştir. Ancak Mursi, halkın taleplerini önemsememiş ve Hişam Kandil hükümeti ile yoluna devam etmiştir.⁵⁶⁹

3.4.2. ASKERİ DARBE

Kasım ayına gelindiğinde Mısır'da iktidar ile muhalefet arasındaki kutuplaşma daha da netleşmiştir. Protesto gösterilerinin devam ettiği günlerde muhalefet, medyayı etkili bir şekilde kullanarak kamuoyunu önemli ölçüde manipüle etmeyi başarmıştır. Mısır medyasının önemli kısmı Mübarek döneminde devlet desteği ile zenginleşen iş adamlarının elinde olduğu için medya, muhalefeti "yücelten", iktidarı ise "şeytanlaştıran" bir kara propaganda kampanyası yürütmüştür. Öyle ki Mursi, gazete ve televizyon kanalarında "Faşist", "Diktatör", "Yeni Firavun" gibi kavramlarla nitelendirilmiş ve ülke de İslamcı iktidar korkusu oluşturulmaya çalışılmıştır.⁵⁷⁰ Bu gelişmelerin sonucunda Mübarek'in yıkılmasına yol açan 25 Ocak devriminin ikinci yıl dönümünde çatışmalar giderek daha da artmış ve bu kapsamda Mursi, "milli uzlaşma" çağrısı yapmak zorunda kalmıştır. Demokratik yolla seçilen Mursi'nin

⁵⁶⁶ Bilgin, *a.g.e.*, s.199.

⁵⁶⁷ İsmail Numan Telci, "Devrim Sonrası Mısır'da Güç Mücadelesi: İslamcı İktidar vs. Seküler Muhalefet" *Ortadoğu Analiz*, 2013, Cilt:5, 79-89, s.85.

⁵⁶⁸ Mısır Yüksek Seçim Komitesi, "2012 Anayasa Referandumunu Sonuçları", <https://referendum2012.elections.eg/results/referendum-results> (Erişim tarihi: 12.03.2020).

⁵⁶⁹ Karaatlı, *a.g.e.*, s.245.

⁵⁷⁰ Telci, *a.g.m.*, s.80.

yönetimden gitmesine imkân tanıyan hiçbir yasal mekanizmanın olmadığı ve böyle bir sonucun ancak kamu düzeninin bozulması halinde ordunun darbe yapmasıyla mümkün olacağını düşüncesinde olan muhalefet meydanlardan çekilmemiştir. Aynı zamanda Mursi'nin istifa etmesi için imza kampanyası başlatan muhalefet, halkı 30 Haziran günü düzenlenecek olan protesto gösterilerine davet etmiştir.⁵⁷¹

Mursi'nin iktidara gelişinin birinci yıldönümü olan 30 Haziran 2013 tarihinde Mursi karşıtı yapılacak protesto gösterilerinin öncesinde Abdülfettah el-Sisi, “*Ülke kontrol edilemez bir çatışma ortamına sürüklenirken ordu sesiz kalmayacak. Toplumda bir bölünmüşlük var ve bunun devamı Mısır devleti açısından bir tehlike*” diyerek darbenin sinyalini vermiştir.⁵⁷² Aynı gün Tahrir Meydanı'nda toplanan yüz binlerce Mısırlı, Mursi'nin istifasını talep etmiştir. 1 Temmuz günü protesto gösterileri devam ederken ordu bir ultimatoma yayınlayarak Mursi ve muhalefete 48 saat içinde uzlaşma uyarısı yapmış aksi halde kendi yol haritasını uygulayacağını duyurmuştur. 2 Temmuz günü Tahrir Meydanı'ndaki kalabalık daha da artmış ve Mursi karşıtları ordunun müdahalede bulunarak geçiş sürecini başlatmasını istemişlerdir. Diğer yandan yüz binlerce Mursi taraftarı, Cumhurbaşkanı lehine sloganlar atarak demokrasiye sahip çıkma çağrısında bulunmuştur.⁵⁷³ Akşam saatlerinde açıklama yapan Mursi, canı pahasına görevine devam edeceğini belirtmiştir.⁵⁷⁴ 3 Temmuz günü protesto gösterileri devam ederken ordunun verdiği 48 saatlik süre içerisinde muhalefet ve Mursi'nin uzlaşmaya varamaması neticesinde YAK Başkanı Sisi, devlet televizyonu üzerinden ordunun yönetime el koyduğunu açıklamıştır.⁵⁷⁵ Sosyal medya aracılığıyla darbeyi tanımadığını açıklayan Mursi, tutuklanmıştır. Böylece MKÖ'nün iktidarı son bulmuş ve ordu siyasette yeniden merkezi bir rol üstlenmiştir.⁵⁷⁶

3.4.2.1. Darbe Sürecinde İç Aktörler

Mısır'da devrim hareketinin başlaması ve Mübarek'in yıkılmasına kadar geçen süreçte iç aktörler, büyük bir rol oynamıştır. Dış aktörler ise devrim sürecine temkinli yaklaşmışlar ve etkili bir rol üstlenmemişlerdir. Ancak MKÖ'nün yönetime gelmesinden sonra dış aktörler, Mısır siyasetine müdahil olmaya başlamışlardır. Bu kapsamda ülke içerisindeki muhalif gruplar ve eski rejim yanlıları dış aktörler tarafından darbe sürecinde araçsallaştırılmıştır. Bu anlamda iç aktörlerin devrim

⁵⁷¹ Koçak, **a.g.m.**, s.42.

⁵⁷² Koçak, **a.g.m.**, s.42.

⁵⁷³ İsmail Numan Telci, “Mısır 2013”, Kemal İnat, Muhittin Ataman, (ed.), **Ortadoğu Yılığ: 2013**, Açılım Kitap, 2014, 165-192, s.173-174.

⁵⁷⁴ Koçak, **a.g.m.**, s.42.

⁵⁷⁵ Telci, **a.g.m.**, 2014, s.174-175.

⁵⁷⁶ Karaatlı, **a.g.m.**, s.246.

sürecindeki rollerinin incelenmesi, hem ülke dinamiklerini anlamlandırmak hem de dış aktörlerin rollerini anlayabilmek adına önem taşımaktadır.⁵⁷⁷ Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında 6 Nisan Hareketi, Kefaye Hareketi, Temerrud Hareketi, Değişim İçin Ulusal Birlik Hareketi, Devrimci Sosyalistler, Selefiler, Kıptiler, Müslüman Kardeşler Örgütü ve ordunun darbe sürecindeki rolü ile birlikte dış aktörlerle nasıl bir işbirliği içerisinde oldukları detaylı olarak ele alınacaktır.

6 NİSAN HAREKETİ: Mısır'daki 25 Ocak 2011 devriminin önde gelen hareketlerinden biri olan 6 Nisan, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Muhammed Mursi'ye destek verse de ilerleyen süreçte Mursi karşıtı bir tutum sergilemiştir. Hareket, Mursi ve Müslüman Kardeşlerin Fairmont anlaşmasına* uymayarak daha önce üzerinde anlaşılan hususları göz ardı ettiğini savunmuştur. Bununla birlikte 22 Kasım 2011'de Mursi'nin yayınladığı kendine ayrıcalıklar tanıyan kararnameye tepki göstermiş ve muhalif bir pozisyon almıştır. Protesto gösterilerinin ilk zamanlarında 6 Nisan hareketi, Mursi karşıtlarını meydanlara çağırılmış ve çağrıya cevap veren protestocular meydanları doldurarak Mursi'nin istifasını istemiştir. Hareket, kuruluşunun beşinci yıldönümünde yani 6 Nisan 2013 tarihinde Mursi karşıtı gösteriler için tekrar çağrı yapmış ve Mursi'nin devrimci gruplara yönelik verdiği sözleri çiğnediğini ve ülkeyi bir kargaşaya doğru sürüklediğini öne sürmüştür. Bununla birlikte hareket, Mursi'yi itibarsızlaştırma amacıyla sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanmıştır. Bu süreçte hareket, Mursi karşıtı Mısırlıları Müslüman Kardeşler iktidarına karşı kışkırtarak darbeye giden yolun önünü açmıştır.⁵⁷⁸ 3 Temmuz darbesinde Sisi'ye destek veren hareket, Temmuz sonlarına doğru Sisi'nin halkı orduya destek vermek üzere meydanlara davet etmesine tepki göstermiş ve Sisi'nin bu çağrısının birçok ölüme neden olacağını belirtmiştir. İlerleyen süreçte hareketin Sisi'ye karşı eleştirileri devam etmiştir. 14 Ağustos 2013'te Müslüman Kardeşler mensuplarının gösteriler gerçekleştirdiği Rabiätü'l Adeviyye Meydanı'nda güvenlik güçlerinin müdahalesi sebebiyle birçok kişinin ölümü hareketin lideri Ahmed Maher tarafından eleştirilmiştir. Maher, Ocak 2014'de yayınladığı bir yazıyla, protesto

⁵⁷⁷ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.175.

*Fairmont Anlaşması: 2012 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçları açıklanmadan önce Müslüman Kardeşlerin üst yönetimi ve diğer devrimci gruplar arasında seçim sonrası izlenecek politikalara dair müzakerelerde bulunulmuştur. Bu kapsamda Mursi, Cumhurbaşkanı seçimini kazanması durumunda, muhalif grupları da yönetime entegre edeceğini ve bütün kesimlerin iktidarda yer alacağına dair teminata bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nebi Miş ve İsmail Numan Telci, "Mısır'da Siyasal İstikrarsızlık ve Demokrasi Mücadelesi", <https://www.star.com.tr/acik-gorus/misirda-siyasal-istikrarsizlik-ve-demokrasi-mucadelesi-haber-766927/> (Erişim tarihi: 15.03.2020)

⁵⁷⁸Telci, **a.g.e.**, 2017, s.177-180.

gösterilerine destek olmakla hata yaptığını kabul etmiş ve Mısır'ın kötü bir döneme girdiğini belirtmiştir.⁵⁷⁹

KEFAYE HAREKETİ: 25 Ocak 2011'deki devrim hareketinde önemli bir rol oynayan Kefaye hareketi, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde Muhammed Mursi'ye destek vermiştir. Seçim sürecinde gerçekleşen Fairmont anlaşması kapsamında Mursi, iktidara gelmesi durumunda tüm gruplara yönetimde yer vereceğine dair söz vermiştir. Ancak Mursi'nin seçimi kazanmasından sonra verilen sözler göz ardı edilmiş ve Kefaye Hareketi, MKÖ'den desteğini çekmiştir. İlerleyen süreçte Mursi'nin kendilerine verdiği sözleri tutmadığı ve 25 Ocak devriminin isteklerini karşılayamadığı gerekçesi ile Temerrud hareketi tarafından başlatılan imza kampanyasına Kefaye Hareketi de destek vermiştir.⁵⁸⁰

TEMERRUD HAREKETİ: Mısır'daki darbe sürecinin gerçekleşebilmesinde büyük bir role sahip olan Temerrud (İsyan) Hareketi, Nisan ayında Mursi karşıtı eylemcilerin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Hareketin önde gelen isimleri, Velid Masri, Muhammed Abdülaziz, Mahmud Bedr, Moheb Doss ve Hasan Şahin'dir.⁵⁸¹

Temerrud Hareketi, Mursi yönetiminin ülkedeki sorunlara çözüm getirememesinden duyduğu rahatsızlık sonucunda, Mursi'yi istifaya davet eden bir imza kampanyası başlatmıştır. Bu sayede adını kısa sürede duyuran hareket, ülkedeki birçok muhalif grubun desteğini almıştır. Bununla birlikte devrim sürecinden memnun olmayan ve devrimin kendi menfaatleriyle örtüşmediğini düşünen Suudi Arabistan, ABD, İsrail ve BAE gibi dış aktörlerde doğrudan ya da dolaylı olarak hareketi desteklemiştir. Bu kapsamda hareket, yabancı ülkelere finansal destek almıştır.⁵⁸² Devam eden imza kampanyası sürecinde yaklaşık 22 milyon imza* toplayan hareket, halkı 30 Haziran 2013'de meydanlara davet etmiştir.⁵⁸³ Temerrud hareketinin başlattığı imza kampanyası özellikle İslami siyaset karşıtı Mısırlılar tarafından destek görmüş ve imza kampanyası kısmen de olsa başarıya ulaşmıştır.⁵⁸⁴ Bu süreçte dikkat çeken nokta, ülkede yaşanan petrol sıkıntısı ile

⁵⁷⁹ İsmail Numan Telci, *Mısır'da Geleceğini Arayan Karşı Devrim Raporu*, SETA Yayınları, Ankara, 2016, s.14-15.

*Hareketin imza kampanyasında böyle bir rakama ulaşmış olması ihtimalinin doğru olmayacağı belirtilmelidir. Rakamlara dair tek kaynağın Temerrud hareketinin verileri olması ve siyasi motivasyonları hakkında farklı iddiaların olması hareketin verdiği rakamların sorgulanmasına yol açmıştır. (Telci, *a.g.e.*, 2017, s.187.)

⁵⁸⁰ Telci, *a.g.e.*, 2013, s.201

⁵⁸¹ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.184-185.

⁵⁸² Telci, *a.g.m.*, 2014, s.171.

⁵⁸³ M.Şükrü Hanioglu, "Temerrud, Devrim, Darbe",

<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2013/08/25/temerrud-devrim-darbe> (Erişim tarihi: 15.03.2020)

⁵⁸⁴ Telci, *a.g.e.*, 2014, s.172.

yaşanan elektrik ve su kesintileridir. Nisan ayından itibaren Kahire'deki petrol istasyonlarında benzin olmadığı için araç kuyrukları oluşmuştur. Bununla birlikte ülke genelinde elektrik ve su kesintileri meydana gelmiştir. Haziran'a kadar devam eden bu durum Temerrud hareketi ve ordunun birlikte hareket ettiği ihtimalini gündeme getirmiştir. Ordunun eski rejim aktörlerinin de desteğini alarak bu hizmetlerde sıkıntılar yaşatarak halkın Mursi iktidarına karşı olumsuz bir tavır almasını amaçlandığı birçok gözlemci tarafından belirtilmiştir.⁵⁸⁵ 30 Haziran'da ülkenin dört bir yanında meydanlara akın eden protestocular Mursi'nin istifasını istemiştir. Bu süreçte hareket, protesto gösterilerinin yoğun bir şekilde devam etmesi için büyük çaba sarf etmiştir. 3 Temmuz'da Sisi'nin askeri darbeyi ilan ettiği konuşmasının ardından Temerrud Hareketi'ni temsilen açıklama yapan Mahmud Bedr, devrimin devamı için yeni bir sayfa açıldığını ifade etmiştir.⁵⁸⁶

Mısır'daki darbe sürecinde en etkin hareketlerinden biri olan Temerrud hareketi, dış aktörlerin iç aktörleri nasıl etkili bir şekilde kullandığını gösteren en güncel örneklerden biri olmuştur.⁵⁸⁷ Bununa birlikte hareketin kurucularından biri olan Moheb Doss, ordudan emir aldıklarını aksi halde bu kadar büyük protesto gösterileri yapmayacaklarını belirtmiştir. Doss yaptığı açıklamada şu ifade de bulunmuştur: *“Önceleri beş kişi olarak İhvan iktidarına karşı başkaldırmak için Temerrud'u kurduk, daha sonra eylemler ve toplantılar yapmaya başladık. Bilmediğimiz şekilde destek görüyorduk. Sonra ordudan bazı kişiler bizi arayıp destek olacaklarını söylediler. Daha sonra her aramalarında bir şeyler istediler. Bizde talimatlarını yerine getirdik”* diyen Temerrud hareketinin kurucularından olan Doss, ordu tarafından kullanıldıkları öne sürmüştü de ilerleyen süreçte orduya verdiği desteği devam ettirmiştir.⁵⁸⁸

DEĞİŞİM İÇİN ULUSAL BİRLİK HAREKETİ: 25 Ocak 2011 tarihinde başlayan Mübarek karşıtı protesto gösterilerine ilk desteği veren gruplar arasında yer alan Değişim İçin Ulusal Birlik Hareketi, Mübarek'in devrilmesinden sonra yaptığı açıklamada, Mısır'ın Suudi Arabistan veya İran gibi teokratik bir yönetim şekli ile yönetilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda Müslüman Kardeşler ile görüşme yapan hareket, Müslüman Kardeşlerden seçimleri kazanması durumunda Mısır'ın seküler düzenini değiştirmeye yönelik politika izlemeyeceğinin garantisini

⁵⁸⁵ Telci, **a.g.e.**, 2014, s.172.

⁵⁸⁶ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.187-188.

⁵⁸⁷ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.192.

⁵⁸⁸ Dünya Bülteni, “Temerrud'un Kurucusu: Ordudan Emir Aldık”, <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/temerrudun-kurucusu-ordudan-emir-aldik-h295616.html> (Erişim tarihi:15.03.2020)

talep etmiştir.⁵⁸⁹ Cumhurbaşkanlığı seçimini, Mursi'nin kazanmasının ardından hareketin kurucusu Baradei, Mursiye destek vermiş ancak ilerleyen süreçte Müslüman Kardeşler iktidarına karşı çıkmışlardır. Öyle ki hareket, 30 Haziran 2013'te düzenlenen Mursi karşıtı protesto gösterilerinde ön sahalarda yer almış ve Mursi'nin 3 Temmuz'da askeri darbe ile devrilmesi sürecinde Sisi'ye destek olmuştur.⁵⁹⁰

DEVİRİMCİ SOSYALİSTLER: 25 Ocak 2011'de başlayan devrim hareketlerinden bu yana genel olarak devrim yanlısı ve ordu karşıtı tutumunu devam ettiren Devrimci Sosyalistler, Mursi'nin yönetimi bırakması için protesto gösterilerine destek vermiştir. Darbenin gerçekleşmesinin ardından Devrimci Sosyalistler liderlerinden olan Hüsam Hamalavi, Mursi'nin yargılanması gerektiğini belirtirken aynı zamanda askeri kadroların iktidarına karşı olduğunu vurgulamıştır. 3 Temmuz askeri darbesinin ardından askeri yönetimin uyguladığı politikaların devrim sürecine zarar verdiğini fark eden Devrimci Sosyalistler, askeri yönetime karşı bir pozisyon almıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Devrimci Sosyalistlerin, darbenin gerçekleşmesini arzulayan aktörler tarafından siyasi bir araç olarak kullanıldığı sonucuna varmak mümkündür. Devrimci Sosyalistler, tarafından darbeden bir gün önce yayınlanan bildiride, ordunun siyasal yaşama müdahale edeceğinin düşünülmediği belirtilmiştir. Ancak ordu, yönetime el koyduktan sonra baskıcı politikalar izlemeye başlamış ve Devrimci Sosyalistler, bu durumun 25 Ocak 2011 devriminin amaçlarıyla örtüşmediğini öne sürerek ordu karşıtı bir tavır almıştır.⁵⁹¹

SELEFİLER: Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra yeni anayasanın hazırlanma sürecinde Müslüman Kardeşler iktidarı ile birlikte hareket eden Selefiler, ilerleyen süreçte netleşmeye başlayan farklı ideolojik görüşlerin etkisiyle Mursi iktidarına karşı tavır değiştirmişlerdir. Selefi hareket içinde yaşanan görüş ayrılıkları neticesinde 2011 yılından bu yana Nur Partisinin liderliğini yapan Emad Abdulgafur, 2013 yılının başından partiden ayrılarak Vatan Partisini kurmuştur. Kurulan yeni partiye Selefi hareket içinden yaklaşık %15 civarında destek gelmiştir.⁵⁹² Bu noktadan sonra Nur Partisi, darbe sürecinde diğer Selefi gruplardan farklı bir politika izlemiştir. Nur Partisi'nin Genel Sekreteri askeri darbeyi ilan eden Sisi'nin yanında yer alarak darbeye açık bir şekilde destek vermiştir.⁵⁹³ Ancak Nur Partisi'nin bu

⁵⁸⁹ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.79-80.

⁵⁹⁰ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.81.

⁵⁹¹ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.192-193.

⁵⁹² Telci, **a.g.e.**, 2013, s.257.

⁵⁹³ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.209.

tutumu Selefi tabanından destek aldığı kesimi rahatsız etmiştir.⁵⁹⁴ Nur Partisi'nin darbe sürecine destek vermesinin altında yatan neden, finansal yardım aldığı Suudi Arabistan'la aynı pozisyonda yer alma zorunluluğudur. Çünkü Suudi Arabistan, Nur Partisi'ne 25 Ocak devriminden bu yana destek vermiş ve 3 Temmuz darbe sürecinde de bu desteğin karşılığını almak istemiştir.⁵⁹⁵

Nur Partisi'nin, 14 Ağustos 2013 tarihinde ordunun Müslüman Kardeşler destekçilerine yaptığı katliamı kınamamış olması ve Selefi hareketin farklı gruplarından birçok kişiyi hayatını kaybetmesi, partiye verilen desteğin ciddi oranda azalmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Nur Partisi mensuplarının bir kısmı darbe sonrasında Müslüman Kardeşlere uygulanan baskıyı abartılı bulmuş ve Parti'nin Sisi'yi destekleyerek yanlış bir yol izlediğini ifade etmişlerdir. Darbe sürecinde diğer Selefi gruplardan ayrılarak farklı bir yol izleyen Nur Partisi'nin darbe sürecinde darbe yönetimi tarafından bir araç kullanıldığını ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda darbe yönetiminin, Nur Partisi'ne siyasi bir araç olarak duyduğu ihtiyaç, yavaş yavaş azaltılarak parti siyasi arenadan uzaklaştırılmıştır.⁵⁹⁶

KIPTİLER: 25 Ocak 2011'de başlayan devrim hareketlerinden en fazla endişe duyan kesimlerden biri Kıpti cemaati olmuştur. İslami grupları kendilerine karşı tehdit olarak algılayan Kıptiler, Mübarek dönemindeki ayrıcalıklı statülerini kaybedecekleri korkusu ile Müslüman Kardeşler yönetiminin başarılı olmamasını istememiştir. Bundan dolayı 30 Haziran 2013'de düzenlenen Mursi karşıtı protesto gösterilerine Kıpti cemaati destek vermiştir. 25 Ocak 2011'de başlayan Mübarek karşıtı protestolara katılmayı yasaklayan bir politika izleyen Kıpti cemaati lideri Papa II. Tavadros, 30 Haziran 2013 gösterileri öncesinde farklı bir yol izleyerek cemaat mensuplarını protesto gösterilerine katılıp katılmama noktasında serbest bırakmıştır. 30 Haziran günü Kıptiler, meydanları doldurarak Mursi karşıtı protesto gösterilerine destek vermiştir. Buna ek olarak Kıpti televizyon kanalları, Kıpti cemaat mensuplarını Müslüman Kardeşler iktidarına karşı kışkırtan bir yayın politikası gütmüştür. Ayrıca Kıptilere ait olan internet sayfaları ve gazetelerde Müslüman Kardeşlerin iktidara devam etmesi durumunda "etnik temizlik" yapılacağı öne sürülmüştür. 3 Temmuz 2013 tarihinde Sisi'nin askeri darbeyi ilan ettiği konuşması sırasında yanında yer alan Papa II. Tavadros, darbeye olan desteğini açıkça ortaya koymuştur. Papa II. Tavadros, darbenin ilanından sonra yaptığı açıklamada ordunun

⁵⁹⁴ Telci, **a.g.e.**, 2013, s.257.

⁵⁹⁵ Koçak, **a.g.m.**, s.43.

⁵⁹⁶ Telci, **a.g.e.**, 2017, 211-213.

görevini vatansever bir şekilde yerine getirdiğini ve halkın istekleri doğrultusunda iktidara el koyduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁷

MÜSLÜMAN KARDEŞLER ÖRGÜTÜ: Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra iktidara gelen MKÖ, siyasi bir deneyime sahip olmadığı için yönetimde uzun süre kalamamıştır. Mursi döneminde muhalif grupları kapsayan bir hükümet kurulamaması, ülkedeki sosyal ve ekonomik sıkıntılara çözüm getirilememesi ve dış aktörlerin Müslüman Kardeşleri kendilerine yönelik tehdit olarak algılayarak iç aktörleri Mursi iktidarına karşı kullanması, Müslüman Kardeşler iktidarına yönelik muhalif grupların oluşmasına yol açmıştır. Ülke içindeki eski rejim destekçilerinin yanı sıra İsrail, ABD, Suudi Arabistan, BAE gibi dış aktörlerin desteğini alan muhalif grubun öncülüğünde gerçekleşen darbe sürecinin odak noktası Müslüman Kardeşler olmuştur. 3 Temmuz 2013'te Sisi'nin ordunun yönetime el koyduğunu duyurması Müslüman Kardeşler için zorlu bir süreci başlatmıştır.⁵⁹⁸

Darbeden sonra Sisi liderliğindeki askeri yönetim, darbe sürecinin odak noktası olan Müslüman Kardeşleri siyasal ve sosyal arenadan dışlamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. 4 Temmuz günü Mısır Başsavcısı tarafından Mursi ve Müslüman Kardeşlere yönelik olarak protestocuları öldürme gerekçesiyle kovuşturma başlatılmıştır. Bu süreçte örgütün birçok üyesi tutuklanmış ve MKÖ'nün liderlik kadrosundaki bazı kişilerin mal varlıkları dondurulmuştur. Bununla birlikte güvenlik güçleri, Müslüman Kardeşler taraftarları tarafından düzenlenen protesto gösterilerinde eylemcilere sert müdahalelerde bulunmuştur. Darbe yönetimi, kitlelere şiddet uygulayarak hem Müslüman Kardeşleri şiddet sarmalına çekerek baskıyı meşrulaştıracak bir neden bulmayı amaçlamış hem de Mursi yanlılarını geri adım atmaya zorlamıştır.⁵⁹⁹

27 Temmuz'da Rabi'atül Adeviye Meydanı'nda toplanan barışçıl göstericilere ordunun gerçek mermi kullanarak müdahale etmesi sonucunda 200 kişi ölmüş, yüzden fazla kişi ise yaralanmıştır. Darbe yönetimi, meydanlardaki demokrasi yanlısı kalabalığı uzaklaştırmak için 14 Ağustos 2013'de tekrar saldırı gerçekleştirmiştir. İkinci kez gerçek mermi kullanan ordu, birçok insanın ölümüne neden olmuştur.⁶⁰⁰ Darbe yönetiminin gerçekleştirdiği katliam sonrasında Müslüman Kardeşlere yönelik baskı daha da artmıştır. Aralık 2013'de darbe yönetimi, MKÖ'yü terör örgütü ilan etmiş ve destek veren herkesin terör suçuyla yargılanacağını belirtmiştir. Bu süreçte

⁵⁹⁷ Telci, **a.g.e.**, 2017, 214-216.

⁵⁹⁸ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.198.

⁵⁹⁹ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.198-200.

⁶⁰⁰ Güçtürk, **a.g.e.**, s.70-71.

Müslüman Kardeşler üyeleri, ciddi insan hakları ihlaline maruz kalmıştır. Ancak dünya kamuoyunun Mısır'daki baskı ve antidemokratik uygulamalar karşısında sessiz kalması, örgüte yönelik baskıların artarak devam etmesine neden olmuştur. Öyle ki Mursi kamuoyundan gizlenmiş ve aylarca ailesi ile görüşmesine izin verilmemiştir. Özetle, 25 Ocak 2011 devrim hareketinin en önemli aktörü olan MKÖ, 3 Temmuz 2013 askeri darbesi sonrasında şiddete, baskıya, tutuklamalara ve insan hakları ihlallerine maruz kalmıştır.⁶⁰¹

ORDU: Mısır'daki en önemli aktörlerin başında gelen ordu, 25 Ocak 2011 devriminden sonra bir süre yönetimde kalmış ancak devrim gruplarının baskısı nedeniyle 2012 yılında iktidarı sivillere devretmiştir.⁶⁰² Ancak ordu, ülkenin yeni lideri olan Mursi'nin kendi çıkarlarına tehdit oluşturduğunu düşündüğü için Mursi iktidarından rahatsızlık duymuştur.⁶⁰³ Mursi, ilk zamanlarda ordunun çıkarlarına dokunmamış ve bazı taleplerine cevap vermiştir. Öyle ki ordunun ayrıcalıklı konumunu korumak istemesi üzerine hazırlanma sürecinde olan anayasaya ordunun ayrıcalık konumunu koruma altına alan bazı maddeler eklenmiştir. Ancak Mursi, zamanla sivil hükümetin ülke de söz sahibi olmasını istemiş ve orduya yer vermemeye başlamıştır.⁶⁰⁴ İlerleyen süreçte ordu kendi aleyhine değişen durumdan memnun olmadığı için iç ve dış aktörlerle işbirliği yapmıştır. Bu kapsamda ordu, Nisan 2013'de kurulan Temerrud hareketiyle görüşmüştür. Ordu ile işbirliği yoluna giden hareket, ordudan direktifler alarak protesto gösterileri düzenlemiştir. Ordu, iç aktörlerle olan işbirliğini darbeye kadar devam ettirmiştir. Bu süreçte ordu, iç aktörleri Mursi'ye karşı kışkırtarak harekete geçmelerini sağlamıştır. Ancak darbe sonrasında orduyla işbirliğine yönelen aktörlerin hemen hemen hepsi siyasi arenadan uzaklaştırılmıştır. Bu durum darbe sürecinde iç aktörlerin ordu tarafından bir araç olarak kullanıldığının bir göstergesi olmuştur.⁶⁰⁵ Dolayısıyla Mısır Ordusu, Mursi iktidarını kendine yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. Realizm teorisine göre hareket eden ordu, kendi çıkarlarını ve ayrıcalıklı konumunu ön planda tutarak askeri darbenin gerçekleşmesi için gerekli zeminin hazırlanmasına katkı sağlamıştır. Diğer yandan ordu, darbe sürecinde dış aktörlerle de işbirliği yoluna gitmiştir. Suudi Arabistan ve BAE ile yakın ilişki içinde olan birçok eski rejim yanlısı ordu üyesi bu ilişkiyi darbe sürecinde destek toplamak için kullanmıştır.⁶⁰⁶ Darbenin gerçekleşmesinin ardından bu ülke liderleri Sisi'ye tebrik mesajlarını iletmiş ve

⁶⁰¹ Telci, *a.g.e.*, 2017, s. 202-203.

⁶⁰² Telci, *a.g.e.*, 2017, s.219.

⁶⁰³ Muhammet Cemal Şahinoğlu ve Ahmet Ateş, "Orta Doğu'da Darbelerin Arka Planı: Mısır Örneği", *TESAM Akademi Dergisi*, 2017, 97-131, s.112.

⁶⁰⁴ Şahinoğlu ve Ateş, *a.g.m.*, s.119.

⁶⁰⁵ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.219-220.

⁶⁰⁶ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.220.

Mısır'a yaklaşık 12 milyar dolarlık bir finansal destek sunmuştur. Sonuç olarak ordunun, darbe sürecinin başarıya ulaşmasında önemli bir role sahip olduğu öne sürülebilir.⁶⁰⁷

3.4.2.2. Darbe Sürecinde Dış Aktörler

25 Ocak 2011'de Mısır'da beklenmedik bir anda başlayan devrim hareketi karşısında dış aktörler düşük düzeyde tepki göstermişler fakat ilerleyen süreçte ülkede başlayan siyasi gelişmelerde büyük bir role sahip olmuşlardır. Devrim sürecinde iktidarlarını kaybetmekte olan iç aktörler, bölgesel aktör olan Suudi Arabistan ve BAE'nin desteği ile darbe sürecini başlatmışlardır. Burada önemli olan nokta, ülkedeki iç aktörlerin darbe sürecinde dış aktörlerle işbirliği yapmış olmalarıdır. İç aktörler, ordunun desteğini arkasına almasına rağmen, finansal desteğe ihtiyaç duyduğu için dış aktörlerle işbirliği yoluna gitmiştir. Bu kapsamda iç aktörler, darbe sürecinde hem bölgesel hem de küresel aktörlerin desteğini alarak darbe sürecini başarılı bir şekilde yönetmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Mısır'daki darbe sürecinin de her ne kadar iç aktörler doğrudan süreci yöneten kesim olarak gözükse de aslında onları başarıya ulaştıran dış aktörlerin desteği olmuştur.⁶⁰⁸

SUUDİ ARABİSTAN: Mısır'da Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesini kendisine karşı tehdit olarak algılayan Suudi Arabistan, ülkede başlayan Mursi karşıtı protesto gösterilerini destekleme kararı almıştır. Bölgede, Vahhabi/Selefi bir ekol yaratarak etkinlik kurmak isteyen Suudi Arabistan, İran'ın Şii yayılcılığı karşısında Sünni cephe içerisinde Mısır'dan yükselecek yeni bir İslam ekolünün kendi etkinliğini kısıtlayabileceğinden dolayı uluslararası ilişkiler disiplininin temel ilkelerinden sayılan 'içişlerine karışmama ilkesini' göz ardı ederek Mısır siyasetine doğrudan müdahil olmuştur.⁶⁰⁹ Mısır'da Mursi karşıtı protesto gösterilerinin artması üzerine Suudi Arabistan, Mısır Ordusu'na olası bir askeri darbe durumunda dengenin korunması için 4 Milyar dolar yardım sözü vermiştir.⁶¹⁰ Mısır Ordusu, Suudi Arabistan'dan ciddi bir destek alarak 3 Temmuz 2013'de darbeyi gerçekleştirmiş ve Mursi iktidarına son vermiştir.⁶¹¹ O dönem Suudi Arabistan'da iktidarda olan Kral Abdullah, darbenin gerçekleşmesinden sonra darbenin mimarı olan Sisi'yi tebrik etmiştir. Bununla birlikte Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud

⁶⁰⁷ Koçak, **a.g.m.**, s.43.

⁶⁰⁸ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.221-222.

⁶⁰⁹ Telci, **a.g.e.**,2017, s.223-224.

⁶¹⁰ Şahinoğlu ve Ateş, **a.g.m.**, s.122.

⁶¹¹ Telci, **a.g.e.**, 2017, s. 224.

Faysal, Mursi karşıtı protesto gösterilerine milyonlarca insanın katıldığını ve yaşananların darbe değil devrim olduğunu savunarak 3 Temmuz askeri darbesini uluslararası arenada meşrulaştırmaya çalışmıştır.⁶¹² İlerleyen süreçte Suudi Arabistan, Mısır'a askeri ve siyasi destek sağlamış ayrıca BAE ve Kuveyt ile birlikte darbe yönetimine 14 milyar dolar yardımda bulunmuştur.⁶¹³

Öte yandan Mısır'da başlayan Müslüman Kardeşler karşıtı kampanyaya destek veren Suudi Arabistan Müslüman Kardeşleri terör örgütü ilan ederek örgütün meşruiyetini kaybetmesi için çaba sarf etmiştir.⁶¹⁴ Ancak Kral Abdullah'ın 2015'in başına vefat etmesi ve iktidara oğlu Selman'ın geçmesi iki ülke arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandırmıştır. Kral Selman'ın Sisi yanlısı olduğu bilinen kişileri görevden uzaklaştırması ve darbe karşıtı oldukları için görevden alınan kişileri tekrar göreve getirmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin Kral Abdullah döneminden farklı olacağı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Mısır, finansal destek aldığı Suudi Arabistan'ı, Suudi Arabistan da bölgede artan Şii tehdidine karşı müttefiki olan Mısır'ı kaybetmek istemeyeceğinden dolayı ilişkiler tahmin edildiği gibi olumsuz yönde gelişmemiştir. Yine de eski döneme nazaran ilişkilerin çok iyi bir düzeyde olduğunu söylemek de pek mümkün değildir.⁶¹⁵

TÜRKİYE: Müslüman Kardeşler iktidara geldikten sonra Türkiye- Mısır ilişkileri önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. 25 Ocak Devriminden sonra Mısır'a en çok finansal destek veren ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Bu kapsamda Türkiye ve Mısır arasında 30 Eylül 2012 tarihinde yardım anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma imzalandıktan sonra Mursi, AK Parti'nin kongresine katılmış ve orada yaptığı konuşmasında Türkiye'ye verdiği destekten dolayı teşekkür etmiştir.⁶¹⁶ 3 Temmuz 2013'de gerçekleşen askeri darbenin ardından açıklama yapan Recep Tayyip Erdoğan, Mısır'daki askeri darbeyi kınadıklarını, darbe yönetimini tanımayacaklarını ve Mısır'ın demokratik bir ülke olmasını engellemek isteyenlerin karşısında olacaklarını belirtmiştir.⁶¹⁷ Diğer yandan Erdoğan, Batı'yı sert bir dille eleştirmiş ve yaptığı açıklamada şu ifadeleri kullanmıştır: "*Batı'nın demokrasinin yanında saf tutması ve öteki ülkelerde de demokrasinin uygulanmasına gayret etmesi*

⁶¹² Mehmet Rakipoğlu, "Suudi Arabistan-Mısır İlişkileri: İhvan'ı Dışlamak, Darbeyi Kucaklamak", İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018, 133-157, s.145.

⁶¹³ Kadriye Sınmaz, **Mısır Krizi: Bir Darbenin Muhasebesi Raporu**, İNSAMER Yayınları, İstanbul, 2016, s.17.

⁶¹⁴ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.224.

⁶¹⁵ Sınmaz, **a.g.e.**, 2016, s.17-18.

⁶¹⁶ Fatma Sarıaslan, "Türkiye- Mısır İlişkilerinde Ekonomik Dinamiklerin Etkisi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2019, Cilt:-, 526-559, s.540.

⁶¹⁷ Telci, **a.g.m.**, 2014, s.176.

gerekmiyor muydu? Bu bir samimiyet testidir ve Batı bir kez daha sınıfta kalmıştır."⁶¹⁸ Bununla birlikte Erdoğan, mitinglerde halkı dört parmakla yapılan "Rabia" işareti* ile selamlayarak hem Mursi'ye destek vermiş hem de darbe karşıtı tutumunu ortaya koymuştur. Ayrıca Türkiye'nin Mısır'daki askeri darbeye yönelik tepkisi sadece AK Parti hükümeti ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türkiye'deki bütün siyasi partilerde Mısır'daki askeri darbeye tepki göstermiştir.⁶¹⁹

Türkiye, Mursi'nin iktidardan düşürülmesinden çok demokratik yolla işbaşına gelen bir yönetimin anti demokratik yolla görevden uzaklaştırılmasına tepki gösterilmesi gerektiğini uluslararası arenada savunmaya başlamıştır. Bununla birlikte Türkiye, 25 Ocak 2011'de başlayan demokratikleşme sürecinin darbe ile sarsılacağını dile getirmiş ve askeri müdahaleyi onaylamamıştır.⁶²⁰ Erdoğan, yaptığı birçok açıklamada darbe yönetimine ciddi eleştirilerde bulunmuş ve darbeyle görevden uzaklaştırılan Mursi'yi Mısır'ın Cumhurbaşkanı kabul ettiğini söylemiştir.⁶²¹ Türkiye'nin bu sert tutumunu Mısır'ın içişlerine karışmak olarak değerlendiren Mısır, Türkiye'nin Kahire büyükelçisini "istenmeyen kişi" olarak nitelendirmiş, Türkiye ise karşılıklılık ilkesi uyarınca, Mısır'ın Ankara Büyükelçisini "istenmeyen kişi" ilan etmiştir.⁶²² Tüm bunlara ve Mısır'daki darbeye rağmen Mısır halkına yardımlarını TİKA vasıtasıyla göndermek isteyen Türkiye'nin bu talebi Mısır'daki darbe yönetimi tarafından reddedilmiştir.⁶²³ 2014 yılı boyunca Türkiye'nin Mısır'daki darbe yönetimine karşı tepkisi devam etmiştir. Mart 2014'de birçok Müslüman Kardeşler üyesine verilen idam cezası Türkiye tarafından eleştirilmiş ve Türkiye'nin birçok şehrinde sivil toplum kuruluşları darbe yönetimini protesto etmiştir.⁶²⁴ Ayrıca Fenerbahçeli futbolcu Emre Belözoğlu, Torku Konyaspor maçında attığı gol sonrasında Mısır'ın sembolü haline gelen Rabia işaretini yaparak darbe karşıtlığını

⁶¹⁸ Graham E.Fuller, *Türkiye ve Arap Baharı*, Çev. Mustafa Acar, Eksi Kitaplar, Ankara, 2017, s.291.

⁶¹⁹ T24 İnternet Gazetesi, "Siyasi Partiler Mısır'da Yaşananlar İçin Ne Dedi?", <https://t24.com.tr/haber/siyasi-partiler-misirda-yasananlar-icin-ne-dedi.235383> (Erişim tarihi: 15.03.2020).

⁶²⁰ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.237-238.

⁶²¹ İsmail Numan Telci, "Türkiye-Mısır İlişkileri: İş Birliğinden Çatışmaya", İsmail Numan Telci, (ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına*, SETA Yayınları, 2018, 192-217, s.205.

⁶²² Radikal Gazetesi, "Türkiye- Mısır İlişkileri 'İstenmeyen' Noktada", <http://www.radikal.com.tr/politika/turkiye-misir-iliskileri-istenmeyen-noktada-1162489/> (Erişim tarihi: 17.03.2020)

⁶²³ Dünya Bülteni, "Mısır'dan TİKA'ya Yasak", <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/misirdan-tikaya-yasak-belge-h282172.html> (Erişim tarihi: 17.03.2020)

⁶²⁴ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.238.

*Rabia işareti: 2013 askeri darbesine karşı Rabia'tül Adeviyye Meydanı'nda protesto gösterileri yapan Mursi yanlıları dört parmakla yapılan "Rabia" işaretini kullanmışlardır. Arapça da dört ve dördüncü anlamına gelen Rabia kelimesi ile hem meydanın adına vurgu yapılmış hem de Nasır, Sedat ve Mübarek'ten sonra ülkenin dördüncü Cumhurbaşkanı olarak iktidara gelen Muhammed Mursi'ye atıf yapılmıştır. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Anadolu Ajansı, "Mısır'da Doğup Dünyaya Yayılan 'Rabia'" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirda-dogup-dunyaya-yayilan-rabia/627918> (Erişim tarihi: 17.03.2020)

ortaya koymuştur. Dolayısıyla Türkiye toplumu, Mısır'daki darbe yönetimine en fazla tepki gösteren halk kitlesi olmuştur.⁶²⁵

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ: 25 Ocak 2011 devrim hareketinden sonra iktidara gelen Müslüman Kardeşlerin, Mısır'daki devrim sürecinin bölge ülkelere yayılmasına öncülük edeceğini düşünen BAE, kendisi ile benzer endişeleri taşıyan dış aktörlerin de desteğiyle Mısır'daki darbe sürecini destekleme kararı almıştır.⁶²⁶ Bu kapsamda harekete geçen BAE, 'Mısır Operasyonu'nu uygulamaya koyarak darbe sürecini hem finansal hem de siyasi açıdan desteklemiştir. Bununla birlikte Mısır'daki iç aktörleri kullanan BAE, 30 Haziran protesto gösterilerine organize eden Temerrud hareketine büyük oranda destek vermiştir. Ayrıca Abu Dabi yönetimi, cumhurbaşkanlığı seçimlerini Mursi'ye karşı kaybettikten sonra BAE'de yaşamaya başlayan Ahmet Şefik'i de siyasi bir araç olarak kullanmıştır. Eski rejim aktörleriyle iletişime geçen Şefik, Mısır'da darbeye giden süreçte önemli bir rol oynamıştır.⁶²⁷

Mısır'daki darbenin açık destekçilerinden biri olan BAE, darbenin hemen ardından Sisi'yi arayarak tebrik etmiştir.⁶²⁸ İlerleyen dönemde de ülkenin darbe yönetimine maddi desteği devam etmiştir. Mısır'a 3 Temmuz 2013 yılında gerçekleştirilen darbeden sonra 2017 yılına kadar 18 milyar dolar yardımda bulunan BAE, ek olarak petrol ürünü yardımı da yapmıştır. Ayrıca BAE, Mart 2015'de Mısır ile 45 milyar dolarlık bir yatırım anlaşması imzalamıştır. Özetle, Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesinden ciddi rahatsızlık duyan BAE, darbe sürecinde büyük bir çaba sarf etmiş ve Mısır'a ciddi oranda maddi ve siyasi açıdan destek olmuştur.⁶²⁹

KATAR: Müslüman Kardeşler yönetimi ile iyi ilişkilere sahip olan Katar, Mursi döneminde finansal ve siyasi açıdan Mısır'a destek olmuştur. Kendisine paralel siyaset güdebilecek ve Suudi Arabistan'ı sınırlayabilecek güçlü bir bölgesel müttefikin önemini bilincinde olan Katar, Müslüman Kardeşler iktidarının sürdürülmesine yönelik bir siyaset izlese de Mısır'da dış aktör destekli darbenin gerçekleşmesinin engelleyememiştir. 3 Temmuz'da yapılan askeri darbe, Katar'ın Mısır üzerindeki faaliyetlerini geri plana atsa da Katar yönetimi, darbenin başarısız olması için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak Mısır'ı önemli bir aktör olarak

⁶²⁵ Sporx, "Emre Belezoglu'nun Konuşulan Hareketi", <https://www.sporx.com/emre-belozoglunun-konusulan-hareketi-SXHBQ341193SXQ> (Erişim tarihi: 18.03.2020)

⁶²⁶ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.230.

⁶²⁷ Telci, *a.g.m.*, 2016, s.10.

⁶²⁸ Telci, *a.g.m.*, 2016, s.10.

⁶²⁹ Ahmet Gökçen ve İsmail Numan Telci, "Mısır'da Devrim ve Karşı Devrim Sürecinde Birleşik Arap Emirlikleri'nin Rolü", İsmail Numan Telci, (ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına*, SETA Yayınları, İstanbul, 2018,158-172, s.165-166.

değerlendiren ve bölgesel çıkarlarını korumak isteyen diğer dış aktörler, darbe sürecine destek vermiştir. Dolayısıyla 3 Temmuz askeri darbesini dış aktörlerin Mısır'a müdahalelerinin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.⁶³⁰

Askeri darbe, Katar'ın bölge siyasetini olumsuz yönde etkilemiş ve buna karşılık Katar, Mısır'daki darbe yönetimine karşı bir tavır almıştır. Bu kapsamda El-Cezire kanalını kullanarak Mısır'daki darbe yönetimini sert bir dille eleştirmiştir. Bu durum karşısında darbe yönetimi, El-Cezire'nin Kahire'deki ofisini basarak birçok gazeteciyi gözaltına almıştır. El-Cezire'nin yayınlarına devam etmesi üzerine Mısır idare mahkemesi, El-Cezire Mübaşir Mısır televizyon kanalının yayını durdurma kararı almıştır. Aralık ayına gelindiğinde ise El-Cezire'nin gazetecilerinden olan Muhammed Fehmi ve Peter Greste, Mısır'daki protesto gösterilerini yayınladıkları için tutuklanmıştır.* İki ülke arasında yaşanan diplomatik kriz neticesinde Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt hem darbe yönetimine destek olmak hem de Katar'ın Müslüman Kardeşlere olan desteğine tepki göstermek için Mart 2014'de Katar'daki büyükelçilerini geri çekmişlerdir. Müslüman Kardeşlere olan desteği ve darbe karşıtı tutumu neticesinde Körfez ülkeleri tarafından dışlanan Katar, geri adım atmamak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda Katarlı yetkililer, Mısır'da yasaklanan El-Cezire Mübaşir Mısır kanalını kapatmıştır. Katar'ın attığı geri adım neticesinde Körfez ülkeleri, Katar ile tekrar uzlaşma sağladıklarını açıklamış ve büyükelçilerini geri göndermişlerdir. Bu gelişmeler neticesinde Suudi Arabistan arabuluculuğu ile Mısır ve Katar arasındaki ilişkiler düzelmiştir. Yine de Katar, darbe karşıtı tutumunu sürdürmeye devam etmiş, sadece Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerin bozulmaması için normalleşme sürecine girmiştir.⁶³¹

RUSYA: Mısır'ın ilk sivil Cumhurbaşkanı olan Mursi'nin, 3 Temmuz 2013 tarihinde askeri darbe ile görevine son verilmesini Rusya 'darbe' olarak nitelendirmemiş ve tarafları uzlaşmaya davet etmiştir.⁶³² Rusya'nın askeri darbe ile Mursi'nin görevine son verilmesine tepki göstermemesi, Putin iktidarının Mısır'da askeri bir rejime daha sıcak baktığının göstergesi olmuştur. Rusya'nın bu tavrının bir başka nedeni olarak da, Orta Doğu coğrafyasındaki devrimlerin başarıya ulaşması durumunda benzer hareketlerin Rusya'da da vuku bulabileceği endişesi

⁶³⁰ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.240-241.

*412 gün Mısır hapishanesinde tutulan gazetecilere mahkeme tarafından verilen hapis cezaları 2015'in Ocak ayında iptal edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. The Guardian, "Al-jazeera ounalist Leave gyptian Prison On Bail", <https://www.theguardian.com/world/2015/feb/12/al-jazeera-english-journalists-released-on-bail-from-egyptian-prison> (Erişim tarihi: 18.03.2020)

⁶³¹ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.241-244.

⁶³² Uğur Ertaş, "Rusya Mısır'daki Darbeyi Nasıl Okuyor?", https://www.academia.edu/4081941/Rusya_M%C4%B1s%C4%B1r_daki_Darbeyi_Nas%C4%B1l_Oku_yor (Erişim tarihi: 20.03.2020)

gösterilebilir. Bu yüzden Rusya, Mısır'daki darbe sürecine açıktan bir pozisyon almamıştır. Bu açıdan Rusya, Müslüman Kardeşlerin iktidarda başarılı olmasının yerine Sisi iktidarındaki askeri rejimin Rusya ile ilişkilerde daha uyumlu olacağına inanmıştır.⁶³³

İlerleyen süreçte Mısır'da yaşanan insan hakları ihlalleri karşısında Rusya cılız bir tepki vermiştir. Mısır'da birçok sivil protestocunun hayatını kaybettiği şiddet olayları sonrasında Rusya, yaptığı açıklamada, güvenlik güçleri ve Sisi'ye yönelik eleştiri yapmamış ve Mısır'ın iç savaşa sürüklenmemesi için tüm taraflara sessizlik çağrısı yapmıştır. Darbe sonrasındaki süreçte ABD'nin Mısır'a yardımları donduracağını açıklaması ve darbe yanlılarının ABD'yi MKÖ'ye destek olmakla suçlaması, Rusya'nın Mısır'daki etkinliğini artırarak yeni yönetim ile müttefik olma ihtimalini ortaya çıkarmıştır.⁶³⁴

Mısır ve Rusya arasında gelişen bu iyi ilişkiler neticesinde Kasım ayında Rusya Savunma ve Dışişleri Bakanları, Kahire'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette, iki ülkenin savunma alanında yeni işbirliklerine adım atacağı işaretleri verilmiştir. Enver Sedat döneminde son verilen savunma alanındaki işbirliğinin tekrar başlaması, Rusya için önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Rusya, gerçekleştirdiği ziyaretle Sisi'ye uluslararası arenada meşruiyet kazanması için destek olurken aynı zamanda Mısır üzerinden Orta Doğu bölgesinde daha aktif siyaset izlemenin yollarını aramıştır. Mısır'daki darbe sürecini fırsata çevirmek isteyen Rusya, ABD'inde etkisinin azalmasını kendi lehine kullanarak Mısır'la yakın ilişki kurmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla Rusya kendi çıkarlarını ön planda tutmuş, bu yüzden askeri darbeye, antidemokratik uygulamalara ve insan hakları ihlallerine sessiz kalmıştır.⁶³⁵

İSRAİL: İsrail'in Mursi karşıtı protesto gösterilerinde ve 3 Temmuz 2013 tarihinde gerçekleşen askeri darbeye etkisi olduğu birçok analist tarafından iddia edilmiştir.⁶³⁶ Öyle ki askeri darbeye sert bir biçimde tepki gösteren Türkiye'nin o dönemki Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Mısır'daki darbenin arkasında İsrail'in olduğunu ifade etmiştir.⁶³⁷ Bu iddiaların birincil sebebi, Hüsnü Mübarek ile yakın

⁶³³ İsmail Numan Telci, "Mısır- Rusya İlişkileri ve Sisi'nin Denge Siyaseti", İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018, 291-307, s.299.

⁶³⁴ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.257.

⁶³⁵ Telci, **a.g.m.**, 2018, s.300-301.

⁶³⁶ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.261-262.

⁶³⁷ Abdullah Karakuş, "Mısır'daki Olayların Arkasında İsrail Var", <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/misir-daki-olaylarin-arkasinda-israil-var-1752540> (Erişim tarihi: 20.03.2020)

temas içerisinde olan İsrail'in Mısır'da Müslüman Kardeşlerin yönetime gelmesinden duyduğu hoşnutsuzluk gösterilebilir.⁶³⁸

Müslüman Kardeşler iktidarının kendi çıkarlarına uygun hareket etmeyeceğine dair endişe taşıyan İsrail, perde arkasından bazı önemler almış ve Mısır'a kendi menfaatlerine dokunmayacak figürlerin iktidara gelmesi için çabalamıştır. Mısır iktidarına ordunun gelmesini kendi menfaatleri ve güvenliği için daha iyi olacağını düşünen İsrail, Sisi'ye darbe sonrasındaki süreçte destek olacağını sözünü vermiştir. Öyle ki İsraili analist Roni Daniel, İsrail'in Sisi'ye uluslararası arenada meşruiyet kazanması için diplomatik temaslar gerçekleştireceğinin teminatını verdiğini ve Sisi'nin darbeden kısa bir süre önce İsrail'i bilgilendirdiğini iddia etmiştir.⁶³⁹

Diğer yandan İsrail, Mısır'daki darbe sürecinde düşük seviyede bir politika izlemiştir. Bu kapsamda darbeden sonra İsrail Başbakanı Netanyahu, üst düzey yetkililerin Mısır'daki darbeye yönelik açıklama yapmasını yasaklamıştır. Bu yasağa rağmen ara ara İsrail'den açıklamalar gelmiştir. İsrail Meclisi üyesi Ben Eliezer, Mursi'nin görevine son verilmesini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiş ve darbe rejimini tebrik etmiştir.⁶⁴⁰ İsrail'in eski Genel Kurmay Başkanı Gabi Aşkenazi, Orta Doğu coğrafyasında sürdürülecek istikrarın demokrasiden daha iyi olduğunu belirtmesi, Mısır'da otoriter rejimi tercih ettiğini ortaya koymuştur. Açıklama yapan bir başka isim ise Zvi Mazel olmuştur. Mazel, Mursi'nin İslami bir diktatörlük kurmayı istediğini ve Sisi'nin bunu engelleyerek İsrail için önemli bir karar aldığını belirtmiştir. İsrail'in Kahire Büyükelçisi ise Sisi'nin yalnızca Mısır'ın değil aynı zamanda İsrail'in de kahramanı olduğunu belirtmiştir.⁶⁴¹

İsrail'in Mısır'daki darbe sürecine verdiği desteğin arkasında Mursi iktidarına karşı duyulan güvensizlik yatmaktadır. İsrail'in Gazze'ye saldırılar düzenlemesinden sonra Mursi'nin Mısır'ın İsrail büyükelçisini geri çekmesi, Mısır'daki İsrail büyükelçisini 'istenmeyen kişi' ilan etmesi, HAMAS ile kurulan yakın işbirliği İsrail'i kaygılandırmıştır. Bununla birlikte İsrail'in Gazze'ye saldırması durumunda Mursi'nin Camp David anlaşmasını iptal edeceğini açıklaması İsrail'in Müslüman Kardeşler

⁶³⁸ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.262.

⁶³⁹ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.262.

⁶⁴⁰ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.263.

⁶⁴¹ Menderes Kurt, "Mursi'den Sisi'ye Mısır-İsrail İlişkileri", İsmail Numan Telci, (ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına*, SETA Yayınları, 2018, 67-93, s.77-78.

iktidarını kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamasına yol açmış ve bu kapsamda da İsrail, darbe sürecine destek vermiştir.⁶⁴²

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ: Mısır'da 25 Ocak 2011'de beklenmedik bir anda başlayan devrim hareketi karşısında tutarlı bir politika geliştiremeyen ABD, 3 Temmuz 2013 tarihinde gerçekleşen askeri darbe esnasında da ilkesiz bir tutum sergilemiştir. Mübarek'in devrilmesinden sonra Mısır'ın demokratikleşme çabalarına net bir şekilde destek vermeyen ABD yönetimi, demokratik yolla göreve gelen Mursi'nin demokratik olmayan bir şekilde görevine son verilmesine kayıtsız kalmıştır. Öyle ki Mursi döneminde ABD destekli bazı sivil toplum kuruluşlarının Mursi karşıtı bir tavır sergileyerek Mursi'nin askeri darbeye görevine son verilmesine destek sağladığı iddia edilmiştir.⁶⁴³ Bununla birlikte ABD'nin kendi çıkarları ve İsrail'in güvenliğinin korunması için Mısır Ordusunu finanse ederek orduyu Mursi iktidarına karşı harekete geçirdiği ileri sürülmüştür.⁶⁴⁴

Darbe sonrası açıklama yapan ABD yönetimi, Sisi'nin yönetime el koymasını askeri darbe olarak tanımlamamaya* özen göstermiştir. Bunun en önemli nedeni, Mısır'a yapılan askeri yardımların devam etmesini istemesidir.⁶⁴⁵ Darbeyi izleyen günlerde Mısır'a ilk resmi ziyareti gerçekleştiren ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı William Burns, Sisi ile yaptığı görüşme sonrasındaki açıklamasında, "*Mısır'ın bu yönetimle demokrasiye doğru ilerleyeceğinden şüphemiz yok*" ifadelerini kullanması ABD'nin geçiş sürecinde Mısır Ordusu ile birlikte hareket edeceğini göstermiştir.⁶⁴⁶ ABD Dışişleri Bakanı John Kerry de yaptığı konuşmada "*Mısır Ordusunun demokrasiyi yeniden inşa ettiği*" belirterek ABD'nin Mısır'daki askeri rejimi desteklediği işaretini vermiştir.⁶⁴⁷ Kasım 2013'de Mısır'ı ziyaret eden Kerry, Mısır Ordusunun geçiş sürecinde izlediği yol haritasının kendileri için mükemmel olduğunu ve Mısır'ın demokrasi yolunda doğru bir süreçten geçtiğini ifade etmiştir.⁶⁴⁸ Sisi'nin yönetime el koymasını darbe olarak nitelendirmeyen ABD, gelen uluslararası tepkiler ve Mısır'da artan insan hakları ihlalleri nedeniyle Mısır'a yapılacak olan 260

⁶⁴² Telci, **a.g.e.**, 2017, s.264.

⁶⁴³ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.246.

⁶⁴⁴ Şahinoğlu ve Ateş, **a.g.m.**, s.122.

* ABD anayasasında darbe ile yönetilen ülkelere yardım etmeme ilkesi yer almasına rağmen ABD, Mısır'a (Camp David Anlaşması'ndan sonra) her yıl 1,5 milyar dolar yardımda bulunduğu için Sisi'nin yönetime el koymasını 'darbe' olarak nitelendirmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Amerika'nın Sesi, "Obama Neden 'Darbe' Demiyor?" <https://www.amerikaninsesi.com/a/obama-neden-darbe-demiyor/1696131.html> (Erişim tarihi:19.03.2020)

⁶⁴⁵ Telci, **a.g.m.**, 2016, s.11.

⁶⁴⁶ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.247.

⁶⁴⁷ Hakan Çopur, "ABD, Mısır'daki Darbeye 'Demokrasi İnşası' Demişti", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-misirdaki-darbeye-demokrasi-insasi-demisti/1507052> (Erişim tarihi: 19.03.2020)

⁶⁴⁸ Telci, **a.g.m.**, 2016, s.11.

milyon dolarlık yardımı dondurma kararı almıştır. Ancak ABD ile İsrail'in menfaatlerine hizmet eden askeri yardımların devam edeceğini ve bu askeri yardımların Mısır'ın sınır güvenliğini için büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁹ Bu şekilde ABD, hem Mısır'a askeri yardımlarını sürdürmüş hem de darbe yönetiminin ABD çıkarları doğrultusunda davranmasını garanti altına almayı amaçlamıştır.⁶⁵⁰ Bununla birlikte ABD'nin yüzlerce Müslüman Kardeşler mensubuna verilen idam kararlarına düşük tepkiler vermesi ve yaşanan insan hakları ihlallerine sesiz kalması Mısır'daki mevcut statükoyu demokrasiye tercih ettiğinin bir göstergesi olmuştur.⁶⁵¹

ABD'nin 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır'da gerçekleşen askeri darbeyi desteklemesinin arkasında 2 temel neden yatmaktadır. Bunlardan birincisi, Mısır'ın ABD'in Orta Doğu coğrafyasındaki politikaları açısından ciddi öneme sahip bir ülke olmasıdır. Müslüman Kardeşler iktidarındaki Mısır'ın ABD'nin gözetiminden çıkabileceği ihtimali ABD'yi darbeyi desteklemeye itmiştir. İkinci neden ise ABD'nin bölgedeki müttefiklerinin Müslüman Kardeşler yönetimini kendi ulusal güvenlikleri için tehdit olarak algılamasıdır. Dolayısıyla ABD, müttefiklerine paralel bir politika izlemiş ve Mısır'daki askeri darbeyi desteklemiştir.⁶⁵²

AVRUPA BİRLİĞİ: 25 Ocak 2011 tarihinde başlayan devrim hareketi karşısında çelişkili açıklamalarda bulunan AB, Mübarek'in istifa etmesinin ardından demokrasiye vurgu yapan söylemlerde bulunmuştur.⁶⁵³ İlerleyen süreçte gerçekleştirilen seçimlerde Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine açıklama yapan AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton, demokratik seçimlerin gerçekleşmesinden memnuniyet duyduklarını ifade etse de duyulan bu memnuniyet demokratik sürecin sürekliliğinin sağlanmasında yetersiz kalmıştır.⁶⁵⁴

3 Temmuz 2013 tarihinde Sisi tarafından yönetime el konulması üzerine açıklama yapan Ashton, Mısır'ın hızla demokrasiye geçmesi gerektiğini ve bu konuda AB'nin destek vereceğini ifade etmiştir. İçlerinde Mursi'nin de bulunduğu tutukluların serbest bırakılması, yeni bir anayasanın hazırlanması, seçimlerin adil ve

⁶⁴⁹ Pınar Ersoy, "Washington'dan Mısır'a 'Çıkarına Uygun' Ceza", <https://www.milliyet.com.tr/dunya/washington-dan-misir-a-cikarina-uygun-ceza-1775901> (Erişim tarihi: 19.03.2020)

⁶⁵⁰ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.249.

⁶⁵¹ Telci, *a.g.e.*, 2017, s.249.

⁶⁵² Ahmet Hüsrev Çelik, "ABD'nin Devrim Sonrası Mısır Politikası: İstikrarın Demokrasiye Tercih" İsmail Numan Telci, (ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına*, SETA Yayınları, İstanbul, 2018, 217-234, s.227.

⁶⁵³ Sınmaz, *a.g.m.*, 2019(b), s.19-20.

⁶⁵⁴ Cicioğlu ve Bayram, *a.g.m.*, s.340.

şeffaf bir şekilde yapılması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁵⁵ Diğer yandan Ashton'un Mısır'daki gelişmelerin, toplumdaki ayrışmanın, siyasi değişim isteklerinin takip edildiği ve demokratik bir dönüşümün gerçekleşmesi gerektiği yönündeki açıklamasında "darbe" kelimesini kullanmaması dikkat çekmiştir. Dolayısıyla AB, Mısır'da yaşanan olaylar karşısında sembolik çağrılar yaparak gerçek anlamda demokratik bir tepki gösterememiştir.⁶⁵⁶

3 Temmuz 2013 tarihinde gerçekleşen askeri darbeye AB üyesi ülkeler kendi tepkilerini de yaptıkları açıklamalarla göstermişlerdir. AB üyesi ülkeler her ne kadar kendilerini insan hakları, demokrasi, sosyal eşitlik gibi ilkelerin savunucuları olarak tanıtsalar da Mısır'daki darbeye karşı gelmeyerek hem kendi halklarının hem de demokratikleşme için çaba harcayan bölge halklarının tepkisini çekmişlerdir.⁶⁵⁷ Örnek vermek gerekirse, darbenin hemen ardından İngiliz Dışişleri Bakanı William Hague, "*Biz hükümetleri değil, devletleri tanırız. Bizim için Mısır devleti vardır ve Mısır'da kim varsa onunla çalışmalıyız. Bunu İngiliz vatandaşlarının güvenliği için yapmalıyız. Mısır'da onlarca İngiliz şirketi iş yapıyor ve bu şirketlerin güvenliği için Sisi yönetimini tanımamamız gibi bir seçenek söz konusu olamaz*" şeklinde açıklamada bulunması İngiltere'nin darbe rejimine tepki göstermeyeceğinin işaretçisi olmuştur.⁶⁵⁸

Almanya ise Mısır'da Sisi'nin yönetime el koymasını darbe olarak tanımlamamış, 25 Ocak devriminin ikinci ayağı olarak değerlendirmiştir. Diğer yandan AB'nin Mursi'nin serbest bırakılması yönündeki talebine en büyük destek Almanya'dan gelmiştir. Bu kapsamda açıklama yapan Almanya yönetimi, Mısır'daki geçiş sürecinin Müslüman Kardeşleri de kapsaması ve Mursi'nin salınması gerektiğini belirtmiştir. Bu bilgiler ışığında, Almanya'nın Mursi'nin tutukluluğuna son verilmesi yönündeki isteğinin demokratik kaygılardan ziyade ülkenin istikrarı ve güvenliğiyle ilgili endişesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çünkü demokratik ilkelere birincil derece önem verilseydi demokratik yolla göreve gelen bir cumhurbaşkanının sadece demokratik yollarla gidebileceğine değinmesi gerekirdi.

⁶⁵⁵ Cicioğlu ve Bayram, *a.g.m.*, s.341.

⁶⁵⁶ Hürriyet Gazetesi, "Mısır'daki Darbeye Dünya Ne Tepki Verdi", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/misirdaki-darbeye-dunya-boyle-tepki-verdi-23650649> (Erişim tarihi: 20.03.2020)

⁶⁵⁷ Telci, *a.g.m.*, 2016, s.10.

⁶⁵⁸ Rowena Mason, Egypt Crisis: UK will not take sides, says William Hague, <https://www.theguardian.com/world/2013/aug/19/egypt-crisis-not-take-sides-william-hague> (Erişim tarihi:20.03.2020)

Ancak bu şekilde açıklama yapmaması Almanya'nın Mısır'daki istikrarı demokrasiye tercih ettiğini ortaya koymuştur.⁶⁵⁹

Mısır'da Ağustos 2013'de Rabiätü'l Adeviyye Meydanı'nda toplanan Müslüman Kardeşler taraftarlarını dağıtmak amacıyla güvenlik güçlerinin orantısız güç kullanması Almanya ve birçok ülke tarafından eleştirilmiştir. Müdahale sonrası Almaya yönetimi, yaptığı açıklamada ile tüm Alman turizm şirketlerinin Mısır'a olan seferlerini geçici süreliğine iptal ettiğini ve Mısır'a gönderilen kalkınma yardımlarını askıya aldığını ifade etmiştir. Yine de Mısır'da yaşanan insan hakları ihlalleri kısa süre içinde Batılı ülkeler tarafından görmezden gelinmeye başlanmış ve Mısır'la ilişkilerini düzeltme yoluna giden ilk ülkelerden biri Almanya olmuştur.⁶⁶⁰

Fransa yönetiminin, 3 Temmuz 2013'de gerçekleştirilen askeri darbeye yönelik olarak verdiği tepki diğer Batı ülkeleriyle paralellik göstermiştir. Fransa, Mısır'da yaşananları darbe olarak nitelendirmezken, AB'nin uzlaşma önerisini desteklediğini ifade etmiştir. Öte yandan dünyanın sayılı demokratik ülkelerinden biri olarak bilinen Fransa'nın, Mısır'da yaşanan insan hakları ihlalleri karşısında sessiz kalması savunduğu insan hakları, demokrasi, özgürlük ve sosyal eşitlik gibi ilkelere gölge düşürmüştür.⁶⁶¹

3.4.3. Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa

Darbenin ardından Sisi, yeni yol haritasını açıklamış ve bu kapsamda anayasanın askıya alındığını, yeni cumhurbaşkanlığı seçimlerinin en kısa zamanda yapılacağını açıklamıştır. Anayasa Mahkemesi Başkanı Adli Mansur ülkenin geçici cumhurbaşkanı ilan edilmiş ve geçici teknokrat hükümeti kurması için görevlendirilmiştir. Adli Mansur başkanlık seçimlerinin gerçekleşebilmesi için 33 maddelik* bir yol haritası yayımlamış ve yeni anayasa çalışmalarına ivedilikle başlanacağını açıklamıştır.⁶⁶² Askeri darbe sonrasında darbe karşıtları Mursi'nin görevine iade edilmesini için protesto gösterileri düzenlemiştir. Olayların şiddetlenmesi üzerine Sisi, 24 Temmuz'da orduya destek olmaları için halkı

⁶⁵⁹ Muhammed Alboğa, "Darbe Sonrası Dönemde Meşrulaştırıcı Bir Aktör Olarak Almanya'nın Mısır Politikası, İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018, 235-263, s.247-249.

⁶⁶⁰ Alboğa, **a.g.m.**, s.249- 250.

⁶⁶¹ İbrahim Bachir Abdoulaye, "Fransa'nın Mısır'da Baskı Rejiminin Kurumsallaşmasındaki Rolü", İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018, 264-290, s.270.

*Ayrıntılı bilgi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, "Mısır'da 33 Maddelik Geçici Anayasa", <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/misirda-33-maddelik-gecici-anayasa-432654> (Erişim tarihi:22.03.2020)

⁶⁶² Karaatlı, **a.g.e.**, s.246-247.

meydanlara davet etmiştir.⁶⁶³ Halkın meydanlara akın etmesi ve olayların büyümesi üzerine askeri yönetim protesto gösterilerini bastırmış ve vuku bulan olaylar neticesinde birçok Mursi yanlısı hayatını kaybetmiştir.⁶⁶⁴ 14 Ağustos 2013 tarihinde Rabiätü'l Adeviyye Meydanı'nda tekrar protesto gösterilerine başlayan darbe karşıtları güvenlik güçlerinin sert müdahalesiyle karşılaşmış ve birçok insan hayatını kaybetmiştir.⁶⁶⁵ Böylece ordu, hiçbir meydan okumaya fırsat vermede ülkedeki başat rolünü korumuş ve Mısır'da otoriter rejiminin yeniden inşa edildiği bir dönem başlamıştır.⁶⁶⁶

Darbe sonrası Mübarek dönemine dönüşün ilk habercisi, Ulusal Demokratik Partisi'ne getirilen siyaset yasağının kaldırılması olmuştur. Bunun yanı sıra yönetim, Ağustos ayında, 19 general vali olarak atayarak ordunun idari yönetim üzerindeki etkisini arttırmıştır. Hazırlanan yeni anayasa taslağını onaylayan geçici cumhurbaşkanı Adli Mansur, referandumun 14-15 Ocak 2014 tarihinde gerçekleştirileceğini duyurmuştur. Müslüman Kardeşlerin boykot çağrısı yaptığı ve katılım oranının %38 olduğu referandumda yeni anayasa, %98 evet oyu olarak kabul edilmiştir.⁶⁶⁷ 247 maddeden oluşan anayasada dikkat çeken değişiklikler şu şekildedir.⁶⁶⁸

Madde 74: *“Vatandaşlar kanunlarla belirlenecek gerekli başvuru şartlarını tamamladıktan sonra parti kurabilirler. Herhangi bir din, cinsiyet, ırk, mezhep ve coğrafi bölgenin çıkarlarını korumak için siyasi parti kurulmaz. Demokratik olmayan ayrımcı/ayrılıkçı, askeri amaçları olan partiler de kurulamaz. Partiler mahkeme kararınca kapatılabilirler.”*

Madde 123: *“Devlet başkanı, kanun çıkarma ve kendisine gelen kanunları veto etme yetkisine sahiptir.”*

Madde 203: *“Üyelerin çoğunluğunu ordu personelinden olmak üzere bir Ulusal Savunma Konseyi kurulur. Konsey, ülke güvenliğine ve bütçesine dair metotlar geliştirmek ve bunları denetlemek amacını taşır. Ordu bütçesine karar verecek olan kuruldaki genel öneri, meclis tarafından tek bir rakam olarak kabul edilmelidir.”*

⁶⁶³ Koçak, **a.g.m.**, s.43.

⁶⁶⁴ Karaatlı, **a.g.e.**, s.246.

⁶⁶⁵ Farhad Khosrokhavar, “Arap Devrimlerinde Şiddet: Paradigmatik Bir Örnek Olarak Mısır”, Y.Doğan Çetinkaya, (ed.), **Ortadoğu: Direniş, Devrim ve Emperyalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, 147-198, s.176.

⁶⁶⁶ Bekaroğlu ve Kurt, **a.g.m.**, s.28.

⁶⁶⁷ Güçtürk, **a.g.e.**, s.62-63.

⁶⁶⁸ Atlantic Council, The Arap Republic of Egypt Draft Constitution 2013 New Constitutional Document”, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/english-translation-of-egypt-s-2013-draft-constitution/> aktaran İsmail Numan Telci, **Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa**, SETA Yayınları, İstanbul, 2014, s. 21-24.

Madde 204: “Askeri yargılamalar Silahlı Kuvvelerle ilgili hukuk dışılıklarda geçerlidir. Siviller de askeri mahkemelerde yargılanabilir. Her türlü askeri kurum ve onlarla bağlantılı birimlere yönelik suç teşkil eden doğrudan saldırılar, askeri mühimmatlara, araçlara, silahlara, belgelere, fabrikalara ve bunlarla ilgili görev yapan sivil ve askeri personele yönelik suç işleyen siviller, askeri mahkemede yargılanabilir.”

Madde 234: “Savunma Bakanı, Yüksek Askeri Konsey’in onanıyla atanabilir. Bu madde anayasanın kabulünden itibaren iki cumhurbaşkanlığı dönemi için geçerlidir.”

Bunlara ek olarak 2014 Anayasa’sında Şura Meclisi kaldırılmış ve bütün yetkiler halk meclisine verilmiştir.⁶⁶⁹ Sonuç olarak, kabul edilen 2014 Anayasası genel anlamda orduya birçok ayrıcalık tanıyarak ordunun siyasetteki rolünü arttırmış ve ülkede askeri rejimi tekrar kurmuştur. Dolayısıyla yeni anayasa, Mısır’da demokrasiden uzaklaşıldığının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁶⁷⁰

3.5. ABDÜLFETTAH EL-SİSİ DÖNEMİ (2014 -)

2014 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra iktidara gelen Sisi, Mısır’ı baskı politikalarıyla yönetmeye başlamıştır. Başta Müslüman Kardeşler mensupları olmak üzere darbe sürecine destek veren muhalif gruplar Sisi rejiminin sert tutumuna maruz kalmıştır. Sisi rejimi, Mısır tarihinin en otoriter yönetimi olarak kabul edilirken, sürekli negatif seyreden ekonomi, Mısır halkının zor şartlar altında yaşamasına yol açmıştır. Diğer yandan Sisi rejimi, dış aktörlerin destekleriyle kendini finanse etmeye çalışmış ancak bu durum Mısır’ı giderek dışa bağımlı bir ülke haline getirmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, 2013 darbesinden sonra Sisi rejimi, iç politikada istikrarı tam olarak sağlayamamış, aldığı yardımlara rağmen kötü giden ekonomik gidişatı engelleyememiştir. Sonuç olarak, Orta Doğu coğrafyasının güçlü bir aktörü olma şansına sahip olan Mısır, günümüzde demokrasiden uzak, ekonomik ilerleme gösteremeyen ve istikrarsızlıklarla savaştan bir ülke haline gelmiştir.⁶⁷¹

3.5.1. Sisi’nin İktidara Gelmesi

3 Temmuz 2013 tarihinde gerçekleşen darbenin mimarı olan Sisi, darbe sonrası kurulan geçici hükümette Savunma Bakanı ve YAK Başkanı olarak görevine

⁶⁶⁹ Abdullah Aydoğan Kalabalık, “Karşılaştırmalı 2012 ve 2014 Anayasalı”, SETA, <https://www.setav.org/karsilastirmali-2012-ve-2014-misir-anayasalari/> (Erişim tarihi: 22.10.2020)

⁶⁷⁰ Güçtürk, **a.g.e.**, s.64.

⁶⁷¹ İsmail Numan Telci, “Mısır Darbe Rejiminin Bedelini Ödüyor”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/misir-darbe-rejiminin-bedelini-oduyor/1193536> (Erişim tarihi: 22.03.2020)

devam etmiştir.⁶⁷² Ocak 2014'de gerçekleştirilen anayasa referandumunu ile iktidarını sağlamlaştıran Sisi, genel seçimlerden önce cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağını duyurmuştur.⁶⁷³ Bu çerçevede Sisi, cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmak için 26 Mart 2014'de Savunma Bakanlığı ve YAK Başkanlığı'ndan istifa ederek* cumhurbaşkanlığı adaylığını açıklamıştır.⁶⁷⁴ 26-28 Mayıs 2014 tarihinde gerçekleşen seçimlerde Hamdin Sabbahi'ye karşı yarışan Sisi %96,91 oy oranıyla ülkenin yeni cumhurbaşkanı seçilmiş⁶⁷⁵ ve 8 Haziran 2014'de yemin ederek resmi olarak görevine başlamıştır.⁶⁷⁶

3.5.2. SİSİ DÖNEMİ İÇ POLİTİKA

3 Temmuz 2013'teki askeri darbeden yaklaşık 11 ay sonra gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimi sonucunda iktidara gelen Sisi, hem iç politikada hem de dış politika da 2011 öncesi döneme benzer bir tutum izlemiştir. İçeride başta Müslüman Kardeşler mensupları olmak üzere muhalif gruplara ciddi bir baskı uygulanmış ve on binlerce sivil tutuklanmıştır.⁶⁷⁷ Sisi iktidarında Mısır siyasetinin etkin aktörü olan ordu, ülkede güvenliği sağlamak adına kışlasından çıkarak protesto gösterilerine müdahalede bulunmuştur. Günümüzde ordunun Mübarek dönemine nazaran daha aktif bir şekilde siyasette yer aldığını söylemek mümkündür. Bu açıdan Mübarek döneminde "polis devleti" olarak tanımlanan Mısır, Sisi döneminde "asker devleti" ne dönüşmüştür.⁶⁷⁸ Bununla birlikte 9 Ağustos 2014 tarihinde Müslüman Kardeşlerin siyasi kanadı olan Hürriyet ve Adalet Partisi, Yüksek Askeri Mahkeme tarafından kapatılmış ve partinin faaliyetleri yasaklanmıştır.⁶⁷⁹

Öte yandan Mart 2015'te yapılması planlanan genel seçimler, Anayasa Mahkemesinin "seçim bölgelerinin taksiminin Anayasa'ya aykırı olduğu" yönünde

⁶⁷² Örtlek, **a.g.e.**, s.527.

*Sisi'nin YAK Başkanlığı ve Savunma Bakanlığı'ndan istifa etmesi üzerine yerine Sedki Sohby getirilmiş, yeni Genelkurmay Başkanı ise Mahmoud Hegazy olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wikipedia, "Ministry of Defence and Military Production", https://en.wikipedia.org/wiki/Ministry_of_Defence_and_Military_Production ve "Chief of the General Staff (Egypt)", [https://en.wikipedia.org/wiki/Chief_of_the_General_Staff_\(Egypt\)#cite_note-Official_website-1](https://en.wikipedia.org/wiki/Chief_of_the_General_Staff_(Egypt)#cite_note-Official_website-1) (Erişim tarihi:22.03.2020)

⁶⁷³ Güçtürk, **a.g.e.**, s.64.

⁶⁷⁴ Örtlek, **a.g.e.**, s.449.

⁶⁷⁵ Mısır Yüksek Seçim Komitesi, "2014 Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları", <https://pres2014.elections.eg/presidential-elections-2014-results> (Erişim tarihi:22.03.2020)

⁶⁷⁶ BBC, "Mısır: Sisi Yemin Etti", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140608_sisi_yemin (Erişim tarihi: 22.03.2020)

⁶⁷⁷ Telci, **a.g.e.**, 2018, s.27-28.

⁶⁷⁸ Telci, **a.g.e.**, 2017, s.220-221.

⁶⁷⁹ Hürriyet Gazetesi, "Mısır'da Hürriyet ve Adalet Partisi'nin Kapatılmasına Karar Verildi", <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/misirda-hurriyet-ve-adalet-partisinin-kapatilmasina-karar-verildi-26972687> (Erişim tarihi: 23.03.2020)

karar vermesi üzerine ileri bir tarihe ertelenmiştir. Birçok farklı gerekçeyle defalarca ertelenen genel seçimler, 18-19 Ekim ve 22-23 Kasım 2015 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Katılım oranının %28,3 olduğu seçimlere daha çok yaşlılar iştirak etmiştir.⁶⁸⁰ Bilindiği üzere daha önce Mısır parlamentosu iki kanatlı bir yapıya sahipti. Ancak 2014 Anayasasında Halk Meclisi'nin alt kanadı olan Şura Meclisi kaldırılmıştır. Dolayısıyla 2015 seçimleri Mısır'da ilk defa tek kanatlı meclisi hayata geçirmiştir.⁶⁸¹

Genel seçimlerden sonra Sisi yönetiminin uyguladığı baskılar artarak devam etmiştir. Muhalif gruplar, gazeteciler, avukatlar gibi birçok farklı meslek gruplarına ve sivil toplum kuruluşlarına yönelik binlerce hak ihlali devlet eliyle gerçekleştirilmiştir.⁶⁸² 24 Mayıs 2015 tarihinde Sisi tarafından “yeni sivil toplum kuruluşları yasası” kabul edilmiştir. Yasayla birlikte, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini sürdürebilmesi ciddi bir biçimde zorlaştırılmış ve oluşturulacak yeni sivil toplum kuruluşları için, aralarında istihbarat birimleri, dışişleri bakanlığı, içişleri bakanlığı ve ekonomi bakanlığından temsilcilerin olacağı bir üst kurul tarafından onaylanma şartı getirilmiştir. Böylece sivil toplum kanadı güçlü olan Müslüman Kardeşlerin yeniden örgütlenmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. İlerleyen süreçte Sisi rejiminin baskıcı uygulamaları siyaset arenasında da kendini göstermiştir. Mart 2018'de gerçekleştirilecek olan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce uygulanan baskılar daha da arttırılmıştır. Bu kapsamda Sisi'ye karşı Cumhurbaşkanlığı adaylığını açıklayan kişiler farklı yollarla engellenmiştir. Örnek vermek gerekirse, Avukat Halid Ali ve Enver el-Sedat adaylıklarını açıkladıktan kısa bir süre sonra gözaltına alınmış ve yapılan baskılar neticesinde aday olmaktan vazgeçtiklerini duyurmuşlardır. Benzer bir şekilde, yaklaşık beş yıldır BAE yaşayan Ahmet Şefik, cumhurbaşkanlığı adaylığını açıklamış ancak kısa bir süre sonra adaylıktan çekildiğini duyurmuştur. Şefik'in kararının değişmesinde istihbarat birimlerini etkili olduğu öne sürülmüştür. Cumhurbaşkanlığı adaylığını açıklayan bir diğer isim ise, eski Genelkurmay Başkanı olan Sami Enan'dır. Enan, farklı gerekçeler öne sürülerek tutuklanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olacağını duyuran Albay Ahmed Konsova ise “orduda görevini sürdürürken siyasi kampanya yürütmek” suçlamasıyla tutuklanmıştır.⁶⁸³ Böylece Mart 2018 seçimlerine sadece Sisi'nin onayladığı Musa

⁶⁸⁰ Karaatlı, a.g.e., s.248.

⁶⁸¹ Aljazeera, “Mısır Sandık Başında”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misir-sandik-basinda-0> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

⁶⁸² Sınmaz, a.g.e., 2019(b), s.9.

⁶⁸³ İsmail Numan Telci, “Devrimden Baskı Rejimine: Mısır'ın Belirsiz Geleceği”, <https://www.setav.org/devrimden-baski-rejimine-misirin-belirsiz-gelecegi/> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

Mustafa Musa katılabilmiştir. Katılım oranının %41,5 olduğu seçimlerde Sisi %97,08 oy alarak ikinci kez cumhurbaşkanı olmuştur.⁶⁸⁴

3 Şubat 2019 tarihinde Mısır Parlamentosunda çoğunluğu elinde tutan ve Cumhurbaşkanı Sisi ile yakın ilişki içerisinde olan Mısır'a Destek Koalisyonu, anayasa değişikliği için parlamentoya teklif sunmuştur. Anayasa değişikliği teklifinde, Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin altı yıla çıkarılması, Şura Meclisi'nin tekrar açılması ve Cumhurbaşkanı yardımcılığı makamının oluşturulması maddeleri yer almıştır. Anayasa değişikliği teklifinin ardından muhalif gruplar sosyal medya aracılığıyla "Anayasa değişikliğine hayır" kampanyası başlatmışlar ve değişikliğin odak noktasının askeri müdahaleleri meşrulaştırmak ve Cumhurbaşkanı Sisi'nin görev süresini uzatmak olduğunu savunmuşlardır. Bununla birlikte muhalif milletvekili Heysem el-Hariri, anayasa değişikliğinin Sisi'ye üçüncü dönem adaylık kapılarını açacağını savunmuştur.⁶⁸⁵ Muhalif grupların tepkilerine rağmen anayasa değişiklik teklifi parlamentoda yapılan oylamada kabul edilmiş ve 20-24 Nisan 2019 tarihleri arasında anayasa referandumunun yapılmasına karar verilmiştir. Katılım oranının %44,33 olduğu anayasa değişikliği referandumunda seçmenlerin %88,83'ü evet oyu kullanmış ve böylelikle Sisi'nin 2030'a kadar görevde kalmasının yolunu açan anayasa değişikliği teklifi onaylanmıştır.⁶⁸⁶ Burada dikkat çeken nokta, küresel aktörlerin anayasa değişikliği teklifi karşısında sessiz kalmalarıdır. Özellikle Batı ülkelerinin tepki göstermemesi, Mısır'da gerçek anlamda demokratik bir yönetimin kurulmasından ziyade otoriter rejim yolu ile istikrarın sürekliliğinden yana olduklarını göstermektedir.⁶⁸⁷

Öte yandan 3 Temmuz 2013 darbesinden sonra 43 yıl hapse çarptırılan Mursi,⁶⁸⁸ 6 sene boyunca hücrede tutulmuştur. Düzenli bir tedaviye ihtiyaç duymasına rağmen sağlık hizmetinden men edilen Mursi, 17 Ağustos 2019 tarihinde gerçekleşen dava sonrasında kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmiştir.⁶⁸⁹ Mursi'nin mahkeme sonrasında birçok kişinin önünde kalp krizi geçirerek ölmesi suikast

⁶⁸⁴ Sputnik, "Mısır Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Resmi Sonuçları Açıklandı", <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201804021032882451-misir-cumhurbaskanligi-secimleri-resmi-sonuclari-aciklandi/> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

⁶⁸⁵ Anadolu Ajansı, "Sisi'nin Görev Süresini Uzatacak Anayasa Değişikliği", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sisinin-gorev-suresini-uzatacak-anayasa-degisikligi-/1384079> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

⁶⁸⁶ Anadolu Ajansı, "Mısır'da Referandum Sonuçları Açıklandı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirda-referandum-sonuclari-aciklandi/1461012> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

⁶⁸⁷ İsmail Numan Telci, "Mübarek'ten Sisi'ye Mısır'da Otoriter Rejimin Kurumsallaşması", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/mubarekten-sisiye-misirda-otoriter-rejimin-kurumsallasmasi/1390093> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

⁶⁸⁸ Anadolu Ajansı, "Mısır'da 3 günde açılan Darbe Yolu", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirda-3-gunde-acilan-darbe-yolu/1521121> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

⁶⁸⁹ Kadriye Sınmaz, *Mursi'nin Öldürülmesi ve Yeni Ortadoğu Düzeni Raporu*, İNSAMER Yayınları, İstanbul, 2019(c), s.1.

iddialarını da beraberinde getirmiştir. Uluslararası Af Örgütü, Mursi'nin ölümünün adil, şeffaf ve detaylı bir şekilde araştırılması gerektiğini vurgulasa da tarafsız bir komisyon tarafından incelenmeye izin verilmediği için Mursi'nin ölümü şaibeli kalmıştır.⁶⁹⁰

25 Ocak devriminin ardından Mübarek'e "yüzlerce protestocunun ölümünden sorumlu olma ve çok sayıda yolsuzluğa karışma" suçlarıyla davalar açılmıştır. Hakkında açılan davalar nedeniyle altı yıl boyunca tutuklu yargılanan Mübarek, 24 Mart 2017'de serbest bırakılmıştır.⁶⁹¹ 25 Şubat 2020 tarihinde ise böbrek yetmezliği sonucu hayatını kaybetmiştir.⁶⁹²

3.5.3. Sisi Dönemi Dış Politika

3 Temmuz 2013 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbeden kısa bir süre sonra iktidara gelen Sisi, yeni bir dış politika inşasına girişmiştir. Mübarek dönemine benzer bir dış politika izleyen Sisi rejimi, Rusya ile stratejik ortaklık kapsamında yakın ilişkiler kurmuş ve bu bağlamda Sisi, Rusya ile silah anlaşması imzalamıştır. Ayrıca Rusya, Sisi'nin uluslararası konjonktürde meşruiyet kazanmasına destek vermiştir.⁶⁹³ Öte yandan bölgesel çıkarlarını koruyabilmek için Mısır'la olan ilişkilerini devam ettiren ABD yönetimi, ülkeye askeri yardımlarını sürdürmüştür. Her ne kadar Obama döneminde ABD'nin Mısır'a olan desteği kısmen zayıflasa da Kasım 2016'da ABD yönetimine gelen Donald Trump, Sisi rejimine tam destek vermiştir.⁶⁹⁴ Bu bağlamda Sisi, bir yandan ABD ile ilişkilerini dengede tutmaya çalışmış bir yandan da Rusya ile olan stratejik işbirliğine devam etmiştir.⁶⁹⁵ Bunlara ek olarak İsrail ile normalleşme sürecine giren Sisi rejimi, 2015 yılında karşılıklı olarak elçilikler açmışlar ve böylece Camp David sonrasında kurulan ilişkiler Sisi'nin iktidara gelmesiyle tekrar kurulmuştur.⁶⁹⁶

Sisi rejimine destek veren Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere gibi küresel aktörler Sisi'nin ihtiyaç duyduğu uluslararası arenada meşruiyet sağlama konusunda destek olmuşlardır. Ayrıca bu ülkelerle milyarlarca dolarlık ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Özellikle bölgesel aktör olan Suudi Arabistan ve BAE, Sisi rejimine

⁶⁹⁰ Sınmaz, *a.g.e.*,2019(c) s.1-2.

⁶⁹¹Aljazeera "Portre: Hüsnü Mübarek", <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-husnu-mubarek> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

⁶⁹² BBC, "Hüsnü Mübarek 91 Yaşında Öldü", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51630130> (Erişim tarihi:24.03.2020)

⁶⁹³ Telci, *a.g.m.*, 2018, s.306-307.

⁶⁹⁴ Çelik, *a.g.m.*, s.234.

⁶⁹⁵ Telci, *a.g.m.*, 2018, s.307.

⁶⁹⁶ Kurt, *a.g.m.*, 2018, s.92.

büyük oranda destek sağlamışlardır. Söz konusu ülkeler Mısır'ın kötü giden ekonomik gidişatını düzeltmek amacıyla Mısır'a mali destek vermiş ve 2015 yılında Mısır'a yatırımcı çekmek amacıyla gerçekleştirilen ekonomik kalkınma konferansının düzenlenmesine katkı sağlamışlardır.⁶⁹⁷

Bu ülkelere ek olarak uluslararası finans kuruluşları da Mısır ekonomisine destek vermiştir. Bu destekler, Mısır'a faizsiz/düşük faizli, geri ödemesiz, bağış ve petrol ürünlerinin tedariki şeklinde ulaştırılmıştır. Bunlarla birlikte ülkenin yıllardır süre gelen sorunlarından olan işsizlik, konut ihtiyacı, alt yapı problemleri, elektrik santrallerinin yenilenmesi gibi projelerde kullanılması için Mısır ekonomisine destek vermişlerdir. 2013 yılındaki askeri darbeden sonra bozulan ülke ekonomisini toparlayabilmek adına Sisi rejimi, Süveyş kanalına paralel olacak şekilde yeni bir kanal inşa etmiştir. Ancak 6 Ağustos 2015 tarihinde gemi geçişlerine açılan kanal beklenen kazancı getirememiştir. Sisi yönetiminin ekonomiyi iyileştirmek adına attığı bir diğer adım ise temel gıda ürünlerindeki sübvansiyonları kaldırmak olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak temel gıda ürünlerine zamlar yapılmıştır. Ancak bu zamanlar Mısır halkının giderek daha da yoksullaşmasına yol açmıştır.⁶⁹⁸ Temel gıda ürünlerindeki devlet sübvansiyonlarını kaldırarak bütçe açığını dengelemeye çalışan Sisi rejiminin yaptığı silah anlaşmaları, ekonominin olumsuz seyrini daha da kötüleştirmiştir. Ayrıca Sisi yönetiminin doğal gaz alımına ilişkin anlaşmalar imzalaması da ülke ekonomisine zarar vermiştir. Bir dönem doğal gaz ihraç eden Mısır, günümüzde kendi doğal gaz ihtiyacını karşılayamayacak hale gelmiştir.⁶⁹⁹ Sonuç olarak Sisi rejimi, aldığı yardımlara rağmen ekonominin olumsuz seyrini tersine çevirememiştir. Özellikle uzun vadeli projelerin üretilmemesi, ülke kaynaklarının etkili bir şekilde kullanılamaması, Mısır ekonomisini dışa bağımlı bir hale getirmiştir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Telci, *a.g.m.*,2018, s.28.

⁶⁹⁸ Kadir Aydın, "Mısır'da Ekonomik Kriz ve Dış Polika", İsmail Numan Telci, (ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına*, SETA Yayınları, İstanbul, 2018, 323-348, s.336-337.

⁶⁹⁹ Aydın, *a.g.m.*, s.339.

⁷⁰⁰ Aydın, *a.g.m.*, s.347-348.

SONUÇ

Mısır'da otoriter rejim, 1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar darbesinden sonra iktidara gelen Cemal Abdul Nasır'ın ideolojisi çerçevesinde inşa edilmeye başlamıştır. Hür Subaylar Hareketi'nin içinde yer alan Nasır, ülke yönetimine gelince Mısır'da sosyalist, tek partili, otoriter ve cumhurbaşkanı hâkimiyetine bağlı bir rejim kurmuştur. Meclis, medya ve yargı organları dâhil olmak üzere tüm gücü elinde tutan Nasır, Mısır'ı kendi kararları doğrultusunda ve baskı politikaları ile yönetmeye başlamıştır. Mısır'da otoriter rejimin inşa sürecinde Nasır, Mısır Ordusunu etkili bir şekilde kullanarak rejimin ana aktörlerinden biri haline getirmiştir. Bu şekilde Nasır, ordunun kontrolünü elinde tutmaya çalışmış ve iktidarının sürekliliğini sağlamıştır. Öte yandan Batı emperyalizmine karşı bir dış politika stratejisi izleyen Nasır, bu bağlamda Süveyş Kanalı'nı millileştirmiştir.

1970 yılında Nasır'ın ölümü üzerine yine Hür Subaylar içinden gelen Enver Sedat, yapılan referandum sonucu ülkenin yeni Cumhurbaşkanı olmuştur. Enver Sedat, Nasır'ın tam aksine Batı yanlısı bir dış politika izlemiştir. Sedat, 1967 yılında İsrail tarafından Sina Yarımadasında işgal edilen toprakları geri alabilmek için 1973 yılında İsrail'e savaş açmış ancak bu savaştan yenilgiyle çıkmıştır. Buna rağmen 1979 yılında ABD'nin öncülüğünde İsrail ile Camp David Anlaşması'nı imzalayarak kaybedilen toprakları geri almayı başarmıştır. Ancak imzalanan Camp David Anlaşması, Arap dünyasında hoş karşılanmamış ve ilişkiler bozulmuştur. Sedat döneminde çok partili yaşama geçilse de çıkarılan yasa ile siyasi partilere sert kurallar getirilmiş ve böylece demokratik bir siyasi yapının oluşması engellenmiştir. Bunlara ek olarak ülkenin önemli muhalif güçlerinden olan Müslüman Kardeşler Örgütü'nün yasal bir örgüt olmasına izin verilmemiş ancak rejime tehdit oluşturmayacak şekilde faaliyetlerde bulunmasına müsaade edilmiştir. Bu dönemde Mısır Ordusu, siyasi arenadan uzaklaştırılmış fakat ekonomik alanda güçlenmeye başlamıştır. Kısacası, Sedat, Nasır kadar etkili bir şekilde olmasa da siyasi arenadaki tüm gücü elinde tutmayı başarmış ve Mısır'da otoriter rejimin devamlılığını sağlamıştır.

Sedat'ın 1981 yılında suikast sonucu öldürülmesi üzerine yerine yapılan referandum sonucu Hüsnü Mübarek getirilmiştir. Mübarek, Nasır'ın Batı'ya karşı mesafe koyan politikası ile Sedat'ın Batı yanlısı politikası arasında orta bir yol izlemiştir. Bu doğrultuda hareket eden Mübarek, hem Camp David anlaşmasına sadık kalmış hem de Arap ülkeleriyle ilişkileri yeniden güçlendirmeyi başarmıştır. Mübarek döneminde siyasi arenada yaşanan kısmi serbestlik Mısır'ın

demokratikleşeceğine dair umutlar yaratsa da çok geçmeden bu umutlar suya düşmüştür. Örnek vermek gerekirse, Mübarek 2005 yılında çok adaylı seçimlerin yapılacağını duyurmuştur. Bu karar uzun yıllar boyunca baskı politikaları altında faaliyetlerini sürdüren muhalif gruplar için umut verici bir gelişme olsa da anayasada yapılan düzenlemeler neticesinde Mübarek iktidarını korumuştur. Yaşanan bu süreç ülkenin demokrasi konusunda verdiği en önemli sınavlardan biri olsa da anayasa da yapılan değişiklikler nedeniyle demokrasi adına bir gelişme kaydedilememiştir.

Mısır'da yıllardır süren ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlardan ciddi bir şekilde rahatsızlık duymaya başlayan halk, Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan Arap Baharı sürecinden ilham alarak 25 Ocak 2011'de protesto gösterilerine başlamıştır. Özellikle gençlik hareketlerinin aktif bir rol oynadığı protesto gösterileri kısa bir süre içerisinde ülkenin dört bir yanına yayılmıştır. Devrim hareketi sürecinde 6 Nisan Hareketi, Kefaye Hareketi, Halid Said Hareketi, Değişim İçin Ulusal Birlik Hareketi ve Devrimci Sosyalistler gibi gruplar kadar Selefilere, Kıptiler ve Müslüman Kardeşler gibi İslami hareketlerde ciddi bir role sahip olmuşlardır. Dış aktörler ise spontane gelişen devrim hareketi karşısında net bir tavır sergileyememişlerdir. Dolayısıyla 25 Ocak devrim hareketinde iç aktörler, dış aktörlere nazaran daha etkin bir rol üstlenmiştir.

25 Ocak devrim hareketi sürecinde bahsi geçen iç aktörler önemli bir role sahip olsa dahi değişimin yönünün belirlenmesinde en büyük role ve etkiye Mısır Ordusu sahip olmuştur. Mısır Ordusunun bu denli devrim hareketinde etkili olmasının yegâne sebebi, 1952 darbesinden sonra iktidara gelen üç liderinde asker kökenli olmasıdır. Mısır Ordusu, Nasır ile birlikte başlayan Sedat ve Mübarek'le devam eden dönemlerin hepsinde başat bir role sahip olmuş ve bu rolü her dönem değişen uluslararası ve ekonomik şartlara rağmen korumayı başarmıştır. Öte yandan iktidara gelen liderler ve ordu arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisinin varlığından söz etmek mümkündür. İktidar sahipleri iktidarlarının sürekliliğini sağlamak adına orduya siyasi ve ekonomik alanda ayrıcalık tanımış ordu da iktidarlarının devamlılığı için gereken desteği vermiştir. Kendisini devletin sahibi olarak gören Mısır Ordusu, 25 Ocak devrim hareketi karşısında Mübarek rejiminin değil kendi çıkarlarını ve ayrıcalıklı konumunu gözeterek hareket etmiş ve bu kapsamda stratejik bir tavır sergilemiştir. Mısır Ordusunun üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan ABD, 25 Ocak devrim hareketi sürecinde bölgesel müttefiki olan İsrail'in güvenliğinin korunması için ülkede kargaşa ortamının oluşmasını istememiş ve Mübarek'in görevi bırakması yönünde açıklamada bulunmuştur. Mısır Ordusu da

ABD ile olan ekonomik ilişkilerini devam ettirmek istediği için stratejik bir tavır sergilemiştir. Bu bağlamda Mübarek iktidarına destek vermeyen ordu, böylelikle ekonomik çıkarlarını, ABD ile olan yakın ilişkisini ve ayrıcalıklı statüsünü korumayı başarmıştır. Mısır Ordusunun desteğini arkasına alamayan Mübarek, 11 Şubat 2011'de istifa etmiş ve böylece ülkede uzun yıllardır devam eden otoriter rejim yönetimi son bulmuştur. Dolayısıyla uzun yıllar boyunca iktidarın destekçisi olan Mısır Ordusunun, kendi çıkarlarını korumak için Mübarek rejimi gibi önemli bir müttefikinden vazgeçtiğini söylemek mümkündür.

Devrim hareketinden yaklaşık bir yıl sonra gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Müslüman Kardeşlerin adayı olan Muhammed Mursi'nin kazanması yıllardır ülke siyasetinde etkili olan orduyu, bölge üzerinde menfaatleri olan ABD, İsrail, Rusya gibi küresel aktörleri ve Müslüman Kardeşler ile iyi ilişkileri olmayan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi bölgesel aktörleri de ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Mursi, bazı devrimci gruplar tarafından tüm grupları kapsayan bir yönetim sergilememekle suçlanmış ve Mursi karşıtı tavır almışlardır. Öte yandan Mursi'nin sivil-asker ilişkilerini dengelemeye çalışması ve ülke yönetiminde orduya yer vermek istememesi orduyu endişelenmiştir. Bu kapsamda harekete geçen Mısır Ordusu, zaten Mursi karşıtı tavır almış olan iç aktörleri ve ülkede uzun yıllardır süre gelen sorunların çözüme kavuşmasını isteyen halkı kolaylıkla Mursi'ye karşıyı kıskırtmış ve meydanlara inmelerini sağlamıştır.

2012 yılının sonlarına doğru başlayan Mursi karşıtı gösteriler hızla tüm ülkeye yayılmış ve devrim hareketine nazaran daha aktif bir rol oynayan dış aktörler, ülke içindeki bazı aktörlere mali destek vererek Mursi karşıtı kampanya düzenlemelerine katkı sağlamışlardır. Dolayısıyla ABD, İsrail, Rusya gibi dış aktörlerin Mısır'daki otoriter rejimin devamını ve bölgedeki istikrarı demokrasiye tercih ettiğini söylemek mümkündür. Kendilerini demokrasinin savunucusu olarak tanıtan Batı ülkelerinin kendi bölgesel çıkarlarını koruyabilmek ve bölge politikalarını sürdürebilmek için darbe sürecine arka plandan destek vermeleri aslında samimi olmadıklarının kanıtı niteliğindedir.

Ülke geneline yayılan protesto gösterilerinin daha fazla büyümesi için Mısır Ordusu müdahalede bulunmamış ve ordunun yönetime el koyması için gerekli olan zemin dış aktörlerin devrimci gruplara verdiği finansal destekle yaratılmıştır. Realizm teorisine göre hareket eden Mısır Ordusunun kendi menfaatlerini ön planda tutması sonucu protesto gösterileri hızla büyümüş ve bunun neticesinde 3 Temmuz 2013 tarihinde Savunma Bakanı Abdülfettah el-Sisi televizyon yayınıyla ordunun yönetime

el koyduğunu duyurmuştur. Bu bağlamda Mısır Ordusunun otoriter rejiminin çökmesinde, devamında veya sürekliliğinde belirleyici bir role sahip olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Tüm bu yaşanan gelişmeler neticesinde Mısır'daki devrim hareketi 3 Temmuz 2013 askeri darbesiyle birlikte kesintiye uğramıştır. Darbeden kısa bir süre sonra ülke yönetime gelen Sisi, ülkeyi Mübarek dönemine benzer bir şekilde yönetmeye başlamış ve Mısır tekrar asker kökenli bir cumhurbaşkanının kontrolü altına girmiştir. Sisi yönetimi darbeye karşı gelen başta Müslüman Kardeşler olmak üzere tüm muhalif gruplara ciddi bir baskı uygulamış, ülkede yoğun bir şekilde insan hakları ihlalleri yaşanmış, özgürlükler büyük oranda kısıtlanmış ve eski rejim aktörleri 25 Ocak devrimi ile birlikte kaybettikleri görevlerine iade edilmiştir. Sisi döneminde dikkat çeken bir başka konu ise, dış aktörlerin ülkede yaşanan insan hakları ihlalleri ve baskı politikalarına cılız bir tepki göstermiş olmalarıdır. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri gibi bölgesel aktörlerin yanı sıra ABD, Rusya, İsrail ve Avrupa Birliği üye ülkeleri Sisi yönetime dolaylı ya da doğrudan destek vermişlerdir.

Sonuç olarak, 25 Ocak Mısır devrimi sonrasında Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi ile ülkede demokrasiye dair önemli bir gelişme kaydedilmiş ancak dış aktörler bu süreci engellemeyi başarmıştır. ABD, Rusya, İsrail ve AB üye ülkelerinden olan Almanya, Fransa ve İngiltere bölgesel menfaatlerinin korunması için Mısır'ın kendilerine uygun bir lider tarafından yönetilmesini istemişlerdir. Dolayısıyla Müslüman Kardeşler iktidarı tarafından yönetilen Mısır'ın kendi politikalarına negatif yönde etki edebileceği ihtimali darbe sürecini desteklemelerine yol açmıştır. Aynı şekilde Mursi iktidarından rahatsız olan bölgesel aktörlerde iktidar karşıtı bir pozisyon almıştır. Özellikle Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri devrim sürecinin kesintiye uğraması için yoğun çaba sarf etmişler ve ülkedeki iç aktörlerle ittifak kurarak darbe sürecinin perde arkasındaki aktörler olmuşlardır. Devrim sürecinin sonra erdirilmesinde iç aktörlerde etkili bir rol oynamıştır. Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra tüm grupları içine alan bir yönetim sergilemediği ve verdiği sözleri tutmadığını öne süren iç aktörler, Mursi karşıtı bir tavır takınmışlardır. Öte yandan Mısır Ordusu, bazı iç aktörleri kullanarak ülkede kaos çıkarmış ve siyasete müdahalenin önünü açmıştır. Aynı zamanda dış aktörlerle de iş birliği yapan Mısır Ordusu, bu sayede darbeye zemin hazırlamak için gerekli olan finansal yardımı sağlamıştır. Dolayısıyla dış aktörlerin, açık bir şekilde ifade etmeseler de Mısır Ordusunun yanında yer aldıklarını söylemek mümkündür.

Özetle, Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan devrim hareketi süreci ülkede demokratikleşmeye dair atılan büyük bir adım olsa da bu sürecin iç ve dış aktörlerin müdahalesiyle engellendiği görülmüştür. Özellikle bölgesel aktörlerin Mısır devrim sürecini sonlandırmak istemesinin temel sebebi, Orta Doğu bölgesindeki diğer devletlerde de böyle bir demokratikleşme hareketinin başlatılabilmesi ihtimalidir. Bu ihtimali kendi iktidarlarına karşı tehdit olarak algılayan bölgesel aktörler, Mısır'daki darbe sürecine destek vererek demokrasinin önüne kesmişlerdir. Aynı şekilde demokratikleşme hareketinin kendi çıkarlarına ve izledikleri bölge politikalarına zarar vereceğini düşünen Batı ülkeleri Mısır devrim sürecinin sonlandırılması için ciddi bir çaba göstermiştir. Ayrıca insan hakları, demokrasi ve özgürlüklerin korunması gibi değerleri ön plana çıkaran dış aktörlerin Sisi döneminde yaşanan insan hakları ihlallerine sessiz kalması ortaya paradoksal bir durum çıkarmaktadır. Öte yandan Mısır ordusu, 25 Ocak 2011 devrim hareketi sürecinde ve 3 Temmuz 2013 yılında gerçekleştirilen askeri darbe sürecinde izlediği strateji ile kendi çıkarlarını ön planda tutan bir aktör olarak hareket etmiştir. Bu bağlamda Mısır ordusunun realist paradigma ekseninde hareket ettiğini söylemek mümkündür.

Gelinen noktada Mısır, demokrasiden uzak ve otoriter rejimin süreklilik kazandığı bir ülke haline gelmiştir. Dış aktörler tarafından desteklenerek uluslararası arenada meşruiyet kazanan Sisi yönetimi, 2019 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumu neticesinde iktidarını 2030 yılına kadar güvence altına almayı başarmıştır. Yıllardır süren otoriter rejime son vermek amacıyla 25 Ocak 2011 tarihinde iktidara karşı ayaklanan Mısır halkı yeniden böyle bir devrim hareketine kalkışır mı bilinmez ancak ülke de demokratik bir rejimin kurulmasının uzun yıllar alabileceğini ve Mısır ordusunun ülke siyasetinde belirleyici bir rol oynamaya devam edeceğini tahmin etmek çok da zor değildir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ABBASOV Nazım, **Arap Baharı**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2019.

ABDOULAYE Ibrahim Bachir, “Fransa’nın Mısır’da Baskı Rejiminin Kurumsallaşmasındaki Rolü”, İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018.

ALBAYRAK Didem Özdemir, “Marksizm ve Güvenlik”, Emre Çıtak ve Osman Şen, (ed.), **Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Teorik Değerlendirmeler**, Röle Akademik Yayıncılık, 2014.

ALBOĞA Muhammed, “Darbe Sonrası Dönemde Meşrulaştırıcı Bir Aktör Olarak Almanya’nın Mısır Politikası”, İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018.

ARI Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, MKM Yayınları, Bursa, 2012.

ARI Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2013(a).

ARI Tayyar, “Marksizm ve Merkez Çevre Teorileri”, Tayyar Arı ve Elif Toprak, (ed.), **Uluslararası İlişkiler Kuramları-I**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013(b).

ARI Tayyar, “Realizm ve Neorealizm (Gerçeklik ve Yeni Gerçekçilik)”, Tayyar Arı ve Elif Toprak, (ed.), **Uluslararası İlişkiler Kuramları- I**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013(b).

ARMAOĞLU Fahir, **Türk Dış Politikası**, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

ARMANOĞLU Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)**, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

BAYIR Özgün Erler, “Uluslararası İlişkilerde Neorealist Ekolden Neoklasik Realist Ekole”, Sibel Turan ve Nergiz Özkural Köroğlu (ed.), **Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar**, Dora Basım-Yayın, 2015.

BENNA El Hasan, **Müslüman Kardeşler Teşkilatı**, Çev. H.Hüseyin Yılmaz, Özgü Yayınları, 2017.

BİLGİN Abdul Rezak, **Arap Baharı Sürecinde Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri**, Birleşik Yayıncılık, Ankara, 2014.

BİLGİN Hasret Dikici, “Totaliter Rejimler”, Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağrıoğlu, (ed.), **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014.

CLEVELAND L. William, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

COOK Steven, **Yönetmeden Hükmeden Ordular**, Çev.Bahar Şahin, Hayygrup Yayıncılık, İstanbul, 2008.

ÇEÇEN Anıl, **Türkiye ve Ortadoğu**, Destek Yayınları, İstanbul, 2018.

ÇELİK Ahmet Hüsrev, "ABD'nin Devrim Sonrası Mısır Politikası: İstikrarın Demokrasiye Tercihii" İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018.

DEMİR Sertif ve VARLIK Ali Bilgin, "Realist ve Liberal Teorilerde 'Güç' Anlayışı", Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, (ed.), **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Beta Yayınları, İstanbul, 2013.

DEMİRTAŞ Erdem, **Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme**, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.

DONNELLY Jack, "Realizm", Keith Povey, (ed.) **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Çev. Muhammed Ağcan- Ali Aslan, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.

EĞRİ Taha, **Mısır'da Ordu ve Ekonomi**, İktisat Yayınları, Ankara, 2018.

ERSOY Eyüp, "Realizm", Ramazan Gözen (ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

ERYILMAZ Bilal, **Bürokrasi ve Siyaset**, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2017.

ESENLER Turhan, **Hukuka Giriş**, Vedat Kitapçılık, 2015.

FULLER E. Graham, **Türkiye ve Arap Baharı**, Çev. Mustafa Acar, Eksi Kitaplar, Ankara, 2017.

GADBAN Münir Muhammed, **Müslüman Kardeşler, Seyyid Kutub ve Gelecek**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2017.

GÖKÇEN Ahmet ve TELCİ İsmail Numan, "Mısır'da Devrim ve Karşı Devrim Sürecinde Birleşik Arap Emirlikleri'nin Rolü", İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018.

GÖZLER Kemal, **Devletin Genel Teorisi**, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2012.

HATİPOĞLU Emre, "Otoriter Rejimler", Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağnıcıoğlu, (ed.), **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014.

HEYWOOD Andrew, **Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları**, Çev.Fahri Bakırcı, BB101 Yayınları, Ankara, 2015.

KALAYCIOĞLU Ersin, "Karşılaştırmalı Siyaset: Giriş", Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağnıcıoğlu, (ed.), **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014.

KAPANİ Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014.

KARAATLI Bülent, *Arap Baharı'nda Farklı Bir Ülke- Tunus (Osmanlı'dan Sömürgeciliğe, Sömürgecilikten Arap Baharı'na Tunus Modernleşmesi Üzerine)*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018.

KARABAĞ Servet, *Mekânın Siyasallaşması*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.

KARACA R.Kutay ve ÖZDAL Barış, *Diplomasi Tarihi II*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016.

KAYGUSUZ Özlem, "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", Evren Balta, (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

KAZAK Cemal, *Devrimden Darbeye: Müslüman Kardeşler'in İktidar Tecrübesi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018.

KHOSROKHAVAR Farhad, "Arap Devrimlerinde Şiddet: Paradigmatik Bir Örnek Olarak Mısır", Y.Doğan Çetinkaya, (ed.), *Ortadoğu: Direniş, Devrim ve Emperyalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

KILINÇ Taha, *Ortadoğu'ya Dair Yirmi Tez*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019.

KIŞLAKÇI Turan, *Eş-Şa'B Yurid İskate'n Nizam: Arap Baharı*, İlimyurdu Yayıncılık, İstanbul, 2013.

KOJEVE Alexandre, *Otorite Kavramı*, Çev. Murat Erşen, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007.

KURT Menderes, "Mursi'den Sisi'ye Mısır-İsrail İlişkileri", İsmail Numan Telci, (ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına*, SETA Yayınları, 2018.

KURT Veysel, "Ortadoğu'da Ordu-Siyaset İlişkilerinin Dönüşümü", Veysel Kurt (ed.), *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, SETA Yayınları, İstanbul, 2017.

LİNZ J.Juan, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Çev. Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, Ankara, 2012.

MARSOT Afaf Lutfi Al-Sayyid, *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

MEARSHEIMER J.John, "Yapısal Realizm", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith, (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik*, Çev. Özge Kelekçi, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2010.

MISIR Mustafa Bayram, "Egemenlik", Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin, (ed.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2012.

MOUSA Mohammed, "Kışla, Ekonomi ve Siyaset Üçgeninde Mısır Ordusu", Veysel Kurt, (ed.), *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, SETA Yayınları, İstanbul, 2017.

ONGUR Hakan Övünç ve YAVÇAN Başak, "Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar", Ramazan Gözen (ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

ÖRTLEK Muhammed, **Mısır'da Siyasal İslamcılık, Müslüman Kardeşler ve Arap Baharı**, Sage Yayıncılık, Ankara, 2017.

ÖZBUDUN Ergun, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

PARGETER Alison, **Müslüman Kardeşler: Muhalefetten İktidara**, Çev. Semih Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.

RAKİPOĞLU Mehmet, "Suudi Arabistan-Mısır İlişkileri: İhvan'ı Dışlamak, Darbeyi Kucaklamak", İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018.

RUMELİLİ Bahar, "İnşacılık (Konstrüktivizm)", Evren Balta (ed.), **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

SENNET Richard, **Otorite**, Çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

SERBEST Hazım, **ABD Gölgesinde Arap Baharı ve Mısır**, Parana Yayınları, İstanbul, 2018.

ŞENEL Alâeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2014.

ŞÖHRET Mesut, "Dünya Sistemi Teorisi", Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, (ed.), **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Beta Yayınları, İstanbul, 2013.

TANNENBAUM G. Donald, **Siyasi Düşünce Tarihi**, BB101 Yayınları, Ankara, 2017.

TAŞTEKİN Fehim, **Karanlık Çöktüğünde**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2016.

TELCİ İsmail Numan, "Mısır 2011", Kemal İnat, Muhittin Ataman, (ed.), **Ortadoğu Yıllığı: 2011**, Açılım Kitap, 2012.

TELCİ İsmail Numan, **Mısır Devrimi Sözlüğü: Devrim, Darbe ve İktidar Mücadelesi**, Açılım Kitap, İstanbul, 2013.

TELCİ Numan İsmail, "Mısır 2013", Kemal İnat, Muhittin Ataman, (ed.), **Ortadoğu Yıllığı: 2013**, Açılım Kitap, 2014.

TELCİ İsmail Numan, **Mısır: Devrim ve Karşı Devrim**, SETA Yayınları, İstanbul, 2017.

TELCİ İsmail Numan "Mısır Dış Politikası: Tarihsel Bir Analiz", İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018.

TELCİ İsmail Numan, "Türkiye-Mısır İlişkileri: İş Birliğinden Çatışmaya", İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, 2018.

TELCİ İsmail Numan, "Mısır- Rusya İlişkileri ve Sisi'nin Denge Siyaseti", İsmail Numan Telci, (ed.), **Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına**, SETA Yayınları, İstanbul, 2018.

TÜR Özlem ve KOYUNCU Çiğdem Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Toplumsal Cinsiyet", Evren Balta (ed.), **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

VİOTTİ R.Paul ve KAUPPI V. Mark, **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, Çev. Uğur Pektaş, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2016.

WEBER Max, **Bürokrasi ve Otorite**, Çev. H. Bahadır Akın, Liberte Yayın Grubu, Ankara, 2017.

WENDT Alexander, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, Çev. Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner, Küre Yayınları, İstanbul, 2016.

YALÇINKAYA Ayhan, "Büyük Sokratesçi Okullar ve Siyaset", Mehmet Ali Ağaoğulları, (ed.), **Sokrates'ten Jakobenlere: Batı'da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

ZABCI Filiz, "Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürlüğe", Mehmet Ali Ağaoğulları, (ed.), **Sokrates'ten Jakobenlere: Batı'da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

ZABUNOĞLU Yahya Kâzım, **Kamu Hukukuna Giriş**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973.

MAKALELER

AKPINAR Mehmet Faiz, "Mısır Halk Ayaklanmalarında Sosyal Medyanın Rolü", **Online Academic Journal of Information Technology**, 2019, Cilt:10, 197-220.

AKTAN Coşkun Can, "Temsili Demokrasilerde İdeal Bir Siyasal Rejim (Hükümet Sistemi) Arayışı", **Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, 2016, Cilt:8, 18-35.

AKTAŞ Murat, "Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2018, Cilt: 11, 199-208.

ARI Tayyar ve KOÇ Engin, "Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti İle Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2014, Cilt:42, 225-232

ARSLAN Salih, "Yönetim Sürecinde Otorite Kullanımı ve Ortaya Çıkan Sorunların Değerlendirilmesi: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2018, Cilt:1, 1-18.

AYDIN Mustafa, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, 2004, Cilt:1, 33-60.

BAL Hüseyin, "Siyaset Teorisinde 'Otorite' Kavramı", *Turkish Studies*, 2014, Cilt:9, 247-255.

BEKAROĞLU Edip Asaf ve KURT Veysel, "Mısırda Otoriter Rejiminin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2015, 1-36.

CANSEVER Niran, Hakan Mehmet Kiriş, "Türkiye'de Ordu – Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti- TSK Etkileşimine Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2015, Cilt: 20, 361-384.

CİCİOĞLU Filiz ve BAYRAM Yeşim, "Avrupa Birliği'nin Değerleri Çerçevesinde Ortadoğu Politikasını Anlamlandırmak: Mısır, Suriye ve Irak Örneği", *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 2019, 327-360.

ÇEÇEN Anıl, "Arap Dünyasında Nasır Önderliği", *Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2000, Cilt:6, 186-200.

ÇETİN Halis, "Liberalizmin Temel İlkeleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, 219, 236.

DALAR Mehmet, "Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi", *Alternatif Politika*, 2010, Cilt:1, 48-73.

DUMAN Mehmet Zeki, "Türkiye'de Ordu- Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri", *İnsan&İnsan Dergisi*, 2019, Cilt:6, 145-164.

EKİNCİ F. Didem, "Türkmenistan Dış Politikasında İç Faktörler: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme", *Alternatif Politika Dergisi*, 2019, Cilt:1, 32-58.

EROĞLU Müzeyyen, "John Locke'un Devlet Teorisi", *Akademik Bakış Dergisi*, 2010, Cilt: 21, 1-15.

ERTOSUN Erkan ve TOPAK Pakize, "11 Eylül Sonrası Ortadoğu'da Din, Terör ve Siyaset: Müslüman Kardeşler Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2016, 557-571.

GÜNEL Kamil, "Siyasal Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar", *Türk Coğrafya Dergisi*, 1995, Cilt:30, 457-461.

KEYİK Mehmet ve EROL Mehmet Seyfettin, "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2019, Cilt:1, 12-49.

KİRAZ Sami, "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, 417-440.

KOÇAK Konur Alp, "Mısır: Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir adım Geri", *Yasama Dergisi*, 2013, Cilt:23, 7-53.

KUDUOĞLU Alptuğ, "Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2018, Cilt:5, 101-137.

KÜÇÜKSOLAK Özgü Kalkan, "Güvenlik Kavramının Realizm, Neorealizm ve Kopenhag Okulu Çerçevesinde Tartışılması", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 2012, Cilt:4, 202-208.

OKANDAN G.Recai, "Devletin Beşeri Unsuru", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1947, Cilt:13, 1281-1326.

ÖZDEMİR Gürbüz, "Weberyan Anlamda Türklerde Otorite ve Meşruiyet İlişkisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2014, Cilt:9, 69-90.

ÖZDEMİR Haluk, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2008, Cilt:3, 113-144.

ÖZKAN Recep ve POLAT Bayram "Toplumsal bir Değer Olarak Otorite", *ZFWT Dergisi*, 2017, 109-125.

SAKMAN Mücella, "İdeolojik Hegemonya İçerisinde Örgütlenen Siyasal Bir Sistem Olarak Totalitarizm", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, Cilt:55, 117-126.

SARIASLAN Fatma, "Türkiye- Mısır İlişkilerinde Ekonomik Dinamiklerin Etkisi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2019, Cilt:-, 526-559.

ŞAHİNOĞLU Muhammet Cemal ve ATEŞ Ahmet, "Orta Doğu'da Darbelerin Arka Planı: Mısır Örneği", *TESAM Akademi Dergisi*, 2017, 97-131.

TELLİ Azime, "Mısır Devrimi'nde Sosyal Medyanın Rolü", *Bilge Strateji Dergisi*, 2012, Cilt:4, 65-91.

TUNÇ Hasan, "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, Cilt:12, 1113-1132.

TURAN Mahmut ve DAĞ Muhammed Hüseyin, "Mısır Tarihinde Enver Sedat Dönemi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, 306-323.

UĞRASIZ Bülent, "Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, Cilt:5, 139-145.

URAL Şafak, "Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1999, Cilt:52, 451-459.

UYVAL Ahmet, Devrim Öncesi Mısır'da Türkiye Algısı (2005-2010)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2011, Cilt:6, 139-170.

ÜLGER İrfan Kaya, "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri", *Dergipark*, 2016, Cilt:6, 131-151.

ZABUNOĞLU H. Gökçe, "Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2016, Cilt:7, 431-456.

TEZLER

AKYOL Hakan, Demokratikleşme Yaklaşımları Açısından “Arap Baharı ve Geleceği: Mısır Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2019 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

AYDIN Muhammet Şerif, Arap Baharı ve Mısır’da Yansımaları, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2014 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

ÇELİK Servet, Arap Değişiminde İslami Grupların Rolü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2015 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

FAZILAT Arash, Siyasal İslam, Otorite ve Şiddet Söylemi [İran Örneği (2000-2015)], Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2018 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

GÜLOĞLU Sümeyra, Arap Baharı ve Toplumsal Hareketler: Mısır Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2015 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

GÜRBÜZ Hasan, Mısır Özelinde Müslüman Kardeşler Hareketi’nin Sosyolojik Analizi (İngiliz İşgalinden Arap Baharına), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2014 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

KALKAN Yeldar Barış, Uluslararası İlişkilerde Disiplininde Realist Teorinin Gelişimi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arel Üniversitesi, İstanbul, 2017 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

KORALTAN Feyza Hilal, Realizm Kuramı Çerçevesinde Arap Baharı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arel Üniversitesi, İstanbul, 2016 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

KURNAZ Ahmet, Totaliter Rejimlerde İktidar İlişkilerinin İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2017 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

KİREMİTÇİ Güner Gamze, Otoriter Rejimlerde Karizmatik Meşruiyet: Nasır Dönemi Mısır Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, 2012 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

RÜSTEMOĞLU R.Kürşat, 1949-1981 Yılları Arasında Suriye ve Mısır’da Vuku Bulan Hükümet Darbeleri ve Bunların Türkiye’deki Yankıları, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

SABRA Majed, Arap Baharı: Mısır Örneği, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Polis Akademisi, Ankara, 2013 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

TANDOĞAN Ali, Arap Baharı Sürecinde Mısır, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2013. (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

VELİBEYOĞLU Veli Rauf, Egemen İdeoloji ve Mimarlık: Totaliter Rejimlerin Mimari Üzerindeki Etkileri, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul, 2018 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

YİĞİTCEOĞLU Emel, Türk Örgüt Kültüründe Otorite ve Otorite İlişkileri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2013 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

RAPORLAR

AYHAN Veysel ve AYHAN Nazlı, **Mısır Devriminin Ayak Sesleri: Bir Devrin Sonu mu? Raporu**, ORSAM Yayınları, Ankara, 2011.

BÖLME M.Selim, KÜÇÜKKELEŞ Müjde, ULUTAŞ Ufuk, ÖZHAN Taha, YILMAZ Nuh, ENSAROĞLU Yılmaz, **25 Ocak'tan Yeni Anayasa: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi Raporu**, SETA Yayınları, Ankara, 2011.

GÜÇTÜRK Yavuz, **Devrimden Darbeye: Mısır'da İnsan Hakları Raporu**, SETA Yayınları, İstanbul, 2016.

KALABALIK Abdullah Aydoğan, **Mısır'da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı Raporu**, SETA Yayınları, İstanbul, 2013.

KILAVUZ Muhammet Tahir, Muhammed Hüseyin MERCAN, Süleyman GÜDER, **Ortadoğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda Raporu**, İlke Yayınları, İstanbul, 2014.

SINMAZ Kadriye, **Mısır Krizi: Bir Darbenin Muhasebesi Raporu**, İNSAMER Yayınları, İstanbul, 2016.

SINMAZ Kadriye, **Darbenin Altıncı Yılında Mısır ve İhvan Raporu**, İNSAMER Yayınları, İstanbul, 2019(a).

SINMAZ Kadriye, **Mısır Raporu: Devrim ve Darbe Sarmanlığında Bir Toplum**, İNSAMER Yayınları, İstanbul, 2019(b).

SINMAZ Kadriye,, **Mursi'nin Öldürülmesi ve Yeni Ortadoğu Düzeni Raporu**, İNSAMER Yayınları, İstanbul, 2019(c).

TELCİ İsmail Numan, **Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa Raporu**, SETA Yayınları, İstanbul, 2014.

TELCİ İsmail Numan, **Mısır'da Geleceğini Arayan Karşı Devrim Raporu**, SETA Yayınları, Ankara, 2016.

YASEEN Shadan, **Mısır Arap Cumhuriyeti Raporu**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.

YILDIRIM Ramazan ve ABDULCELİL Tarık, **Mısır Siyaset Haritası Raporu**, SETA Yayınları, İstanbul, 2011.

BİLDİRİLER

BAYHAN Ahmet Ali, "Kuzey Afrika'da Bir Türk Yurdu: Mısır", **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Bildiriler, 10-15 Eylül 2007, Cilt: I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2011.

TEKEREK Mehmet ve KÖK Selcen, “Sokak Siyasetinden Sosyal Ağlara Yeni Aktivizm: Arap Baharı Deneyimi”, **II.Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu**, Bildiriler, 1-2 Ekim 2012, Cilt:- KSU Yayını, Kahramanmaraş, 2013.

TUNCER Fatih Fuat, “Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası ve Ahmet Davutoğlu Söylemi: İmgeler ile Mısır ve Arap Baharı Tartışması”, **Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Sempozyumu**, Bildiriler, 27 Aralık 2013, Cilt:-, Akdeniz Üniversitesi Yayını, Antalya, 2013.

YASEEN Shadan, “Mısır’ın Temel Dinamikleri ve Beklentiler”, **Stratejik Öngörü 2023: Cumhuriyet’in 100. Yılında Türkiye ve Dünya Kongresi**, Bildiriler, 9-13 Ekim 2006, Cilt:1, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara, 2006.

İNTERNET KAYNAKLARI

ALTAYLI Atilla, “Ordu, Devlet Üzerine”, <https://www.evrensel.net/haber/10924/ordu-devlet-uzerine> (Erişim tarihi: 10.03.2020)

Aljazeera “Porte: Hüsnü Mübarek”, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-husnu-mubarek> (Erişim tarihi: 04.01.2020) - (24.03.2020)

Aljazeera, “Kronoloji: Mübarek Sonrası Mısır”, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-mubarek-sonrasi-misir> (Erişim tarihi: 12.03.2020)

Aljazeera, “Mısır Sandık Başında”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misir-sandik-basinda-0> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

Amerika’nın Sesi, “Mısır’da Generaller Görevden Alındı”, <https://www.amerikaninsesi.com/a/misirda-generaller-gorevden-alindi/1484890.html> (Erişim tarihi: 12.03.2020)

Amerikan’nın Sesi, “Obama Neden ‘Darbe’ Demiyor?” , <https://www.amerikaninsesi.com/a/obama-neden-darbe-demiyor/1696131.html> (Erişim tarihi: 19.03.2020).

Anadolu Ajansı, “Mursi’nin İktidardaki Bir Yılı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/mursinin-iktidardaki-bir-yili/145655> (Erişim tarihi: 12.03.2020)

Anadolu Ajansı, “Mısır’da 3 günde açılan Darbe Yolu”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirda-3-gunde-acilan-darbe-yolu/1521121> (Erişim tarihi: 14.03.2020)

Anadolu Ajansı, “Mısır’da Doğup Dünyaya Yayılan ‘Rabia’” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirda-dogup-dunyaya-yayilan-rabia/627918> (Erişim tarihi: 17.03.2020)

Anadolu Ajansı, “Sisi’nin Görev Süresini Uzatacak Anayasa Değişikliği”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sisinin-gorev-suresini-uzatacak-anayasa-degisikligi-/1384079> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

Anadolu Ajansı, “Mısır’da Referandum Sonuçları Açıklandı”,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirda-referandum-sonuclari-aciklandi/1461012>
(Erişim tarihi: 24.03.2020)

Ankara Üniversitesi, “Genel Hukuk-1 Dersleri”,
https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/49480/mod_resource/content/1/%C4%B0GHP%20genel%20hukuk%201-9.pdf (Erişim tarihi:22.10.2019).

Arap Republic Of Egypt “Geography”,
<https://www.mfa.gov.eg/English/InsideEgypt/Pages/Geography.aspx> (Erişim tarihi:12.12.2019).

Arnavut Haber, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa”, <http://www.arnavut.com/kavalali-mehmed-ali-pasa/> (Erişim tarihi: 12.12.2019).

ATEŞ Ahmet, “Fikir Babalarının Işığında Realizm ve Neorealizm”, **TUIÇ Akademi Dergisi**, <http://www.tuicakademi.org/fikir-babalarinin-isinginda-realizm-ve-neorealizm/>
(Erişim tarihi: 24.10.2019)

BAKIR Mansur, “Nasır’dan Sisi’ye Mısır-Rusya İlişkilerinin Tarihsel Bir Özeti”,
https://www.academia.edu/39519131/NASIRDAN_S%C4%B0S%C4%B0YE_MISIR-RUSYA_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0N%C4%B0N_TAR%C4%B0HSEL_B%C4%B0R_%C3%96ZET%C4%B0 (Erişim tarihi: 12.03.2020)

BBC, “Mısır Ordusu: ‘Karalık Tünel’e İzin Vermeyecek”,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121208_egypt_army.shtml (Erişim tarihi: 12.03.2020)

BBC, “Mısır: Sisi Yemin Etti”,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140608_sisi_yemin (Erişim tarihi: 22.03.2020)

BBC, “Hüsnu Mübarek 91 Yaşında Öldü”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51630130> (Erişim tarihi:24.03.2020)

BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, “Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması”,
http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/ICAO.pdf (Erişim tarihi:23.10.2019).

BOWEN Jeremy, “1967 Arap-İsrail Savaşı: Orta Doğu’yu Sarsan 6 Gün”,
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650> (Erişim tarihi:28.12.2019).

BOZPINAR Ş. Tufan, “Nehhas Paşa” **TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/nehhas-pasa> (Erişim tarihi:17.12.2019)

CAKOVA Emre, “Dünden Bugüne Mısır Arap Cumhuriyeti”,
https://www.academia.edu/8139228/D%C3%BCnden_Bug%C3%BCne_M%C4%B1s%C4%B1r_Arap_Cumhuriyeti (Erişim tarihi: 18.12.2019 - 27.12.2019)

Cumhuriyet Gazetesi, “Obama’dan ilk tepki”,
<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/obamadan-ilk-tepki-221100> (Erişim tarihi:01.03.2020)

Cumhuriyet Gazetesi, “Mısır’da 33 Maddelik Geçici Anayasa”,
<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/misirda-33-maddelik-gecici-anayasa-432654>
(Erişim tarihi:22.03.2020)

ÇELİK Mehmet Mazlum, “Bir Ülkenin Doğuşu:1919 Mısır Devrimi”,
<https://www.gzt.com/mecra/bir-ulkenin-dogusu-1919-misir-devrimi-3493672> (Erişim tarihi:17.12.2019)

ÇOMAK Hasret, “Uluslararası Hukuk ve Hava Sahası İhlalleri”, **BİLGESAM**,
<http://www.bilgesam.org/incele/2314/-soylesi--uluslararasi-hukuk-ve-hava-sahasi-ihlalleri/#.XeLacugzZPY> (Erişim tarihi: 23.10.2019)

ÇOPUR Hakan, “ABD, Mısır’daki Darbeye ‘Demokrasi İnşası’ Demişti”,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-misirdaki-darbeye-demokrasi-insasi-demisti/1507052> (Erişim tarihi: 19.03.2020)

DALKILIÇ Levent, “Uluslararası İlişkilerde Yapısal Realist Yaklaşımlar: Bir Savunmacı Realizm- Saldırgan Realizm Karşılaştırması”,
https://www.academia.edu/33411331/ULUSLARARASI_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LERDE_YAPISAL_REAL%C4%B0ST_YAKLA%C5%9EIMLAR_B%C4%B0R (Erişim tarihi: 25.10.2019)

DOBSON J.William, “Mubarak Was Convicted, But Egypt’s Political System Isn’t Close To Reformed”, **Slate**, <https://slate.com/news-and-politics/2012/06/mubarak-sentenced-to-life-egypts-political-system-is-still-a-mess.html> (Erişim tarihi: 19.09.2019).

DOĞAN Soner, “Arap Baharı ve Mısır”
https://www.academia.edu/9527150/M%C4%B1s%C4%B1r_ve_Arap_Bahar%C4%B1 (Erişim tarihi: 09.02.2020)

DOĞANER Suna, “Mısır”, **TDV İslam Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/misir> (Erişim tarihi:12.12.2019- 22.12.2019)

DURSUN Davut, “Cemal Abdünnasır”, **TDV İslam Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal-abdunnasir> (Erişim tarihi:12.12.2019 - 18.12.2019 -19.12.2019)

Dünya Bülteni, “Halk, Mübarek’in Yargılamasını İstiyor”,
<https://www.dunyabulteni.net/ortadoqu/halk-mubarekin-yargilanmasini-istiyor-h147128.html> (Erişim tarihi:16.02.2020).

Dünya Bülteni, “Temerrud’un Kurucusu: Ordudan Emir Aldık”,
<https://www.dunyabulteni.net/ortadoqu/temerrudun-kurucusu-ordudan-emir-aldik-h295616.html> (Erişim tarihi:15.03.2020)

Dünya Bülteni, “Mısır’dan TİKA’ya Yasak”,
<https://www.dunyabulteni.net/ortadoqu/misirdan-tikaya-yasak-belge-h282172.html>
(Erişim tarihi: 17.03.2020)

Egypt State Information Service “Population”,
<http://www.sis.gov.eg/section/10/9400?lang=en-us> (Erişim tarihi: 12.12.2019).

ER İrfan - ÇELİK Okan, "Arap Baharını Tetikleyen İçsel ve Dışsal Faktörler", https://www.academia.edu/30945368/Arap_Bahar%C4%B1.pdf (Erişim tarihi: 09.02.2020)

ERSOY Pınar, "Washington'dan Mısır'a 'Çıkarına Uygun' Ceza", <https://www.milliyet.com.tr/dunya/washington-dan-misir-a-cikarina-uygun-ceza-1775901> (Erişim tarihi: 19.03.2020)

ERTAŞ Uğur, "Rusya Mısır'daki Darbeyi Nasıl Okuyor?", https://www.academia.edu/4081941/Rusya_M%C4%B1s%C4%B1r_daki_Darbeyi_Nas%C4%B1l_Okuyor (Erişim tarihi: 20.03.2020)

GANİM İbrahim el-Beyyümi, "İhvan'ı Müslimin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihvan-i-muslimin> (Erişim tarihi:04.01.2020)

GEYVELİ Nazlı Elif, "Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslim)", https://www.academia.edu/12034493/M%C3%BCsl%C3%BCman_Karde%C5%9Fler (Erişim tarihi: 29.01.2020)

Global Fire Power, "Egypt Military Strength", https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=egypt (Erişim tarihi: 12.12.2019).

GÖRGÜN Hilal, "Sa'd Zağlul" **TDV İSLAM ANSİKLOPESİSİ**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sad-zaglul> (Erişim tarihi:17.12.2019)

GÖRGÜN Hilal, "Seyyid Kutub" **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-kutub> (Erişim tarihi: 02.01.2020)

HANİOĞLU M.Şükrü, "Temerrud, Devrim, Darbe", <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2013/08/25/temerrud-devrim-darbe> (Erişim tarihi: 15.03.2020)

HAREKÂT İbrahim, "Mağrib", TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/magrib> (Erişim tarihi:21.10.2019)

Hürriyet Gazetesi, "Berlusconi'den Hüsnü Mübarek'e Büyük Destek", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/berlusconiden-husnu-mubareke-buyuk-destek-16936639> (Erişim tarihi: 01.03.2020)

Hürriyet Gazetesi, "Mısır'daki Darbeye Dünya Ne Tepki Verdi", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/misirdaki-darbeye-dunya-boyle-tepki-verdi-23650649> (Erişim tarihi: 20.03.2020)

Hürriyet Gazetesi, "Mısır'da Hürriyet ve Adalet Partisi'nin Kapatılmasına Karar Verildi", <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/misirda-hurriyet-ve-adalet-partisinin-kapatilmasina-karar-verildi-26972687> (Erişim tarihi: 23.03.2020)

İBRAMİOV Rövşen, Uluslararası İlişkilerde Realistler ve Realizm Paradigması", https://www.academia.edu/9894311/ULUSLARARASI_%C4%B0L%C4%B0%9EK%C4%B0LERDE_REAL%C4%B0STLER_VE_REAL%C4%B0ZM_PARAD%C4%B0GMASI_R%C3%B6v%C5%9Fen_%C4%B0brahimov (Erişim tarihi: 24.10.2019)

İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, "Mısır", https://insamer.com/tr/misir_840.htm (Erişim tarihi: 12.12.2019)

KALABALIK Abdullah Aydoğın, "Karşılaştırmalı 2012 ve 2014 Anayasalı", SETA, <https://www.setav.org/karsilastirmali-2012-ve-2014-misir-anayasalari/> (Erişim tarihi: 22.10.2020)

KALABALIK Abdulah Aydoğın, "5 Soru:Mısır'da Anayasal Gerilim", <https://www.setav.org/5-soru-misirda-anayasal-gerilim/> (Erişim tarihi:06.03.2020)

KIZILKAN Şehmus, "Mısır'ın Vietnamı: 1962 Kuzey Yemen İç Savaşı", **Stratejik Ortak Dergisi**, <https://www.stratejikortak.com/2019/06/misirin-vietnam.html> (Erişim tarihi:25.12.2019)

MASON Rowena, Egypt Crisis: UK will not take sides, says William Hague, <https://www.theguardian.com/world/2013/aug/19/egypt-crisis-not-take-sides-william-hague> (Erişim tarihi:20.03.2020)

MERCAN Gizem Nida, "Realizm", **TUIÇ Akademi Dergisi**, <http://www.tuicakademi.org/realizm/> (Erişim tarihi: 24.10.2019)

Mısır Yüksek Seçim Komitesi, "2012 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Birinci Tur Sonuçları", <http://pres2012.elections.eg/round1-results> (Erişim tarihi:06.03.2020).

Mısır Yüksek Seçim Komitesi, "2012 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri İkinci Tur Sonuçları",<http://pres2012.elections.eg/round2-results> (Erişim tarihi: 06.03.2020).

Mısır Yüksek Seçim Komitesi, "2014 Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları", <https://pres2014.elections.eg/presidential-elections-2014-results> (Erişim tarihi:22.03.2020)

Milliyet Blog, "Mısır Demokrasinin Neresinde?", <http://blog.milliyet.com.tr/misir-demokrasinin-neresinde-/Blog/?BlogNo=174517> (Erişim tarihi:19.09.2019)

MİŞ Nebi ve TELCİ İsmail Numan "Mısır'da Siyasal İstikrarsızlık ve Demokrasi Mücadelesi", <https://www.star.com.tr/acik-gorus/misirda-siyasal-istikrarsizlik-ve-demokrasi-mucadelesi-haber-766927/> (Erişim tarihi:14.03.2020)

Oxford Dictionaries, "Revolution", <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/revolution>(Erişim tarihi:15.02.2020).

ÖRMECİ Ozan, "Uluslararası İlişkilerde İki Temel Yaklaşım: Realizm ve İdealizm", **Uluslararası Politika Akademisi Dergisi**, <http://politikaakademisi.org/2014/05/22/uluslararasi-iliskilerde-iki-temel-yaklasim-realizm-vs-idealizm/> (Erişim tarihi: 24.10.2019)

Radikal Gazetesi, "Türkiye- Mısır İlişkileri 'İstenmeyen' Noktada", <http://www.radikal.com.tr/politika/turkiye-misir-iliskileri-istenmeyen-noktada-1162489/> (Erişim tarihi: 17.03.2020)

Resmi Gazete, "Kanun", <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6029.pdf> (Erişim tarihi: 23.10.2019).

SANCHEZ Luiz ve ABOULENEİN Ahmed, “Qandil Cabinet Presents Final List Of Nominees To be Sworn In, <https://www.dailynewssegypt.com/2012/08/02/qandil-cabinet-presents-final-list-of-nominees-to-be-sworn-in/> (Erişim tarihi: 12.03.2020)

SAYIN Abdullah, “Mısır’da Yaşanan Demokrasi Paradoksu: 25 Ocak Devrimi’nden Darbeye”, https://www.academia.edu/9033901/MISIR_DA_YA%C5%9EANAN_DEMOKRAS%C4%B0_PARADOKSU_25_Ocak_Devrimi_nden_Darbeye (Erişim tarihi: 09.02.2020-01.03.2020- 06.03.2020-12.03.2020)

Sporx, “Emre Belezoğlu’nun Konuşulan Hareketi”, <https://www.sporx.com/emre-belozglunun-konusulan-hareketi-SXHBQ341193SXQ> (Erişim tarihi:18.03.2020)

Sputnik, “Mısır Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Resmi Sonuçları Açıklandı”, <https://tr.sputniknews.com/ortadoqu/201804021032882451-misir-cumhurbaskanligi-secimleri-resmi-sonuclari-aciklandi/> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

T24 İnternet Gazetesi, “Siyasi Partiler Mısır’da Yaşananlar İçin Ne Dedi?”, <https://t24.com.tr/haber/siyasi-partiler-misirda-yasananlar-icin-ne-dedi,235383> (Erişim tarihi: 15.03.2020).

T.C Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Mısır’ın Siyasi Görünümü”, <http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim tarihi:18.09.2019/ 27.12.2019).

T.C. Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, “Otorite Kavramı”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5d7f881e564561.00205454 (Erişim tarihi: 16.09.2019).

TEKEK Murat, “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, ORSAM, <https://www.orsam.org.tr/tr/sosyal-medya-ve-arap-bahari/> (Erişim tarihi: 12.02.2020)

TELCİ İsmail Numan, “Mısır Darbe Rejiminin Bedelini Ödüyor”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/misir-darbe-rejiminin-bedelini-oduyor/1193536> (Erişim tarihi: 22.03.2020)

TELCİ İsmail Numan, “Devrimden Bakı Rejimine: Mısır’ın Belirsiz Geleceği”, <https://www.setav.org/devrimden-baski-rejimine-misirin-belirsiz-gelecegi/> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

TELCİ İsmail Numan, “Mübarek’ten Sisi’ye Mısır’da Otoriter Rejimin Kurumsallaşması”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/mubarekten-sisiye-misirda-otoriter-rejimin-kurumsallasmasi/1390093> (Erişim tarihi: 24.03.2020)

TERZİ Mustafa Zeki, “Ordu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ordu> (Erişim tarihi: 21.10.2019)

TEZEL Emine, “Kenneth Waltz ve Neorealizm”, *TUİÇ Akademi Dergisi*, <http://www.tuicakademi.org/kenneth-waltz-ve-neorealizm/> (Erişim tarihi: 25.10.2019)

The Economic Times, “Saudi Arabia Threatens To Prop Up Mubarak: Report”, <https://m.economictimes.com/news/politics-and-nation/saudi-arabia-threatens-to-prop-up-mubarak-report/articleshow/7469098.cms> (Erişim tarihi: 27.02.2020).

The Guardian, "Al-Jazeera Journalists Leave Egyptian Prison On Bail",
<https://www.theguardian.com/world/2015/feb/12/al-jazeera-english-journalists-released-on-bail-from-egyptian-prison> (Erişim tarihi: 18.03.2020)

Transparency International, "Corruption Perceptions Index 2011",
<https://www.transparency.org/cpi2011/results> (Erişim tarihi: 10.02.2019).

Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, "Devlet",
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=DEVLET> (Erişim tarihi: 21.10.2019).

Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, "Ordu",
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=sivil%20ordu> (Erişim tarihi: 21.10.2019).

Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, "Devrim",
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=devrim> (Erişim tarihi:15.02.2020).

TÜRK Kerem, "Uluslararası İlişkiler Teorileri",
https://www.academia.edu/38267014/Neo-Klasik_Realizm.pdf (Erişim tarihi:26.10.2019)

Wikipedia, "Chief of the General Staff (Egypt)",
[https://en.wikipedia.org/wiki/Chief_of_the_General_Staff_\(Egypt\)#cite_note-Official_website-1](https://en.wikipedia.org/wiki/Chief_of_the_General_Staff_(Egypt)#cite_note-Official_website-1) (Erişim tarihi:22.03.2020)

Wikipedia, "Ministry of Defence and Military Production",
https://en.wikipedia.org/wiki/Ministry_of_Defence_and_Military_Production Erişim tarihi:22.03.2020)

YAŞAR Ali, "Devlet, Ordu ve 'Vesayet' Sorunu", <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/5-sayi-209/26-devlet-ordu-ve-vesayet-sorunu> (Erişim tarihi: 10.03.2020)

Yeni Akit Gazetesi, "Muhammed Mursi Kimdir?",
https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Muhammed_Mursi (Erişim tarihi:12.03.2020)

Yeni Şafak Gazetesi, "Erdoğan'dan Mubarek'e: Halkının Sesini Dinle",
<https://www.yenisafak.com/politika/erdogandan-mubareke-halkinin-sesini-dinle-300918> (Erişim tarihi:27.02.2020).

YÜKSEL Okan, "Arap Baharı ve Sosyal Medya", *Politik Akademi Dergisi*,
<http://politikakademi.org/2013/07/arap-bahari-ve-sosyal-medya/> (Erişim tarihi: 12.02.2020)

ÖZGEÇMİŞ

Burcu Demir, 1994 yılında Antalya'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Antalya'da tamamladıktan sonra İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünden 2018 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde, tezli yüksek lisans eğitimine başladı.

